

B

580-

581.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 580-1.

נחל קדומים

נחלת יעקב

כולל שיר מר' יוסף בן חסדאי אל ר' שמואל הנגיד ז"ל • וקורות השיר מומן
ר' סעדיה עד ר' שמואל הנגיד תלכנה לפניו • ואחריו יסע השער במליצה
ושיר מספר הפרדם לר' ידעיה בדרשו ז"ל •

כל הדברים האלה אמפתי ומפחתי אליהם איזה הערות

אני

יהודה המכונה ליב דוקעם איש פרעסבורג •

בכל לשון ידבר שיר גדולות

לשון קדש פרי כל מעלליו

(ר' שלמה בונפיר באהר משיריו • כ"י)

מחברת ראשונה

הנובר

בבית האדון טעלנענער שנת הרי"ג לפ"ק •

ספר דוקק לתת

בשנת ה'תתק"ל

לנשמת

אדוני אבי ז"ל מנוחתו בגן עדן, יקר רוח,
הורם מעם כמדות ומעלות נכבדות, נוח
לשמים ונוח לבריות

כמהו' צבי הרש דוקק

בן החסיד מדקק במצוות כמהו' מנחם מענדל דוקק ז"ל.

מאת בנו המוציא לאור.

הוצאת דוקק

דוקק

קורות השיר והמליצה מוזמן ר' סעדיה גאון עד ר' יוסף בן חסדאי ור' שמואל הנגיד ז"ל.

גופות עלי ארץ ורעיונים עלי כנפי כרוכי מעלה יחאככו .
(ר' משה בן עזרא באחד משיריו בדיוואן שלו)

ר' סעדיה גאון . ז"ל

אחרי ר' ינאי, אשר לא נודע זמנו בכירור, ור' אלעזר הקליר, אשר גם זמנו לא נודע בכירור (ונזכר מר' סעדיה כאשר העירותי במקום אחר) היה ר' סעדיה גאון (ראש המדברים בכל מקום) הראשון אשר כתב כלשון צחות, וחבר תפלות וחרוזים⁽¹⁾, ושיריו לא היו במשקל משוררי ישמעאל . ואלה דברי תלמידי מנחם [בן סרוק] אל דונש (הנמצאים באוצרות

(1) והא לך דברי ר' סעדיה בן מימון ו' דנאן בהקדמתו לספר השרשים שלו אשר חבר בלשון ערבי (וההקדמה העתיק ג"כ ללשון עברי), וזה לשונו: וכבר בקשתי וחפשתי הרבה ומצאתי כי לפני חרוזי הרב הגדול ר' אלעזר הקליר לא ידענו ולא נשמעו לנו חרוזים כאומתינו . ואחריו החזיק ראש הישיבה הגאון ר' סעדיה ז"ל . ואחריו החזיק אדונו הנשיא הגאון ר' האי ז"ל, וכימיו קמו המשוררים בארץ ספרד ובמערב . והמתחיל היה ר' חיוג המדקדק הראשון, ודונש בן לברט הכבלי, ושניהם היו מעיי פאם . ומר אבון בן שרדה, ומנחם בן סרוק המרטוסי ור' שמואל הלוי הנגיד, ור"ץ בן גיאת, והחכם ר' שלמה בן גכירול, ור' משה בן עזרא, והרב הגדול ר' יהודה בן גיאת, והרב ר' יהודה הלוי, וחכמיהם הרבה . וכלם היו ספרדים ועד היום לא פסקה המלאכה הזאת מאומתינו . והנה היא במורה ובארץ הצבי, אלא שהספרדים נתעסקו בו יותר ועשו חרוזי הנור והצחות כמעשה הישמעאלים . ואני ראיתי כי אין בואת המלאכה תועלת כל כך, אבל החכם הגדול ר' יוסף בן עקינן ז"ל התלמיד החשוב אל הרמב"ם כתב בספרו הנכבד רפואת הנפשות כי לומדי התורה צריכין ללמוד זאת המלאכה וכו' היא תועלת . ואנכי לא ידעתי עכ"ל . ואם גם חצי מאמר אין לו המשך כעת אל הדברים אשר אני נתן כעת אל הקורא, חשבתי בלבי כי טוב לתת המאמר שלם ולא להפריד דבריו ויהיה להועיל במקום אחר אי"ה . ואגלה גם און הקורא כי ספר השרשים הוה יזכיר ר' יעקב גבישון בספרו עומר השכחה, וכבר הפיצתי דבריו באחד ההערות בספרי על הפיוטים אשר הוצאתי בלשון אשכנז . גם לא אמנע מהגיד אל הקורא, כי הפרק בשיר אשר נמצא כ"י באוצרות ספרי פאריס ואשר גם ממנו הוצאתי דוגמאות במחברת "אריענט", (משנת 1848 עמוד רכ"ח) הוא הפרק האחרון מהקדמת המחבר ובסוף ההקדמה כתב המחבר כזה: השלמתי ההקדמה הזאת והוספתי עליה בעבור תלמידים הלועזים שחלו פני לעשות כן . וזה היה ביום ו' י"א לחודש סיון המכובד שנת אלף ושבע מאות

ספרי פארמא⁽²⁾ ו"ל: הלא ר' סעדיה יש לו כמה שירים וכמה חרוזים ולא נשקלו במשקל הערב, והיית בעת ההיא צעיר בכל שכל ובלשון הערב ומשקליה ולא קִתְּבָתָּ מְפִינֹת גדול מוריך. ולו ראה כי יתכן להביא משקל הערב ביהודית היה מקדמך ולא קדמתהו, אבל ידע כי לא טוב הדבר ולא נכון לעשותו פן תשחת הלשון ויבוטל קמציה ופתחיה ושעמיה ודקדוקיה וגו' עכ"ל.

וכנראה חבר ר' סעדיה ז"ל רק תפלות וחרוזים נוסדים על אדני ההלכה ועל דברים פילוסופיים, והמליצה היתה לו לשפחה ולא לגבירה. והרא"ב בפירושו לקהלת (ה', א') יזכיר תפלותיו בדרך כלל, וישבח אותן. וגם הרמ"בן יביא בשער הגמול איזה שורים מתפלותיו. ולפני ימים לא כבירים הפיץ החכם שד"ל נ' במחברת "אריענט" (משנת 1851) ב' תפלות ממנו הנמצאות בסדור רומני ואשר העירותי עליהן כבר במקום אחר. באחד מכ"י באוצרות ספרי אקספרד נמצאו כסדר תפלה איזה פיוטים אשר ישאו שם ר' סעדיה על מצחם, ולא אדע בכירור אם המה באמת ממנו. ומלבד תפלות האלה חבר עוד איזה חכורים בחרו. ואלה המה

(א) תקונים. כולל הלכות דינים בחרו.

(ב) שערי שבועות. כולל הלכות שבועות.

שני המאמרים האלה (הכוללים רק איזה דפוס) נמצאו בעיר פארמא באוצרות די רוססי. הלשון קשה וכלי נועם. וכאשר ישפוט הקורא בחכמתו, הענינים האלה לא במשעול המליצה הם, ולכל דברי ההלכה המליצה לא תקרב אליהם.

(ג) שיר על מספר האותיות. השיר הזה נזכר מר' שם טוב בר אברהם ז"ל בספרו בדי הארון ומגדול חגנאל (הנמצא בכ"י באוצרות אקספרד ובאוצרות פאריס) בזה הלשון: "וגם סדרתי וכיארתי בבאור יפה ומליצה מתוקה חרוזי רבינו סעדיה גאון כשמנה מספר כל אות ואות כמה פעמים נזכרת במקרא ורשמתי בתורה כל מספר תגי, עכ"ל. ובשער התגין בספר הזה יאמר בזה הלשון: "והוצרכתי לטרוח כמה לא יוספר עד אשר כה ברכני ד' ובא לידי ספר תגי המקובל איש מפי איש עד העתקתו משנים עשר אבנים שבגלגל ומסורת עזרא וכית דינו וקבלת חכמי פאס ומנין רבינו סעדיה אל פיומי גאון, עכ"ל. ר' שם טוב השלים ספרו הנזכר בשנת פ"ה בעיר צפת. והוא לפי ידיעתי הראשון אשר

ושמנים וארבע לשטרות, עכ"ל. והספר הזה הובא מעיר תונים ע"י ר' משה העבט וקנו אותו לפני איזה חדשים בעד אוצרות ספרי אקספרד.

והנה ר' סעדיה נ' דנאן לא זכר פה ר' ינאי, אשר היה לפני ר' אלעזר הקליר. וכבר העיר החכם שו"ר נ' בחולדות ר' אלעזר הקליר על איזה מקומות אשר נזכר ר' ינאי. ואע"פ שה עוד כי גם תלמידי דונש מזכירים ר' ינאי [עוד חנך] ו"ל "ולא יאמר כזאת בשיר על מנהג עורכי השיר, ר' ינאי ור' אלעזר קליר לא היה כן חוטא עכ"ל.

(2) ופה המקום להעיר כי כל הציונים אשר אביא מכ"י פארמא, נודעו לי ע"י ידי החכם ר' זלמן שטערן נ' (המוציא לאור ספר הפרחון) אשר הטיב עמי להראות לי ציוניו והעקתיו מאוצרות פארמא. השואות חן חן לו.

יזכיר השיר הזה. ונדפס בסוף מסורת המסורת לר' אליה כחור, ובספר נובלות חכמה להחכם יש"ר מקנדיאה ובספר סייג לתורה להרופא ר' אנשיל ווירמש.

ד) אזהרות. רש"י בפירושו על התורה (שמות כ"ד, י"ב) יזכיר אותן. על צד ההשערה נוכל לומר כי גם המה היו בחרו. אכן לא נודע מהם דבר. ר' סעדיה בפירושו האמתי לספר יצירה יזכיר חברו על עשרת הדברות³. ואדמה בנפשו כי החרוים האלה אשר יזכרו תלמידו מנחם (ערך חרוץ) בשם ר' סעדיה אולי המה מפתחתו לאזהרותיו, אכן לא נודע בבירור. ואלה המה הטורים

אשא משל ואחוד טפסר אותות ומופתות

אשר לא נבראו בכל כחות

ובריתות כרותות עלי גלילי שוהם חרותות.

³ והא לך דבריו, לקוחים ג"כ מכ"י פארמא.

— — — — —
אלה העשרה מאמרות עד שלא תשאר מצוה שלא הכנס תחתם. ופירושו זה כי "אנכי ד' אלהיך", נופל על הפעלים שנאמר אנכי ד' עושה כל (ישעי' מ"ז, כ"ד). ודבור "לא יהיה לך", מרמז על מציאת הנמצאים לפי שאספם והכלילם כאמרו אשר בשמים ממעל ואשר בארץ וג'. ודבור "לא תשא", נופל על האיכויות לפי שרוב הנשבעים אינם אלא על ענינים. ודבור "זכור", הוא חלק מן הזמן בבירור. ודבור "כבד", הוא הטפול בעצמו. ודבור "לא תרצה", נופל על המופעל איזה מהם שיהיה שכתוב כי בצלם ד' וגו'. ודבור "לא תנאף", נופל על היחס לפי שזה הפעל אינו אלא יחוס והשמה. ודבור "לא תגנוב", נופל על הרכוש והקניה על האמת. ודבור "לא תחמוד", נופל על המקום וכל הנאסף אליו ולכן הקדים "בית רעך". נתברר עתה כי העשרה דברות הקיפו כל נברא והנוצר שבעולם ואם כן הוא יהיו הר"ג מצוות אינם אלא מן הנמצאים בעולם חייב להיות אלה הר"ג מצוות נכנסות תחת עשר דברות ולא תמצא אחת מהן יוצאת מתחתם כלומר מתחת עשר הדברות. ובהתחילי לסדרם ולאסוף כל דבור לדומהו מצאתי הנאספים מהם "לאנכי", פ'. "ולא יהיה", ס'. "ולא תשא", מ"ה. "ולזכור", ע"ה. "ולכבד", ע"ו. "וללא תרצה", נ"ו. "וללא תנאף", נ"ח. "וללא תגנוב", נ"ט. "וללא תענה", נ"ב. "וללא תחמוד", נ"ה. ואלה הם הר"ג. ועוד מצאתי בחקרי בזה מנין אותיות עשר דברות תר"ך אותיות מהם תר"ג אות כנגד תר"ג מצוה, ושאר אשר לרעך שבע אותיות הלא תראה כי באמרו "שורר וחמור וכל", כבר אסף כל דבר. יתברך החכם האוסף רב במעט כלומר המקבץ רוב ענינים במעט דברים, עכ"ל.

ואדבר על הפירוש הזה במקום אחר. ופה אעיר כי ר' יונה בן גנאה יזכיר פירוש ספר יצירה לר' סעדיה בספרו אלמסתלחק (הנקרא בעברי: ספר ההשגה) (ערך זכה) וגם ר' משה ן' עזרא בספרו הערבי הנמצא באוצרות ספרי אקספרד יביא דברים ממנו. (הספר הזה הזכרתי כבר בגנזי אקספרד דף נ"ז ואיזה טורים מהשיר העברי בסוף הספר נחתי במחברת ארבעט משנת 1850 עמוד רס"ט. והשיר הזה נמצא ג"כ בבית החכם ר' אליקים כרמולי בעיר כריסמעל). ומדי דברי מפיר' ר"ס לספר יצירה אעיר ג"כ כי כבר החליט החכם ש"ר (כתולדות רס"ג) כי פירוש ר"ס הנדפס בעיר מנטובה, לא ממנו הוא. ומצאתי בין הציונים וההתקנות של החכם ר' זלמן שטערן ציון אחד נעתק מגליון כ"י בעיר פארמא (1769). (ולא נודע שם הכותב) וז"ל — — — — — ואולי דברי הדפוס [פי' ר' סעדיה הנדפס בספר יצירה] משגה הוא ולאיש אשר לא עמל בו יתנו חלקו כאשר עשו בפ' ספר יצירה שכינהו להראב"ד והוא מהחכם ר' יוסף ארוך כמו שכתוב במקומו. עכ"ל.

(ענין שפסר אותות כלומר ראש המופתים). ועוד נמצאו איזה טורים מפורים בספרים שונים. דונש בן לבראט בהשגותיו על ר' סעדיה (הנמצאות בבית החכם שר"ל) יזכיר איזה חרוזים ממנו והחכם שר"ל הפיצם בספרו היקר בית האוצר (דף י"א). גם החכם ר' יצחק בן ברזילי בפירושו לספר יצירה יזכיר איזה חרוזים מר' סעדיה אשר כתב נגד חזי הכלבי ונדפסים ג"כ מהחכם שר"ל בספר הליכות קדם אשר הוציא החכם ר' גבריאל פאלאק בעיר אמסטרדם לפני איזה שנים. והנה כאשר הזכרתי כבר בספרי תולדות המדקקים והמפרשים הקדמונים נזכר ר' סעדיה לרוב מכל החכמים הבאים אחריו לשם ולתהלה. ור' משה הריאטי בספרו מקדש מעט (אשר הדפיס החכם ר' יעקב גאלדענטהאל בעיר וויען בשנה העברה) יזכרהו ג"כ במעט מלין ובלשון עלגים, כדרכו. ואלה דבריו — — — ר' סעדיה גאון עם ספריו, ותשובות למינים העיר אישון — 4). ואחרי ר' סעדיה (אשר מת בשנת תש"ב) בוטן הנשיא ר' חסדאי בן יצחק, באו חכמים גדולים בספרד אשר גדלו בחכמות התוריות 5) ובחכמות השכליות. והיו במדקקים, מפרשי חנ"ך, בעלי לשון ומשוררים נכבדים אשר שקלו שירהם במשקל משוררי ערב. ואשא שם קצת מהם על שפתי, ואעבירם לפני הקורא. והנה משך

4) פה היתה מגמתי לדבר מר' סעדיה רק על דבריו הנוגעים לצחות הלשון. ורק בהערה בעלמא אעיר חקורא כי פירושו ר' סעדיה על משלי נזכר מר' דוד דאייסמלה בחקומת ספרו קרות ספר (הנמצא בכ"י בבית המדרש בק"ק לונדון) וזה לשונו: ואחריו קם רבינו סעדיה חבר ספרים רבים לפי הנמצא בספר קבלה ואין לנו בידינו רק ספר האמונות ופירוש משלי, עכ"ל. ופה המקום להעיר כי ר' יוסף אבן נחמייאש בפירושו על משלי (כ"י באוצרות חיים בעיר אקספרד) יזכיר כמה פירושים מר' סעדיה. (ור' דוד דאייסמלה אשר הזכרתי פה נזכר לשם ולתהלה מר' יצחק לטוש בספרו שערי ציון הנמצא באוצרות חיים בעיר אקספרד, והוא ר' דוד הכוכבי אשר יזכיר בעל מאור עינים כמהדורותיו השניות דפוס וויען דף ש"ט, ושם יזכיר ספרו מנגד דוד. והוא נמצא בעיר פארמא). וגם אעיר פה כי ר' יצחק לטוש בספרו שערי ציון יזכיר גם ר' סעדיה אכן לא יגיד עליו רק דברים נודעים, ולכן משכתי ידי מהעתיק דבריו פה.

5) במלה הזאת השתמשו חכמים רבים. כמו ר' אברהם בן חסדאי בהעתקתו מן ספר מאוני צדק לאבו חמד אלגצאלי דף קנ"ו בנדפס. "כי לא יושגו החכמות התוריות אלא בחכמות השכליות וגו'". וגם המעתיק ספר אמונה רמה לראב"ד (הנדפס מחודש בעיר פ"פ דמיין) "בראיות מן הכתובים התוריים ומופתים מהפילוסופיא וגו'". גם שודרס שודרסי המעתיק ספר הלצה לאריסשו (נדפס ע"י חכם ר' יעקב גאלדענטהאל לפני איזה שנים), דף פ"ח. "כמו שקרה למלך [?] וזולתו מן התוריים וגו'. דף צ"ז. כי השבועה משפט תוריי, וגו'. גם ר' משה הריאטי בספרו מקדש מעט (דף י' בנדפס) — "כמו כן בלמוד התוריות וגו'. ור' אברהם שלום בספרו נוה שלום ור' דוד וישאל בספרו מכתם לרוד ישתמשו בו כמה פעמים. וכ בעל מאור עינים (אמרי בינה פרק מ"ג): "כפי מה שנראה בכל יתר הדושים התוריים או עיוניים וגו'".

הומן מכשירת ר' סעדיה עד ר' שמואל הנגיד יקף קי"ג שנים. כי ר' סעדיה נפטר שנת תש"ב ור' שמואל הנגיד בשנת תה"טו⁶.

זכרון קצת חכמים שהיו אחרי ר' סעדיה עד זמן ר' שמואל הנגיד ז"ל.

לא מת מי שהקדים פעלים טובים שזכרוהו בהם או השאיר חכמה שילמדו ממנו.
(מוסרי הפילוסופים שער א' פרק ט"ו. ובסגנון דומה בפירוש מאירי על משלי (י', ז') בלי הזכיר שם הספר הזה.)

יצחק בן חסדאי ובנו חסדאי [אבו יוסף] בן יצחק, ריש כלה, נשיא בעמו וגדול ליהודים. דונש בן לבראט כתב לו שיר תהלה (עין ערך דונש) וחכמים אחרים הללוהו כשער בת רבים. דונש יזכיר ג"כ בהשגותיו על מנחם (ערך כרכוב) טור אחד משיר אחד לכבודו וזה לשונו: ולאחר השרים בסמיכת עקרב בשיר תהלה לר' חסדאי ריש כלה יראו דקר חרבו ונשך עקרו בשבתו כמסיכי למשפט אביונים. ובשיר אשר חברו תלמידו מנחם לכבוד חסדאי נמצא הטור הזה: והוא במליצותיו כקל במרוצותיו וג'.

ומהטור הזה נראה כי היה בעל לשון. ור"י אלחריזי (אשר בשעות יקרא שמו יצחק בן חסדאי) יאמר במהללו עליו בתחכמוני: (שער י"ח) ופתחו הלבבות הסתומים, עד חברו עליו שירים נעימים, יאירון ככוכבי מרומים וגו'. (החכמים ר' זלמן מונק נ' והחכם אוהב גר לוצאטו [כנו של החכם שד"ל] הפיצו אור על תולדות החכם הזה.)

מנחם בן סרוק. לפי עדות ר' משה בן עזרא בספרו הערבי נולד חכם הוח בעיר טורטווא במדינת ספרד והלך אח"כ לעיר קורטובה. הנשיא חסדאי בן יצחק הביאו לשם והיה לו לאוהב בראשונה ואח"כ נהפך לו לשונא. והנה אם גם לא נודע סבת שנאתו ואם צדקה או איני,

⁶ ואציג לפניך ג"כ דברי יוחסין (כ"י בעיר אקספרד) וז"ל: ובספר האשכול הכופר אומר, שהחכמים שהיו בשנת ד' אלפים ות"ש ע"ה הם דונש בן תמים אלקירואני, ודונש בן לברט הלוי אל בגדדי משורש אלפאסי הנשיא [?], ואבן ששת תלמידו, ומנחם בן סרוק אלמורטוסי אלקרטבי, ור' יצחק בן גיקאטיליא, ור' יצחק בן שאול וחכמים אחרים כלם הם קודם ר' שמואל הנגיד אלמרדי אלקרטבה נשיא גראנטה וגו' עכ"ל. והנה על דונש בן תמים הנזכר פה תמצא דברים נחמדים וציונים יקרים מוכמה ספרים מחכמי ערב בתולדות ר' יונה בן גנאח אשר הוציא החכם המפורא כמה' זלמן מונק נ' בלשון צרפת. ושלא להאריך אגלה גם פה און הקורא, כי על החכמים מנחם בן סרוק, דונש בן לברט, יצחק בן מר שאול, ר' האי גאון, ר' יונה בן גנאח דברתי כבר בארוכה בספרי תולדות המוקדים והמפרשים הקדמונים אשר הוצאתי לפני ט' שנים בלשון אשכנז עם החכם המפורסם פרופעסור עוואלד נ'.

נכמרו רחמי הקורא אגרות מנחם אל הנשיא ריש כלה, על מנחם
ויתעצב אל לבו כי הנשיא שפך בגאווה חמתו עליו. ודברי המשורר ר' משולם
בן שלמה דפירו יעמדו לפנינו:

לא יסבלו מן הגדולה גאווה — הסובלים מן הכסיל אולת.

מנחם היה הראשון אשר ערך ערוך לשון הקדש, ובשם מחברת מנחם
נוכר מכל הקדמונים. לשונו קשה מאד כי בימיו היתה חכמת הדקדוק
בסתר המדרגה. וכבר נתתי במקומות שונות דוגמאות מהספר הזה, וכעת
חוא תחת מכש הדפוס. ועברו דברי ריבות בינו ובין דונש (עיין ערך דונש).
מכתב אחד אל חסדאי בן יצחק ריש כלה (אשר הביאו אל עיר
קורטובה) הפיץ החכם שד"ל נ' בספרו בית האוצר. במכתבו הזה יזכר
מנחם כי כתב שיר מספר על פטירת יצחק הנשיא אביו של חסדאי
(אשר היה אוהבו מלפנים ונהפך לו לשונא אחרי כן). השיר הזה נאבד במשך
הזמנים. חרוז אחד משיריו יזכר ר' יהודה חי"ג בספרו אותיות הנוח
(דף ב') בלי הזכיר שם מנחם ואחריו בעל הפרחון (בשרש פרח) ויזכירו
בשמו. והחרוז הזה הוא "מה לבני פרח לעוד נום וחה", והמה ישיגו עליו על
אשר אמר נגד הדקדוק לעוד והראוי להיות לעדות.

דונש בן לבראט (עיין הערך ו'). הוא השיג על מנחם. הפתיחה
לספרו הזה הוא במשקל השיר והוא שיר תהלה לר' חסדאי ריש כלה
הנוכר כבר ממני בערך מנחם. (בלשון שיר תהלה השתמש ג"כ דונש
עצמו בערך כרכוב, עיין לעיל ערך ר' חסדאי). דונש היה הראשון
לפי ידיעתי אשר נשא שם "שירים נשקלים" על לשונו. וחלק
הכללי מהשיר הזה הדפסתי כבר במחברת "אריענט" (משנת 1843
עמוד רכ"ט) וחדש מקרוב הוציאו ג"כ החכם אוהב גר לוצאטו נ' בספרו
הנוכר ממני בערך חסדאי. ר' יונה בן גנאח יזכיר איזה טורים מהשיר
הזה (כלי הזכיר המחבר) בספרו הרקמה. וכבר העירותי על זה במחברת
"אריענט" (משנת 1847 עמוד רנ"ג). לשון השיר הזה צח, וחרוז אחד יעבור
על פני כל השיר מהחל ועד כלה, אכן רוח המליצה לא נוססה בו. ואף גם
זאת שירויקו הוא בעיני החוקר יען כי הוא הראשון בין שירי תהלה לנגידים,
אשר הגיעו אלינו. גם נמצאו בו איזה דברים יקרים הנוגעים לקורות הזמן
בכלל, וראוי על כל פנים לנהוג בו כבוד. והנה כנראה חכה שירים רבים
לענינים שונים, ור"י אלחריו (בתחכמוני שער ג') יזכירו בין המשוררים
הקדמונים ושיריו נאבדו, ורק איזה טורים נשארו. שור אחד יזכירו תלמידי
מנחם וישגו עליו. והוא זה "עדי נעל רגלי ומכנסי שרדי". וגם ר' יונה
בן גנאח בספרו הרקמה יזכיר הטור הזה בלי הזכיר שם המחבר. ר' משה
הריאטי לא יזכירו ג"כ בספרו. והנה תלמידי מנחם בשירם יאמרו מדונש

וזה הוא בן לבראט	אשר בשוא ירט
יחשב כי פרט	וכלל באמרים
לשון קודש הכרית	אשר הוא לשארית
בשקלו העברית	כמשקלים זרים
אשר כם נתצים	פתוחים וקמוצים. וגו'

ועיין ג"כ לעיל דברי תלמידי מנחם אשר הכאתי בראש הספר הזה. ואגלה עוד און הקורא כי באחד מכ"י אקספרד נמצא פיוט אחד מתחיל "דבוק חתן בדתך וגו'". ונרשם עליו "יסוד דונש בן לבראט".

בן ששת, תלמיד דונש. נזכר מר' משה בן עזרא בספרו הערבי וגם ביוחסין כ"י (עיין הערה ו'). ולא נודע דבר עליו.

שמואל ואבון. שני החכמים האלה נזכרו מר"י אלחריזי (בתחכמוני שער ג') עם מנחם ודונש יחדיו. ובימי אלחריזי נשכחו כבר שיריהם. והנה אבון זה הוא בלי ספק אבון בן שרדה אשר יזכיר ר' סעדיה בן דנאן (עיין הערה א') ולא נודע דבר עליו. והנה באחד מכ"י באוצרות ספרי אקספרד נמצא שיר אחד על פטירת שמואל בן לבראט (אשר לא נודע מי הוא, וגם מחבר השיר נעלם ממנו) ובתוכו נזכרו ג"כ מנחם ואבון. והרשות נתונה לומר כי מנחם זה הוא מנחם בן סרוק, ואבון זה הוא אבון הקדמון אשר יזכר ר"י אלחריזי. והנה כבר הפיצותי השיר הזה במחברת "אריענט" (משנת 1850 עמוד רס"ז) ואמרתי יהי מה! ואתן אותו פה שנית אל הקורא, ואם גם דבריו סתומים וחתומים, כי יקר הוא (7).

ועמדת עלי כנו	שמואל מת כנו לבראט
ואולם הנך הנו	וכלינו מאד אליו
ורצענו לך אונו	ולו יש חי תפשנוהו
אלהים מעצי עדנו	המן העץ אשר מנע
ותתעדן בטוב דשנו	תמלא בטנך דעת
אלוה עו וגם קנא	ותתחכם ותאמר כי
בכין כימה ועש קנו	וקראנו לך שיר שם
ושם אבון ולימינו	ולשמאלו מנחם שם
במדברו וענינו	ומה נמרץ ומה נעריץ
ביד כרי לארץ נוא	ומחשק שלחנוהו
להתרוגן באגנו	ולמוכא נתנום
כתבנוהו במגיניו	וכן גבור וכן חיל
ואין תקוה לפדיונו	איה ל שיר אשר נפל
וקדים מלאה בטנו	כעד איש יענה רוח
וכל מין שכ אלי מינו :	וכל עצם לעצמו שכ

והנה כאשר נראה מהשיר הזה היה שמואל בן לבראט משורר גדול. וכאשר נראה ג"כ מהשיר הזה כבר מתו מנחם ואבון כשחוכר השיר הזה. והנה אם צדקה השערתי כי מנחם זה הנזכר בשיר הוא מנחם בן סרוק

(7) ובהעברה בעלמא אעיר הקורא כי החרוזים אשר העתקתי במחברת "אריענט" (משנת 1850 עמוד רס"ח הערה ג') מספר הערבי הנזכר של ר' משה בן עזרא על פטירת אבון, לא הוא אבון הנזכר פה, רק היה בן דורו של ר' משה. והשירים האלה המה ממנו עצמו, כאשר מצאתי אחרי כן בדיוואן כ"י בביתו חכם ר"א כרמולי בעיר בריססעל. ושם החכם הזה (ידיד ר' משה) היה אבון בן עבאם. והנראה יחסיו השירים האלה בכ"י החכם שד"ל נ"י כי לא הזכיר מהם מאומה בהקדמתו לספרו בתולת בת יהודה.

יהיה זמן חכורו קרוב בין שנת תש"ן - תש"ם ואם גם לא נודע בכירור שנת מיתת מנחם בן סרוק הזמן הזה אשר רשמתי קרוב לאמתו.

שמואל בן לבראט. עיין ערך הקודם.

אבון בן שרדה. עיין ג"כ ערך הקודם.

יהודה בן דוד. עיין ערך תלמידי דונש. וחנה נקוד בכ"י דוד, והכרת החרו ג"כ הכרת דוד. וחנה שם דוד הוא הכלעת שם דאוד אשר הוא בערבי השם דָּוִד.

בן קפרון. עיין ג"כ להלן ערך תלמידי דונש. ולא נודע דבר לא עליו ולא על יהודה בן דוד.

תלמידי מנחם. לא נודע בכירור מי הוא המחבר ההשגות על דונש אשר נודעו בשם תלמידי מנחם. ור' פריפוט דוראן בספרו היקר מעשה אפוד יזכיר איוה מאמרים מההשגות האלה על שם מנחם עצמו, וכבר נתתי איתם במחברת "אריענט" (משנת 1849 עמוד ל"ד). ופתיחת הספר הזה הדפים החכם שד"ל נ"י בספרו בית האוצר (דף כ"ג) ובנו אחריו בספרו הנזכר תולדות ר' חסדאי. והנה השיר הזה הוא כמו שיר דונש, ג"כ שיר תהלה לר' חסדאי, והלשון צח, אכן גם עליו לא נחה רוח מליצה. חרוז אחד יעבור על פני כל השיר וגם בו נמצאו דברים יקרים אשר יגעו לקורות הזמן בכלל. ועיין לעיל ערך ר' חסדאי.

תלמידי דונש. לא נודע ג"כ מי הוא המחבר ההשגות האלה על תלמידי מנחם. פתיחת ההשגות האלה היא ג"כ במשקל השיר. ויאות להציג פה תחלת השיר כי נזכרים בו כמה מחברים אשר שמם לא נזכר עוד בספרים.

את מי חרפת	ואת מי גדפת
ועל מי אספת	כסילים נבערים
ביד אין משנת	ונפש שוגגת
ולשון נעלגת	ופיות נסגרים וגו' וגו'
ומכל החיות	הלא טוב הוא להיות
זנבות לאריות	ולא ראש לשעירים
אני צעיר תלמיד	ותלמידיו אשמיד
לשונכם שהצמיד	רמיות ושקרים
יהודי בן ששת	אשר חכמתו שת
לכל לשון נשת	כמו מים זרים
אני מוסר לכם	ולרכבות ככם
כשומי הכלים	בספר נאגרים
כשירתו אפצה	בני צדק נצח
מתוקן ומצוחצה	כאלים נחכרים
וליום האחרון	אשיתך בן קפרון
לחרפה ולחמרון	כפי כל העברים
וליהודה בן דוד	יהודון הוי שדוד
כשיט הכוחן רידוד [2]	קראו הנוצרים

וגם בן ציקטלה
 לחרפה וקללה
 והוא הוד יצחק
 וכעפר אֶשְׁחַק
 יהיה נצח סלה
 כמוכים בטחורים
 אשר ראשו אמחק
 ורוחות לו זורים וגו' וגו'

ר' שמואל בן חפני הכהן. חותנו של ר' האי גאון, חכם גדול. וכבר אסף החכם שי"ר בתולדות ר' האי גאון כל הדברים הנוגעים לו. ופה אעיר כי בכ"י אחד באוצרות "כריש מוועאום" בעיר לונדון נמצא דף אחד העתק מספר השערים לר' שמואל בן חפני (על ברכות שמונה עשרה), ואינו ממנו כי בסוף החום יצחק בר החסיד ז"ל. ר' יוסף בן יצחק בן שטאנש המכונה בן אביתור. בדורו של ר' האי גאון. עיין עליו ספר הקבלה להר"אבד. והר"אבד בפירושו לשמות (א', י"ז) ירמוז על טור אחד מפיוטיו. והחרוז הוא:

מכל מְעַנִּים אני לפלא ומכל פְּרוּכִים אני למופת (8).

ר' יצחק בן גיקטיליא. ר' משה בן עזרא בספרו הערבי יזכיר חרוז זה ממנו:

אהב והם ישנאו, אשלים וילחמו אשק על יד והם יכו לְחַיִּים.
 ולא ידעתי אם החרוז הזה הבא אחריו בספר הנ"ל גם כן ממנו:
 אתמה לדודים חברו איך גועו ולאזהבים התפרדו איך חיו.

גם ר' יונה בן גנאח יזכיר איזה דברים ממנו בספרו אל מסתלחק ערך נוף, צוק (ואחריו ר' יצחק בן אלעזר בספרו שפת יתר). וכבר השפתי מלתי על החכם הזה במחברת "אריענט" (שנת 1846 עמוד תש"ז) ולא ידעתי אם הוא הנזכר מתלמידי רונש.

יצחק בן מר שאול. איזה טורים משיריו יזכיר ר' יונה בן גנאח בספרו הרקמה וכבר הפיזותים במחברת אריענט (משנת 1847 עמוד שם"ב) ויזכירו ג"כ בספרו ספר השרשים (ערך עיר) וגם בספרו אל תקריב ואל תסהיל (הנקרא בעבריו: ספר הקרוב והישר) כ"י אקספרד דף קל"ג. ר' האי גאון. שירו המכונה מוסר השכל נתתי כבר במחברתי המכונה כלשון אשכנו "הערענויילען" (עיין ג"כ הערה ח'), ור' יונה בן גנאח בשרשיו מזכירו (ערך חבצלת. מור. נגד). ואעיר פה כי בשרשים לר"דק הגדפם (מחדש) (ערך מור) נזכר בטעות ר' בחיי וצריך להיות האי. וכן הוא

(8 בפירו' ר' יוסף כספי על פירוש הראב"ע כ"י פארמא נזכר הטור הזה וממנו לקחתיו. וה"ל. "ולאמור פרוכים לא יתכן וגו' " [הם דברי הראב"ע] אמר זה כנגד אביתור הפייט שיסד ברהוטה: את מי זנחת לנצח — מכל מעונים וגו', וכונת החכם כי לא נמצא ממנו פעל על כן לא יוכל לומר פרוכים. זה שמעתי מפי החכם הנכבד אדוני ר' מאיר בר דוד. עכ"ל. ובכ"י פאריס בזה הלשון: הנה אמרו רבותינו רבינו האי ברהוטה אחת שעשה... לכן אמר הא"ע כי איננו נכון כי פרך שם מונח לעבודה קשה ואינו נופל לחואר האנשים. ובנוסחא האחרת מהא"ע כתוב "ואתמה מהאומרים בפיוטים פרוכים וזה איננו נכון". עכ"ל. ר"י אחריו (בתחכמוני שעזר ג') ור' שם טוב פלקיריה בספיו המבקש (דף כ"ז) יזכירו אותו בין הפייטנים המצויינים. ור"ש"ט פלקיריה יתן מקום להחעות כי יזכירו אחרי רי"ץ בן גיאת והוא היה לפניו.

בשרשים כ"י. וכן הוא בפרחון ערך מור. וכן הוא בפירוש הערבי לשה"ש
מר' תנחום ירושלמי בפסוק צרור המור וג' (9)

יצחק בן כלפון המשורר. ר' משה בן עזרא בספרו הערבי
יוכיר חרוז זה ממנו בשבחה בן תבאן:

ואמנם לולי את ברואים לא היו ולא נכרא עמם אביהם וזקנם.

ור' יונה בן גנאח יזכירו ג"כ בספר הרקמה. ור' יהודה אלחריזי
(כתחכמוני שער י"ח) וזכירו בין המשוררים הנכבדים.

ר' יצחק בן סהל. נזכר מר' יונה בספר הרקמה. ור' משה בן
עזרא בספרו הערבי יזכיר איזה טורים על שם בן סהל, ולא ידעתי אם הוא
ר' יצחק זה הנזכר מר' יונה או ר' יוסף (כן דורו של ר' משה ור' יהודה
הלוי אשר הריצו שירים זה לזה). ואלה המה הטורים הנזכרים מר' משה
בן עזרא

חסדיך כגלי ים עצומים וצדקתך רחבה מתהומים

ועוד לו

אמת כי את לתורה בזמן עו

ועוד לו

חסדו עלי ארץ ונפשי כמו גזת ירובעל יבשה

(מלה הראשונה מהטור נמחקת ואולי צ"ל רָאָה.) ועוד לו

ומנחתו כמו מן דך כלולה למרעיו ולי מנחת קנאות

ר' יקותיאל. אשר מת בשנת ת"ת ואשר לכבודו חבר ר' שלמה בן
גבירול שירים רבים וכפרט קנתו הנחמדה המתחלת: כימי יקותיאל אשר
נגמרו וג' אשר הפיץ החכם שר"ל נ' במחברת "אריענט" (שנת 1847 עמוד
תק"ף. ר' משה בן עזרא בספרו הערבי יזכיר איזה טורים מהקנה הזאת.
ואחריו ר' דוד בן בילא במאמרו "דרך לעשות חרוזים" הנמצא באוצרות
ספרי פאָרמא. ויש עוד תחת ידי שירים אחרים מר' שלמה בן גבירול
מלבד השירים אשר הפיצתי כבר במחברת אריענט (משנת 1850 עמוד ק"ה).

(9) ובהעברה בעלמא אעיר גם פה כי הראב"ע בספרו ספר העבור יזכיר התשובה מר' הא"י

לחכמי קירואן אשר יזכיר אבודרהם ואחריו החכם ר' גבריאל ליפמאן בפירושו לספר

שפת יתר לראב"ע דף י"ח. גם אעיר פה כי בכ"י אקספרד נמצא תשובה מר' הא"י

על ענין הספירות, והיא התשובה אשר נדפסת בספר הפרדס לר' משה קורדיאר

(שער הצחצחות) אשר הדפיסה החכם אהרן יעלינעק נ' במחברת אריענט (משנת

1851 דף תקמ"ט). תשובה ר' הא"י על י"ג מדות יזכיר גם ר' שם טוב בספרו האמונות

שער ד' פרק ד'. ותשובתו אל כהני ארנלק אשר הזכרתי בספרי תולדות המדקדים

הקדמונים (דף קס"ד) נראה לי כי היא נמצאת גם באוצרות ספרי אקספרד ושם

ר' הא"י יחסר שם. אכן היא כולה על ענין חכהנים, גם מלת ארנלק לא נמצא

בכ"י הזאת. ושמה נרשם על האגרת הזאת: "זאת האגרת אשר שגר רבינו הגדול

זעוק"ל לכהני אפריים שהיו מחפרצים ביותר". והנה המכתב אל רבני אי ארנלק הוא

פירוש "עלינו לשבחה" וכבר נתתי דוגמא אחת מהמכתב הזה במחברת אריענט

משנת 1848 דף האחרון, ורחוק להאמין כי ר' הא"י כתב האגרת הזאת. וגם אעיר פה

כי ר' שלמה אלמולי בספרו פתרון חלומות יזכיר גם ספר בשם הזה ממנו ויאמר

בזה הלשון: אלקטה דברי רז"ל דברי רבינו הא"י גאון שחבר שערים בפתרון חלומות

עכ"ל. ורחוק הדבר להאמין כי ר' הא"י חברו באמת.

ואגלה פה און הקורא כי בכ"י אקספרד נמצא מרתיה על מורת ר' יקותיאל מר' - 'ן' מיגאש (שם הפרטי של המחבר לא נזכר שם).
ואתן משורר הזה תחלתו וסופו.

קול יללת הרועים לבבל נגעה
תועק במר שנער וגם מצרים
גם כל צבא שחק נכחו יצאו
לישא בחיק רוחו, ובכתפיים.
(כלומר לשאת בחיקם ועל כתפיהם רוחו לשמים). ובאמצע השיר נמצא הסור
הזה ובו שנת מיתת ר' יקותיאל:

ראשון במסך אייר שנת תת"א
והוא היום אשר אפל מאור עינים.
וכנראה הוא שעות וצ"ל ת"ת. כי גם בשיר מר' שלמה בן גבירול נמצא
שנת מיתתו שנת ת"ת פקודתם. ואולי צ"ל שנת ת"ת והוא - היום וכו', ועו'
מעיד החרוץ. והנה לא אוכל להגיד להקורא מי הוא ר' - 'ן' מיגאש מחבר
השיר הזה רק על דרך השערה אעיר אותו כי בעל ספר הקבלה יזכיר בדורו
של ר' שמואל הנגיד חכם ונגיד אחד שמו ר' יוסף בן מיגאש, ואולי
הוא המחבר. מכל השירים על ר' יקותיאל נראה לעין כי היה גם חכם גדול.
ר' - 'ן' מיגאש עיין ערך הקודם.

ר' שמואל הנגיד. עליו אטיף מלתי בערך נודע אליו לו לבדו.
ר' יהודה חיוגי אבי כל חכמי הדקדוק. "אביר הדקנים" כן יקרא אותו
ר' שניאור בספר הדקדוק שלו הנמצא בכ"י אקספרד, וכבר הדפסתי
ספריו מכ"י מינכען, והוא חלק ג' מתולדות המדקדקים והמפרשים הקדמונים
אשר כבר הזכרתי.

ר' יונה בן גנאח. החכם היותר מפורסם בכל מדקדקי ספרדי. ר'
יהודה חיוגי יסד דקדוק לשון הקדש ור' יונה הציב דלתיה. מספרו
השרשים שאבו כל חכמי הלשון מזמנו עד היום הזה. ובספר הרקמה
יאמר בעצמו "השיר אינו מלאכתי והפיוט אינו מעסקי". וחבר (כאשר יאמר
שם בעצמו) איזה חרוזים בימי בחרותו. והחרוזים חאלה נאכדו במשך הזמנים.
וכבר נתתי המאמר הזה מר' יונה ז"ל בציונים אשר הצבתי במסך הקדמתי
(בלשון צרפת) לספר משלי (דף י"ד), ובמאמר הזה נמצאו דברים
הנוגעים לאיזה משוררי זמנו כמו בן כלפון (אשר הזכרתי כבר לעיל) מפתח
השערים לספרו הרקמה נתתי כבר במחברת "אריענט" (משנת 1847 עמוד
תש"ח). ולפני ב' שנים הפיץ החכם ר' זלמן מונק נ"ו בעיר פאריס
תולדות החכם הזה, ונכבדות מדובר בו.

אבו וליד בן חסדאי נזכר מר' יונה בספר הרקמה. וכנראה היה
מדקדק עצום. ולא נודע עליו דבר. וכבר נתתי המאמר אשר בו יזכרהו
במחברת "אריענט" (משנת 1847 עמוד תש"א)

אבו אברהם בן ישוש. נזכר מר' יונה בספר השרשים (ערך
דוג) ולא נודע עליו מאומה גם לא אדע אם הוא ר' יצחק בן ישוש אשר
יזכיר הרא"ב בספרו צחות.

ר' יצחק הלוי. לא נודע זמנו בכירור. ונמצא על שמו ספר קטן כולל
כמו עשרים בתים נפרדים על הרוב שירי חשק. על הספר הזה (הנמצא
באיצרות ספרי אקספרד) נרשם עליו "ספר דובית לר' יצחק הלוי"

וכבר הוצאתי במחברת "אריענט" (בשנת 1850 עמוד רפ"ח. וגם בשנת 1851 № 9) איזה דוגמאות מהשיר "אלה. ואציג גם פה איזה דוגמאות

עת אראה תארו והוד תכניתו או אתכונן שושן בתוך בְּקָתוּ
או אסתכל שְׁנֵי אשר בשפתו אומר: ברוך צור הממלא אותו:

(והוא כמאמר המדרש (שמות רבה פ' ט"ו) נאה העולם ברוך המקום
שבראו עכ"ל. עיין ג"כ למטה הערה ט"ו)

דוד התל כי והחליף את חקו ויזנע ממני בְּזוֹת צוּף מתקו
החן שכמו והיפי שם חלקו הנוד ויִגְנו והפרידה נשקו:

מלת ויִגְנו הוא מלשון חו"ל כלי זין. ומלת "נשקו" הוא מלשון הנשק ומגן
וצנה (יחזקאל ל"ט, י"ט) וענין השור. וא: נדידת ופרידת הדוד הוא כלי
מלחמותיו אשר בס ילחם עמו. ועל פרידת הדודים נמצאים שירים לרוב מכל
משוררי ספרד. ואדבר על זה במקום אחר. והנה כאשר יראה הקורא בעיניו,
האצילו משוררי ערב מרוחם על המשורר הזה. וגם זאת נראה לעין חוקר כי
בכבודת ינהג ולא ישיג יקר ומתק המשוררים הבאים אחריו כמו ר' משה בן
עזרא ולזאת אדמה בנפשי כי המשורר הזה הוא קדמון. ואם גם אולי לא
היה בדור המחברים אשר הזכרתי לפניו, נכון לבי להאמין כי לא היה רק זמן
מעט אחריהם. וכבר העירותי ג"כ במחברת "אריענט" במקום הנזכר כי מלת
"דובית" היא מורכבת מערבי ופרסי ופתרונה "שני בתיים".

ר' יצחק בן מושיע. לא נודע זמנו בבירור. ולא ידעתי אם הוא
בדור החכמים אשר הזכרתי לפניו. ולא נזכר רק מר' משה בן עזרא
בספרו הערבי. ויזכר ממנו ב' שורים האלה:

שמעה תהלות יה אשר יביע יצחק אשר נקרא בנו מושיע
לאל אשר ינח ומי יניע גם הוא אשר ישקיש ומי ירשיע.

וכנראה המה השורים הראשונים מפיזט אחד.

גם נזכר חרוזים שונים נזכרים מהקדמונים בלי שם מחבריהם, וכבר הביא
דונש במחברתו (ערך מוח) איזה שורים. ואתן אותם לפני הקורא

בחלקי שמחתי	וחכמה נמוחתי	ואותה לקחתי	בנפשי ולכבי
ימינה תקותי	שמאלה הדרתי	אחותי רעיתי	ואחי גם אבי
ספריה גני	וטירת ארמוני	ושיריה הוני	וכספי וזהבי
חמודיה חמודי	ודודי דודיה	ולי על כוגדיה	שאגה כלביא

(השורים האלה יש להם קצת דמיון בענינם אל השורים מר' יהודה הלוי
אשר כבר הפיצותי בגנזי אקספרד (דף ס"ב). והשיר אשר ממנו חוצבו
השורים האלה מתחיל: יונה תקנן על אמיריה וגו' נתתי כבר במחברת
"אריענט" (משנת 1850 עמוד שפ"ג). גם בערך כרכוב יזכיר דונש שור
אחד ממחבר לא נודע שמו. וכבר נתתיו לעיל בערך ר' חסדאי. כל השורים
האלה הזכרתי כבר, אכן במחברת אריענט הוצאתים מכ"י בעיר ליידען
והיו משובשים ועתה העתקתי אותם מכ"י בעיר לונדון, אשר הנוסחא
מחוקנת יותר. השור אשר הזכרתי בערך ר' חסדאי הוציא ג"כ החכם
אוהב גר לוצטו בספרו הנזכר.

גם ר' יונה בן גנאח יוכיר בספרו הרקמה כמה וכמה שורים ממשוררים
וגם אלה הפיצוטים במחברת "אריענט" (משנת 1847 עמוד קנ"ב). ורק השור
הזה אתן שנית לפני הקורא

הלנצח אהי דואג לחצי כבותיך וגם אירא חניתם¹⁰

וגם בספר השרשים (שרש גל"ב) יוכיר החרוז הזה

ובשפחות בעץ האגוז צכועות וכווננים מגולחות גלובות

והשור הזה יביאו אחריו ר' מנחם בן שמעון מפשקירש בפירושו
ליחזקאל (אשר גם ממנו נתתי דוגמאות במחברת "אריענט" (משנת 1847
עמוד תקי"ג) ור' יוסף היינץ בספר השרשים שלו. ואשר גם ממנו
נתתי דוגמאות במחברת "אריענט" (משנת 1849 עמוד תש"ה וגו' ומשנת 1850
עמוד קפ"ו וגו').

והנה מכל המשוררים הנזכרים לא נשאר לנו רק איזה גרגרים. ושיר מן
ר' יוסף בן חסדאי לכבוד ר' שמואל הנגיד לבדו נשאר לנו שריר
ופליט. והשיר הזה אקריב כעת מנתה אל הקורא. ובטרם אשים השיר הזה
לפניו אתן דברים מעטים על מחברו.

ב

ר' יוסף [אבו עמר] בן חסדאי ז"ל.

 מרת צבאה עלי חליפות יסדה תבל עלי אדני נדוד הטבעה
 גם על תמורות אהלה הקעה •
 (דון וידאל בנבשתי באחד משיריו)

מתולדות חיי המחבר לא נודע לנו מאומה. גם שנת לידתו ושנת מותו
נעלמו ממנו. המחבר הזה היה ספרדי, וקורטובה היתה עיר מולדתו.
ובזמן המלחמות אשר היו בימיו הלך אל סרגוסה ושם דבר עמו ר' יונה
בן גנאח. (כאשר יוכיר הוא בעצמו בספר הרקמה. עיין לעיל ערך:
ר' יונה בן גנאח.) כנראה המשורר הזה לא גבר לבד בחכמת השיר, כי אם
גם בשאר החכמות היה חכם גדול. כי בזמנו וכדורות הבאות אחריו המשוררים
הביאו ברכה אל ביתם כל החכמות וכל המדעים אשר היו נחלה לדורם.
והשיר היה בימים האלו ילד שעשועים למחבריהם ולשמח לבב הקורא. ודברי

¹⁰ ובמלת "כבות" הרבוי מן בבת עינו (זכריה ב' י"ב) השתמש ג"כ ר' משה בן עזרא

כבית הזה מספרו התרשיש

איד מעיני עופר נכרה או איד כח אבן נביא
 כהם סְתָה עוכדי האל ובכחותם הסיה נביא:

לדמות עיני העופר לחצים או לחרבות מצוי מאד בשירי הערביים והבאים אחריהם
 ממשוררי ספרד בכני ישראל. וגם על זה אטיף מלתי במקום אחר.

ר' יהודה הלוי יהיו לך לעינים: הנה החכם ר' לוי בן תבאן (אחרון המדקקים אשר יזכיר הראב"ע כספרו צחות) חכם ומשורר נכבד ור' יהודה הלוי כתב שירים אליו, ובאחד מהם יאמר לו

ואיכה לא יהי השיר מלאכתך וכל יודה אשר אתה משיחו.

ור' לוי בן תבאן כתב ג"כ שירים אל ר' יהודה הלוי ובאחד משיריו רמז לו כי השיר מלאכתו (של ר' יהודה) היא ועל זה השיב ר' יהודה בשירו המתחיל: שלום לכת רבו וגופיה וג'

בו רמוזה כי שיר מלאכה לי ויהי לכבי מטרופיה

לא כן, ולא אשיב אמריה רק יערב לי שיר דלפיה

אמאם לנפשי זאת, וחלילה בת שיר מרצפיה

נפשי כיום הצנוף צנפי כין לא אמצאה שיר כין צניפיה

אם היתה חכמה בריכת ים היו חרוזי שיר קצפיה

לא אחשוב שור וחומה נשוא? שירה, רק שעשועים לאליפיה (11).

ונשוב אל שיר ר' יוסף. השיר הזה הוא שיר תהלה לר' שמואל

הנגיד, אשר היה ידידו מימי הנעורים כאשר יאמר הוא בעצמו בשירו.

השיר הזה הוא יקר מאד הן מצד עצם ערכו הן מצד יוקר מציאותו. גם שם

הנגיד אשר לכבודו חכרו המשורר יוסף יתן לו הוד ויקר כאבני אקדח

אשר יזהירו ואם זרח עליהם השמש יזהירו שבעתים. והשיר הזה נקרא שירה

יתומה. והמחבר עצמו קרא לו כן. ובשם הזה יזכירוהו ר' משה בן עזרא

ור' יהודה אלחריו. ואלה דברי ר' משה בן עזרא כספרו הערבי

על המשורר הזה ועל שירו וז"ל: ובדור הזה [של ר' שמואל הנגיד] היה

אבו עמר בן חסדאי אשר לא כתב רק מעט אכן רק יקר הערך כמאמר

החכם: "המעט אשר יועיל טוב מהרבה כלי תועלת". הוא חבר השיר

הנחמד אשר נקרא אצל היהודים "שירה היתומה" אשר בו יהלל ר'

שמואל הנגיד. והוא (ר' שמואל) השיב לו ג"כ שיר כמתכונתו ותבניתו.

ובנו אבן פדיל היה חכם גדול בחכמת הפילוסופיא והיה משורר נכבד

בלשון ערבי ובלשון עברי עכ"ל. וגם ר"י אלחריו (בתחכמוני שערי ג)

יזכיר השירה הזאת כזה הלשון: ור' יוסף בן חסדאי הוא אבי השירה

היתומה תחלתה: הלצבי חן וג' אשר אחת היא לאמה, ואין כמוה בין בני

עמה. עכ"ל. ואחרי ר' יהודה אלחריו נאבד זכר השיר הזה. ור' משה

בן עזרא כספרו הערבי הנ"ל יזכיר איוה חרוזים ממנו ואשר גליתו אותם

בהערותי אל און הקורא. והנה הוראת מלת "יתומה" לפי דעת החכם ר'ו

(11) הנה ר' יהודה העריך פה ערך השיר אל החכמה והוא הפילוסופיא. והנה ענין דברי ר'

יהודה נמצא ג"כ במבקש (דף נ"ד ע"ב) לר' שם טוב פלקיירה וז"ל: "צדקו כאמרם

המושלים, כי החכמה היא כפרי, והשיר כעלים עכ"ל. ובסגנון קרוב מאמר

ר' ידעיה בדרשי בספר הפורס שלו (כ"י באקספרד) וז"ל: החזקתי החכמה

כימיני והשיר בשמואלי, והיה כל העורך עמי מסוכן. עכ"ל. ובספר הפרסם

הנוכח נמצא ג"כ המאמר היקר הזה וז"ל: יחרון למשורר על החכם כי אנשי החכמה

לא ילמדו רק דעת זולתם, ודעותם להם מציאה, ואנשי המליצה כל שיריהם מוז וזלתם,

ודעותם להם גניבה. עכ"ל. ובמקום אחר ארחיב לדבר על המאמרים האלה:

מונק (במספרו הנזכר, תולדות ר' יונה בן גנאה דף ר"ו) יש למלה הזאת פה הוראה ערבית ופתרונה "יחידה אין כמוה". ובאמת קשה הדבר, כי המליץ ישתמש בשיר עברי במלה ערבית, ובפרט אם המלה הזאת יש לה הוראה בעברית אשר רחוקה מאד מהוראתה הערבית. וידידי החכם ר' הרש ע"ד ל"מאן נ"י יחשוב, כי המחבר קראה יתומה יען כי מחבר השיר לא היה בעיר מושב ר' שמואל הנגיד כאשר שלח שירו אליו. והנה השיר מר' שמואל לר' יוסף נאבד במשך הזמנים לעצבון כל דורשי קורות המליצה. ולא אמנע טוב מהקורא לגלות אזנו, כי ר' משה בן עזרא במספרו הערבי יזכיר איזה טורים מהנגיד בשבח ר' יוסף ולא נודע אם הוא ר' יוסף בן חסדאי. והרשות נתונה לתת מקום לההשערה, אולי הטורים לקיחים משיר הנגיד הנזכר. וזה הוא הטור

שאל חכמה והיא נפלאה שאל את ר' יוסף אשר החכמה אחתו.
וגם הטור הזה מהנגיד משירתו אל ר' יוסף וזכר גם כן מר' משה
בן עזרא

והיות לכבינו נגועים בנגעי איש אשר עמקה שאתו
ושמנו אנרותינו אותי צפרים חיות, וזה יום שהרתו
והנה אגם נכבדות מדובר בשיר הזה ואם גם יאות לדבר עליו כהנה וכהנה,
לא אוכל כעת להרחיב מענתי על השיר הזה ולבא עד תכליתו, יען יש את
נפשי לדבר במספר מיוחד בלשון אשכנזי על כל כללי ופרטי המליצה ועל
תכונת השירים אשר לכני ישראל בארץ ספרד ואשר לא בקדש יסודתה.
מימי ר' שלמה בן גבירול אחל בזמן ר' משולם דפיירה ואחוות מרעיו⁽¹²⁾
יהיו תוצאות ספרי. ובמספר הזה אקבץ ג"כ נדחי המאמרים על חכמת השיר
המפורים בספרים שונים. ואעריך גם מערכה מול מערכה כל דרכי המשוררים
בארצות ספרד עם דרכי משוררי ארצותינו ללשונותם, אשר דרכיהם רחוקים זה
מזה מרחק רב. ופה אשלח לפני השיר הזה רק איזה הערות מעטות:
משוררי הישמעאלים גברו מאד בשירי חשק. חרוז ישן המיוחס לרא"ב

⁽¹²⁾ ופה אשא רק שמות קצתם על שפתי. הלא המה ר' שלמה בן ראובן בונפיד,
ר' שלמה דפיירה, דון וידאל בן לביא, וודאל בנבשתי, ר' משולם דפיירה,
ואחרים וזלתי. ומדי דברי המשוררים המעולים האלה, אעיר כי דברי המשוררים
הקדמונים היו תמיד לנגד עיניהם. וכל שיריהם יתנו עידיהם על זה. וכמה שירים
חברו במשקל הקדמונים. כמו ר' שלמה בונפיד חבר שיר על נבל אחד בעיר מרקומטה
ושמו יוסף ישועה הלך בו בעקבות שיר תלונה מר' שלמה בן גבירול מהחיל
"חבר בקראי גרונז וגו'", ואשר הרפסתי כבר במחברת "אריענט", (משנת 1843, 51 א.)
וכמו כן נמצא שיר אחר מר' דפיירה (לא נזכר אם הוא מר' משולם או מר' שלמה)
וגרשם עליו כזה: "ושלחתי להחכם המופלא השר דון מאיר בן אלודיס, מושח,
להן: מזה לך צביה וגו'", (הוא השיר אשר נדפס בגנוי אקספרד (דף נ"ג). והנה
כזמן אלה המשוררים אשר היו כלם במספרד או בפרובינצא היה באיטליא החרון
ר' משה הריאטי בעל מקדש זעט הנדפס מחדש. ושערי השיר לכני ספרד
נעולים היו לפני המחבר הזה, ולא נחה עליו רח המליצה כלל. והוא הלך בעקבות
משורר ארצו המפואר דנטי, וירמוז עליו ג"כ (דף ג' בית ב') כלי הזכיר שמו. והמוציא
לאור לא גלה זאת לאון הקורא.

(המובא בתחלת שער החשק לר' יוחנן אלימאנו) יעריך ערך מליצי
העמים ללשונותם כזה:

הישמעאלים שיריהם באהבים ועגבים והאדומים כמלחמות ונקמות
והיונים כחכמות ומוימות וההודיים במשלים וחדות
והישראלים בשירות ובתשבחות לר' צבאות.

וענין החרוז הזה יקר בעיני חוקר קורות המליצה אם גם לא נודע בכירור למי
החותמת.

גם רמה קרן משוררי ישמעאל בשירי תהלה אל נגידים נדיבי לב וישמו
על ראשם (דברי ר' משה בן עזרא על לשוני)
כְּהֵנִי תַחְלוּרַת אָרְגוּ אוֹתָם יָדִי אֲמֵן וּבוֹהַב אַהֲבָה שׁוֹבְצוּ
וְכֵן יֹאמַר ר"י אֶל־חֲרִיזֵי בִשְׁבַח ר' יֵאֱשִׁיָה (תַּחֲכַמּוּנֵי שִׁיר א'):
טוֹו בְּנֹת שִׁיר מַחְלֻצוֹת הַדּוֹד — מִמְּשַׁבְּצוֹת עֲדִיקִים וְטוֹב מְשִׁיָּם (13).

ומשוררי ארצות המזרח כח דמיונם גדול וחזק מאד, ויעשו להם כנפילים לעוף
לרום שחקים, ולהעניק האנשים אשר יהללי בהפלגות עצומות, רחוקות מאד
מדרך משוררי ארצותינו ללשונותם, ומאמר אריסטו "מיטב השיר כזבו",
הוא היסוד אשר עליו ישענו כל המשוררים. והמאמר הזה מוכב הולך בספרים
רבים, ובספרי אניף ידו לבוא עד תכליתו. ור' יהודה הלוי, אשר כנראה
גם לנגד עיניו היה המאמר הזה, יאמר באחד משיריו אל ר' יהודה בן גיאת
אשר יכתיר בתהלותיו

אֲמַת הַס כֹּל דְּבָרֵי כֶךְ, וְאֵינִם כְּדְּבָרֵי שִׁיר וְלֹא דְבַר מְשִׁלִּים.
וּסְגָנָן אַחַד עוֹלָה לְכַמְרֵי מְשׁוֹרְרִים וְלִנְפֵשׁ הַחֹקֵר תִּנְעַם עִם יִמְצֵא דְבָרִים
מִמְּלִיצִים שׁוֹנִים עוֹלִים בְּקִנְיָה אֶחָד לְפִי עֵינִים. וְר"י הַלּוֹוִי יֹאמַר בְּאַחַד מְשׁוֹרְרָיו
(הַנְּדַפֵּס בְּכַתּוּלַת בֵּת יְהוּדָה דִּף פ"ח):

עַנְדוֹךְ עֵנֵק הַשִּׁיר וְלֹא כֵן, אֲבָל הֵם כְּעֵנֵק שִׁמְךָ עֲנוּדוֹת —
וְעֵנִין הַזֶּה הוּא ג"כ בְּשׁוֹרְרָיו אֲשֶׁר הִפְיִצוּתִי בְּגִנּוּי אֶקְסִפּוֹתֶיךָ (דִּף נ"ו).
וְכֵן יֹאמַר ג"כ ר' יִצְחָק בֶּן הַרְא"ב בְּעַ שִׁירָו עַל נְגִיד אֶחָד
יֵהַלְלֶךְ לְהַתְּפָאֵר אֲבָל לֹא לְפָאֵרְךְ, וְאֵת תְּחַבּוּשׁ פִּאֲרִיו —

גם זה דרך משוררי הישמעאליים להחל שירי תהלתם אל הנגידים בדברי
חשק כאשר ידבר חושק בעז אהבתו מחשוקתו, ואח"כ ידלג אל הנגיד לשבחו.
וזה מצוי מאד בשירי הערביים ונקרא בערבי מַחְלַם (עין מה שכתב על זה החכם
המפורסם בְּאֶקְאָן הַאֲמַמְעַר — פּוֹרְגִשְׁטַאֲלֵל בְּסִפְרוֹ הַיֶּקֶר: קורות מליצה
הערבית חלק ב' דף ת"ך).

גם הסכו הסכיני משוררי ישמעאל להלל עצמם בפה מלא ולשבח שיריהם
ולנשואם עד שחקים. וגם זה רחוק מדרכי מליצי ארצותינו, אשר לנגד עינם

(13) וּנְדַפֵּס כְּתוּב בְּשִׁבּוּשׁ נְשִׁיָּם אֲשֶׁר אֵין לוֹ מוֹכֵן. וְכֵן יֹאמַר ר' יְהוּדָה הַלּוֹוִי בְּאַחַד
מְשׁוֹרְרָיו

דברי שלמה המלך ע"ה "ההלך זר ולא פיד". (עיין ג"כ הערה ל"א מהערותי על שיר ר' יוסף בן חסדאי).

וכל הענינים האלה נמצאו בשיר הזה מר' יוסף. וכל משוררי ישראל בארצות ספרד מימי ר' שלמה בן גבירול עד ר' משולם דפיירה הלכו בזה בעקבות משוררי ישמעאל.

כאשר כבר העירותי בגנזי אקספרד (דף ס"ב) נמצא השיר הזה מר' יוסף בכ"י אקספרד ולא נרשם עליו מאומה. ואח"כ מצאתיו ג"כ בעיר בריססעל בכית החכם ר' אליקים כרמולי נר' ושמה נרשם עליו "שיר נשלח לר' שמואל הנגיד" ולא נזכר שם מחברו. והא לך השיר עצמו.

ג

שירה יתומה מר' יוסף בן חסדאי ז"ל.

דעו כי הזמן נצב כסולם ובו ילדי זמן עולים ויורדים
(ר' שלמה דפיירה באחד משיריו)

1	להתעמף רידד אפסל כשלמה	הלצבי חן גבורות און ועצמה,
2	כְּעֵי מדבר, מעון פחד ואימה	ולרעות מלככי נשף, ולחעות
3	ומהמית נבלים אל מהומה	ולצאת מחזירים אל חרדה,
4	ונצטייד ⁽¹⁴⁾ בפחי התנומה	עדי נלכד כחבלי החלומות
5	אשר ימנע, והוא מקיץ, בְּחִמָּה ⁽¹⁵⁾	ואירית, והוא נרדם, ברצון,
6	עמים פיהו בכוסי אחלמה	והשקני ביד שינה ערלכה
7	מריקות מלך עלי בקה אֲדוּמָה ⁽¹⁶⁾	ושכבתי ובין שדי קווצותיו?
8	והשפה מנשקת לחמה	והימין מחבקת לבנה
9	והערש ככל בושם פטומה ⁽¹⁷⁾	והמְקָה מקושרת לבונה
10	הקיצותי ואין אחי מאומה	ונעמתי בחוויני, עדי כי
11	ומור עובר יחיה הנשמה ⁽¹⁸⁾	אבל ריח ישובכ הנפשות
11	אשר מלא פני כל האדמה.	בשם נגיד ויחיד רב שמואל

(14) מלשון צדוני כצפור (איכה ג' נ"ב). התנומה צדה אותו ברשתה.

(15) לקטתי ממנו ברצון אם הוא ישן, אשר מנע ממני בחרי אף אם הוא מקיץ. והענין הוא כי נשקו בעת שהוא ישן.

(16) הוא ליטנא דקרא כפלת הרמון רקתן (שה"ש ד' י"ג) וכן יאמר ג"כ ר' שלמה בן גבירול בפיוטו המתחיל: שלום לבן דודי וג' (הנדפס במחזור ספרד לשמחת תורה): שלום לך מאת רקת כמו רמון וג' (והוא כנסת ישראל), וכן יאמר ג"כ ר' יהודה הלוי באחד משיריו: ורקת הוד כשושנה אדומה וג'.

(17) מלשון חז"ל פטום הקטורת. ובכ"י כתוב אטומה, ואין לו ענין פה.

(18) וכן יאמר ר' משה בן עזרא באחד משיריו וריח כל עצי בושם ישובכ נפשים אחרי מות לגופים —

קונטרסים מיום 3. 1. 44. ספס כבוד אחר הייב קבר יבתי ואפי' הייב; זשי
3 ויהייר בלימ (טעור)

7 וזין לבי עיקר, ונתק קס קטע: ויציגי, וקליון; ולכפתי, ואניו סוד
הכר, ויבדעה ויכי כחב אבנה ור' סגין הו' וזין הדי' עיקר ור' סג' אבנה כדיליון
9 כפ' (קפ) קס, עקב ס' העק' א' קס
10 הקיעתי וקני וזין מוועה

ק"ו
3
7
9
10

וְהָקַם עַל בְּתוּךְ עַמּוֹ לַחֲיוּמָהּ
 מִכּוֹן כְּבוֹד עַל רֹאשׁ עַשׂ וְכִימָה
 אֲשֶׁר נִקְרָא בְּהִיכַל אֵל פְּנִימָה⁽²⁰⁾
 וְאֵם עֹמֵד לְגִוְרָלוֹ בְּעִצְמָה
 וְחֲלָמָתוֹ וְדָרְכּוֹ הַשְּׁלֵמָה⁽²¹⁾ .
 תְּבוּקֶשׁ דַּת אֱלֹהִים הַתְּמִימָה
 וּמַעֲלָלוֹ כְּמוֹ פֶלֶג בְּצִמָּה
 וְהַמְשֵׁרָה עָלָי שְׁכֵמוֹ חֲתוּמָה
 וְהַכִּינָה עֲדֵי יַדְעֵה מְקוּמָה .
 כַּעַת צִיָּה , לְצַלְמוֹת מְדוּמָה .
 וְכֹל פְּנִים תַּכְסְּמוֹ כְּלִימָה
 וְכֹל יוֹעֵץ כְּרַחֵל נַעֲלָמָה .
 כַּאֲהַבְתּוּ , וְאֵל זָכְרוֹ שְׁמָמָה
 וּמְנוֹעֵר עָלָי לֹחוֹ רְשׁוּמָה .
 לֶךְ דַּעַה לֶךְ בִּינָה וְעֵרְמָה
 וְרוֹחֵב לֵב כְּבִין מִזְרַח לְיָמָה .
 וְהוּא נְבוּהַ חֲדַל תּוֹאֵר וְקוּמָה⁽²³⁾
 אַחִי רְמָה , וּמֵלֵא תוֹךְ וּמְרָמָה ;
 וְלֹא יִשׁוּהַ , וְהוּא רְגֵלִי , מֵאוּמָה⁽²⁴⁾
 וְרוֹקוֹ , אִם לַחֲסֵד אִו לְנִקְמָה⁽²⁵⁾

ומי ידע הנעלה עוד באובות⁽¹⁹⁾
 ובו קדש לשבטו המקודש
 זאמנם כי שמואל הוא שמואל
 ומי ידע הנעלה באובות
 ואם אינו, הלא הנו בצדקו
 שפתיו ישמרו דעת ומפיו
 ומהללו כירח בהלו
 והמעלה עלי כתפו צרורה
 ותר חכמה עדי עמר בסודה ,
 אחי עצה כמו שחר מאירה
 וכל מלך לאור פניו יהלך
 וכל שרים לפניו בשׁוֹרִים
 אדון נפשי, אשר נפשי שכונה
 ואהבתו בתוך לבי כתובה
 לך חכמה לך רוח יתירה
 ורוחב יד כמו יורה ומלקוש⁽²²⁾
 לך העט, אשר נכבד ונחמד
 פרי קנה, וקונה הוד ומשרה,
 נשוא פנים, ואיל חיל ברכבו
 שני שׁוֹנֵי, שני חצים שנונים,
 12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

מאמר

מאמר

(19) מי יודע אם לא שמואל הזה הוא שמואל הנביא אשר העלמה הבעלת אוב שנית .
 ובסגנון קרוב לזה ענין טור אחד משירי ר' יהודה הלוי אשר הפיצותי בגנוי אקספרד
 (דף מ"ד) מתחיל: העוד לילדות נפשך וג' .
 (20) הטור הזה נזכר מר' משה בן עזרא בספרו הנ"ל הערכי הנזכר .
 (21) גם הטור הזה נזכר מר' משה בן עזרא בספרו הנ"ל . וענין הג' טורים האלה בכללם
 הוא, אם גם לא נחברר אם שמואל הזה הוא שמואל הנביא או אם אינו, על כל
 פנים חשוב הוא מאד ע"י צדקו ותומתו .
 (22) המטר יש לו רוחב יד, כי על ידו ירדו ברכות רבות לעולם . (ידידי החכם ר' הרש
 עדעלמאן נ"י העירני, כי המשורר ירמוז על מאמר חו"ל, כי הגשמים יורדים לדעים
 ולטובים) . וגם היעיון הזה שׁוֹם משורר קדמון אחד, לא נודע שמו, כשיר תחלתו אל
 נגיד אחד

תפוש כנף טוֹכֵךְ ויחד אוהבים עם אויבים אל מוכך ינהרו .
 (23) המחבר ידבר פה בלשון מליצה על העט . וכן ר' שמואל הנגיד כתב שיר אל העט
 ונזכר התחלתו באגרת המוסר לר' אבן תבון אשר נדפס מחדש על ידי החכם
 ר' הרש עדעלמאן נ"י בספר דרך טיבים . ועיין איהו חנונים מר' משה בן עזרא
 אשר נתתי בסוף הקדמת הספר הזה .
 (24) כלומר העט אף שהוא לבדו כרגלו לא ישוה לו חיל גדול, והוא לבדו ינצח חיל גדול .
 וכן יאמר ר' משה בן עזרא באחד משיריו מדי דביו בעט:
 חלש וחוגר החרבות יחלוש בקרב פי שניו כאיש בינים
 רגלי, וידיה לרחוק מלחמות רכב, ולזאת הוא חגור מהגים —
 (25) אשר ירוק העט, והוא הדיר . וכן יאמר ר' משה בן עזרא ג"כ בתרשיש מהעט:
 וברוק שניו יטיב לטוב גם אל כל רע בו ירוע —

10 כסף: ויו 33 ונקר אר כתר 23
 15 עקב אר ונקר " " כתר 23
 16 אר 33 ונקר " " כתר 23
 23 כתר נאמה
 31 כסף אר 33 ונקר אר כתר 23

- 32 — משוכצים בכל משי ורקמה
 33 — עלי כל אהבה גדלה ועצמה
 34 — וצפגת פענה כל סחומה,
 35 — עלי מעין פליליה וחכמה.
 36 — ועלם רך, מכאר תעלומה
 37 — לאל שדי והוא מהם תרומה (27)
 38 — כנפשו התמימה החכמה.
 39 — למלתי, שתי אוני מאמה (29)
 40 — תשורת אהבה ופקה קדומה
 41 — מוטטפת (30) בעדן בעדיה? כעלמה
 42 — אם לה אב והנה יתומה (32)
- וספירים יפור אל ספרים
 ואהבתי לכן פזרת יהוסף (26)
 לגור אריה וילד שעשועים
 וציץ פרח במטה האהבה
 צעיר שנים, משעשע במשנה,
 כאלו כל בני הדור תבואות
 פדיתיהו בנפשי (28) הקשורה
 שמע (אלי) נגיד עמים, והטה
 קחה שירה מיושרת ישרה,
 מעולפת בכליה ככלה
 ארוסה זאת (31) והיא לעד בתולה.

הנהגה מליצים רבים כתבו על העט (שיר על העט מהראב"ע הפיצותי במחברת, "אריענט" 42. 94 משנת 1843 ועיין ג"כ ב' ההערות הקודמות) ובחוסם ר' יהודה הלוי אשר כבר הבאתי ממנו שיר קטן בגנוי אקספרד (דף מ'), ולשיר אחר ממנו אתן פה מקום:

ומה דקה ויקה וחלקה ואלמת מוכרת בחזקה
 והורגת בני אדם חרישית ודם אלים כמו פיה מציקה:
 ושער מ' מהחכמוני לר"י אלחריזי: מחלוקת החרב והעט סוכב הולך על העיני הזה.
 וגם מואמר ר' ידעיה כדרשי בספרו הפרדס יוהיר להנצל משנאת המשוררים וז"ל:
 הזהר משנאת המשוררים כי יותר יאמינו כובו מאמתך. עכ"ל.

(26) הוא בן הנגיד אשר היה לנגיד אחרי מות אביו ונהרג בגזירת גראנטה בשנת תת"כז (עיין למטה תולדות ר' שמואל הנגיד).

(27) גם הטור הזה נזכר מר' משה בן עזרא בספרו הערבי הנ"ל. ובסגנון קרוב לזה אמר המשורר המעולה ר' שלמה דפיריה בשבח ר' מאיר אלגודים (המעתיק ספר המדות לאריסטו מלשון רומי ללשון עברי) שְׁקָלִים עַת לֹאֵל יִקְחוּ תְרוּמָה דָּגָן הוֹד פִּעְלוֹ לִקְחִים וְתוֹרִים —

(28) כלומר כל כך הוא חביב בעיני כי אחפוץ לתת נפשי בעדו. וכן יאמר ר' יהודה בן גיאת בשירו אל ר' יהודה הלוי:

יום אתנה יחידתי כפרו אדעה אמת, כי צלחה סחורתִי.
 (הלשון: "צלחה הסחורה" הוא מורגל כפי הערביים. וכן נמצא בהעתקת מאוני צדק (דף קל"ב בנרפס) "אם אנחתך על העולם הבא כבר צלחה סחורתך"). וכן יאמר ר' יהודה הלוי באחד משיריו אל ר' לוי בן תבאן:
 נפשי פרות שיר אשר תחפיר כל שיר במשכיות רשמה —

(29) מלת אוני כנראה הוא מלשון מאוני צדק. ולא נמצא בתנ"ך משקל הזה עם ההוראה הזאת.

(30) מלשון ולמוטפות בין עיניך (דברים י"א).
 (31) בכ"י, "ארוסה את", והגהתינו מסברא. והנה המחבר קרא שירו בתולה, לרמוז בו כי הוא לא שבח עוד איש אחד כי אינם ראויים לכבוד הזה. ובסגנון דומה יאמר ר' יהודה הלוי באחד משיריו

ושירתי חלי כחם ואיה אנוש יכיר פניי שיר ומלות
 עלמות לא ידעום איש ואיכה לאישים בויעים יהיו בעולות
 צורות יהיו נצח, ובאבוד נדיבים, ישכו לעד בתולות.

ובסגנון הזה יאמר ג"כ ר' אלחריזי באגרת לשון הוהב (אשר הזכרתי אותו במחברת "אריענט", משנת 1850 עמוד ש"א) וזה לשונו: החכמה אשר הדבר בשפתה — ואני [החכמה] בחזר-אבי בתולה רק לחסידי עליון בעולה וג'. והמשוררים יקראו ג"כ

[Faint, illegible handwritten text in the top left corner]

35 בטלה הקדחת

39 גמטע מלך באוק

41 מאויכר געדיה

ארום אר... והנה ירמיה

- ופקדוני בידך גאוני 43
 אשר המה בנחלתם כורים 44
 ולולא צלך נטה עליהם 45
 ושאל שלום במהלךך וגדלך 46
 אצילי הרחוקים, הקרובים 47
 בחיך וחייהם, ימהר 48
- שני אחים פליטת הנשמה (33)
 ואדמתם בעיניהם באדמה (34)
 אוי נדו אלי קצויו אדמה.
 לראשי הישיבה הנעימה
 בנפשי, (35) מתשוקתם עגומה (36)
 אלהינו לנופלת תקומה (37):

והנה אם יעריך הקורא השיר הזה עם השיר מדונש בן לבראט (אשר גם הוא שיר תהלה לר' חסדאי ריש כלה) מערכה מול מערכה, יאיר לנגד עיניו, כי שיר ר' יוסף עולה במעלות רבות על שיר דונש. וכן אם יעריך שיר ר' יוסף עם שירי ר' שלמה בן גבירול, ור' משה בן עזרא, ור' הלוי, ימצא כי להם משפט הבכורה בין אחיהם המושכים בשבט סופר מהיר. ולבי נכון, כי המה מתנשאים לכל המליצים והמשוררים העבריים לראש. כי נפשם תדרוך עו על כמתי הרעיונים הנשגבים, וילבישו אותם במעטה מלות יקרות, אשר תסורנה למשמעתם, דרושות לכל חפציהם. ולא אחד מחוות דעתי הקצרה, כי יאות לחוקרי קורות המליצה והשיר, להעריך משוררים שונים איש אל אחיו ולשקול דבריהם בכף מאוני השכל ולשפוט דבר מי יכשר יותר, וזה הדרך העולה מרום הר האמת. כי גבוה מעל גבוה במלאכת מחשבת ובמליצה ושיר כמו ככל הדברים אשר המה תחת השמש. וזה ענין משל הקדמוני: "אין האור נכר אלא מתוך החשך" אשר נמצא יסודותי בכך המלך והנזיר (סוף שער י"ח) וכן בזוהר (פ' תוריע) "דאלמלא חשוכא

שיריהם בתולות לרוב יקום וחיכותם אשר אחרים לא יוכלו לעשות כמוהם. וכן יאמר ר"י אל חריו (בסוף שער ח' בתחמוני)
 ואחי כל בנות השיר בעולות ואם המה לזולתי בתולות.

וכן יאמר ג"כ עמנואל במהבוותיו: "בחר לך מזמרת הדבורים — — ומן המליצות הבתולות, אשר לא היו ממשוררי הזמן בעולות וג'". והנה כבר העירוני לעיל (דף ט"ז) על מנהג המשוררים להלל את עצמן בפה מלא. ודברי שלמה המלך ע"ה: "ההלך זר ולא פיך", המה רק לכל אדם ולא למשוררים. ובאמת גם בארצות המזרח בזמן מאוחר, היו דברי שלמה המלך מוסכמים בין חכמי לב. וכן אמר חכם קדמון (הובאו דבריו בספר שעשועים לר' יוסף ובארה מברצלונה) וז"ל: ושאלו לחכם מה הוא הדבר אשר לא יאות לאמרו ואם הוא אמת? אמר, שישבח האדם את עצמו עכ"ל.

(32) ואולי צ"ל: ואם לה אב והנה היא יחומה. ועל מלת יחומה ראה לעיל דף ט"ו.

(33) כנראה היה לר' יוסף ב' בנים או ב' אחים אשר הטיב להם ר' שמואל ולא נודע דבר על זה. וענין המלות "פליטת הנשמה", אשר המה ממקבת בור המליצה העמוקה חוצבו, כלומר אם דאגותיו יבחיחו כמעט נפשו ממנו, תמצא מקום פליטה באהבת בניו (או אחיו) ותנוח שם מרגזה ומעמלה.

(34) לא יוכלו לשבת שם כמו בערי אדמה ועבויים אשר הפך ד'. והוא לשון נופל על לשון.

(35) ומה נעמו דברי משורר אחר לא נודע שמו באמרו:

ואם התפרדו היום גיירות
 הלא התלכדו המחשבות.

(36) יש לי עגמת נפש יען אני רחוק מהם במקום.

(37) לסכת דוד הנופלת.

45 ספר
45 ספר

לא אשתמודע נהורא"י. והמאמר הזה "לא יודעו הדברים אלא בהפכם ולולי הרעה לא יודע יתרון הטובה ולולא הדבור לא נודע התשובה" (38) כולל הענין הנזכר בדרך כלל.

ד

העתקות מספר הפרדם לר' ידעיה בדרשי ז"ל, (39)

המדובר במליצה ושיר.

א' ואמר, בעת שינעם דבור המשורר חכם קראוהו נביא: ב' ואמר, השמר משנאת המשורר כי יותר יאמינו כזבו מאמתתך: ג' ואמר, לא יכבד המשורר לעולם על בני חברתו, ולא תשנא מי שירכו אוהביו כמשורר נוצח אוי למי שישנאהו: ד' ואמר, יתרון המשורר, יעמוד במקומו ויתנקה מאויבו אשר מעבר לים: ה' כאשר תראה ב' משוררים ישנים עוזר היום לאחד ומחר לשני ויעשו ככה לזולתך עד שירכו שומרי המערכה ויתחדשו הצחיות (40): ו' החוקתי החכמה כימיני והשיר בשמאלי, והיה כל העורך עמי מסוכן: ז' המליצה משרת השיר: ח' לולא משלי השירים לא יעמדו הדתות, בעבור כי דרך כל שיר לחזק דתו ולגדל אמונתו בנועם המליצה וערכות המשלים אשר ראה הנפש אליהם ויתעוררו עליהם הלבכות ויודו עליהם השומעים אחר שהכונה אמת: ט' רוב המשוררים האמתיים אשר היו עד היום הלינו על הזמן ויתרעמו על התמורות (41): י' לא מצאתי מריבה שישמחו עליה כיושר ואמת כמריבת שני המשוררים: (42) י"א כאשר ימר לבב המשורר ימתק שירו, וכאשר תאיצנה אותו הרעות תיטב מליצתו כדמות האשה המקוננת: י"ב אנשי המליצה והמשוררים ישוב אצלם הכילי והגדיב מפור, ויתיקר בהם המלך, והמה בעלי מוסר אשר מעולם:

(38) המאמר הזה נמצא בפניני המליצות (כ"י באקספרד) והוא כולל איזה ליקוטים יקרים במוסר ושירים מספרים נודעים ובלתי נודעים.

(39) על ספר הפרדם הטפתי כבר מלתי במחברת אריענט (משנת 1850 עמוד תפ"ו) ונתתי שם איזה דוגמאות מכ"י אקספרד. גם החכם שד"ל נ" נתן איזה דוגמאות ממנו (שם 52 א'). השער מספר הזה אשר אני נתן כעת הוא שער האחרון מספר הזה. וכאשר יראה הקורא יקר הוא מאד לקורות המליצה ושיר. וכעת ספחתי אליו דק איזה הערות מעטות. ובספרי אדבר ברחבה על כל הענינים האלה.

(40) מלת "ואמר" נמצא בכל מאמר ומאמר, והשמטתיו לאהבת הקצור.

(41) וכן יאמר ר' שלמה בן גבירול בחרוז אשר יזכיר ר' משה בן עזרא בספרו הערבי: ומה אאריך שיחי ותבל היתה טובה אבל באחרונה באתי. וכן יאמר ר' משה בן עזרא באחד משיריו הנמצא בדיוואן שלו בבית החכם ר"א כרמולי נ"י:

באחרית הזמן באתי ובאו בראשיתו סגולת כל גבריו, וגו'

ובתחכמוני ובמחברת עמנואל נמצאים שירים לרוב על הענין הזה.

(42) כלומר נצוח שני משוררים מי יגבר יותר בשיר. ונצוחים כאלה תמצא בתחכמוני (שער ט"ז).

י"ג) אין המשורר האמתי גוזר הפלגה תכף שילדתהו המחשבה, גם אשר יבחר היום
 (מואם מחר 43) איננו נשען מן הצחות על עצמו אבל שואל עליהם אחד משוחרי
 השיר: י"ד) המשוררים אשר (לא?) יקבצו שיריהם כקוצר כל שדיהו שכולת
 שכולת וזורה לרוח כל שכולת מהם ונמצא קצר כל השדה ומאומה אין בידו:
 ט"ו) לו ישאלך על שיריך ואתה כבר אספת אותם תוציא ספרך הטוב [בל"י]
 שתצטרך לתור לדרוש שיריך הישרים או מלשקוד ולחדש שירים יפורסמו
 למבקשים: י"ז) יתרון למשורר על החכם כי אנשי החכמה לא ילמדו רק דעות
 וזולתם ודעותם להם מציאה, ואנשי המליצה כל שיריהם מהם וזולתם, ודעותם להם
 גניבה: י"ח) גיש המשוררים שמחת הנדיבים: י"ט) מי שידבר על המשורר
 טובה, הוא חכם; והמחפה עליו דברי ריבות שונא נפשו על כן השמר מה
 תדבר על המשורר כי הוא שמח אם תחרפהו (עיין לעיל סימן ב'): כ') החכמה
 ביד הזרועים, והשיר לעולם ירושה מן הטבע: כ"א) העמידו המליצים
 אמונת הכורא בפיוטיהם, והמשוררים בחרויהם, והחכמים בדרשותיהם:
 כ"ב) בהתעורר על שיר שקול ישמעוהו [ישנאהו] המון הדברים. ורוב המשלים
 הצריכים הרחבת לשון, הוא בסכת המשקל יאהב הקצור ויבעט ברוב מה
 שיבואוהו רחבת הטעמים ואריכותם. והוא כדמות פֶּלֶשׁ רוכב על סוסו כהר
 גבוה קצר הדרך ויצהיל הסוס ויתגעש יחוק הפרש רמן וישקטיהו. ובעל
 המליצה עם החרוזים מבלי שישמור המשקל, הדרך לפניו יותר רחב
 ועודנו צריך הישוב והעמידה כדמות הצבי הקל ברצו, ישמור תמיד אם כרו
 לפניו שוחות ומערות יפול בהם וכן ביט אחריו ויזר. ואמנם בעלי המליצה
 בלי חרוז כדמות הצפור הנמלט מרשת הצייד לא יחדל מהתעופף עד הגיעו
 אל קנו: כ"ג) היה השיר הערב לנפשות קָסֵם החוק, כל מריחו יתעמש.
 וערכות השיר רוח נכנס ברעיונים מתפשט בכל חררי הַנְּיָה: כ"ד) אם תרצה
 שיתפרסם ענין מן הענינים שימהו בשיר, ואם תשימהו בספר לא
 יתפרסם בחיך: כ"ה) בהתפאר בשיר שאינו ממנו יבוא שילעגו עליו: כ"ו) טרם
 שיהלל המשורר את הנדיב שאל על קַסֵת ידו ועל נדבת לכו: כ"ז) השיר
 הוא המסלה העולה אל קנין המדות הטובות ואל המְשָׁרָה וחברת הנכבדים
 וקורבת המלכות, והמוסר וההנהגה הטובה אחוים ככפיו, ובעליו רחוק שידאג:

43) וזאת גם העצה היעוצה מר"י אחריו בתחכמוני (שער י"ח) וז"ל: צריך למשורר
 בהשלימו שירתו לכל ימהר להראותה וג', צריך למשורר לבחור משירתו קצתה וישליך
 קצתה וגו'. וכן יאמר ר' שלמה בונפיד באחד משיריו (בכ"י אקספרד)
 כרח מרעיון חביון דבר שור
 דבר צחות ומאין מפתחות, יד
 ואל הבוא כמשעול החרוים
 ברור וצרוף, ושוב ושרוף, וְלִפְנֵי
 ואל החום עלי הנר ותרוץ
 כחר מלין יביטון תעלוליו
 רצונך, יפתחון אישים נעליו
 יעול תגנים אל תשחית יבוליו
 קבור שירך, עדי תבדיל בדיליו.
 לשלחו חוץ כנחוץ אל בעליו.

והנה על מלת תגנים העירותי כבר כי ר"י אחריו בתחכמוני (שער ל"ג) יקרא זה
 שיר נצמד. וכן בהעתקתו מחברות הרירו (כ"י אקספרד) יאמר ג"כ באחד
 המחברות: אני חושק מעניני המליצה בעיני השיר אשר תוצאותיו מלין נצמדים
 והם בעיניהם נפרדים כמו אדם ואדם, וערבים וערבים וגו' עכ"ל.

כ"ח) שני למודים לא יתכן האחד מכלי רעהו והם הדקדוק והשיר;
 כ"ט) בחר מן האוכל ממה שתחיה בו, ומן המלכודים ממה שלא תתגנה בהם,
 ומן הדקדוק ממה שיסמך מן השעות: ל"ה) הנקוד הוא מכלל
 הדקדוק, שימהו מדיעתך ולא ממלאכתך: ל"א) בחר המלאכה
 השפלה טרם שתצטרך לזולתך, ומות בחסרון כל ברכתי הבית טרם שתכנס
 העושר בעול ובתרמית, ובחר במליצתך פועל הקל מכל בניי הדקדוק טרם
 שתצטרך אל הכבדים: 44) ל"ב) הלשון חולה והדקדוק נקוי ירפאהו: ל"ג) לולי
 האדנות היינו בולעים איש את אחיו, לולא הרשעים לא זכרנו לחסידים מעלתם,
 ולולי החסידים לא זכרנו הכורא, ולולי חמלת הכורא עלינו במה שחגגנו
 אותנו הדקדוק נשחת הלשון ונאבדה התורה: 45) ל"ד) היות המדקדק
 התכבד מן המשוררים ומבעלי התורה בשבת בלבד: 46) ל"ה) שיוסד הכנת האדם
 מן המושכלות כשעור טעם הוכוב ממתקת הפרחים: ל"ו) פור הונך באנשי
 החכמה כי יש מטמון באמתחותיה: ל"ז) אל תבו השכל והמסכן, שאם ראית
 בדולח בין המשפתיים, כבר היית רץ לקראתו: ל"ח) מה נכבד החכם עם היחס
 ועידנו צריך אל המוסר: ל"ט) כאשר תבקש יועץ אשר לא יבגוד בך בחר
 החכם הרש:

זהו כלל מה שראיתי זכרנו בהמצאת חפצך ומלוי שאלתך לפי השעה ודי
 לנו עם רבות השנים וימי הילדות אשר אנחנו בו כאשר ידעני אחי בן שבע
 עשרה שנה היום בהמלא שאלתך ולו לא הטרירדוני עיון בשאר ענינים
 נכבדים מהם גבוהים עליהם אפשר שהיה חבורנו יותר מתוקן ויותר נרצה.
 והאל יתבר' שופט הכוונות ובוחר הכליות ומצרף הענינים הגדולים. ואחר אלו
 הדברים אשאל ממנו האהבה והצווי שידריכנו להצליח בעבודתו וידיעתו האמתית
 וידידה לנו פנאי לעלות אל המעלה העליונה ונוכח בקרוב כביאת הגואל.

ואלה הציונים לתולדות רבינו מעדיה ז"ל נוספים על הראשונים.

אודות פירוש ספר יצירה לרס"ג אשר דברתי עליו כבר (דף ג' הערה ג')
 אעיר פה עוד כי הוא יזכיר בפירושו: א) פירושו על בראשית, ב) פירושו
 על ישעיה, ג) ספרי הלשון. וז"ל (פרק ד' הלכה ג'): וכבר פירשתי
 במספר הראשון מספר הלשון ישוה עם חפץ בעל הספר בחלוק אלה הה' ובספור
 השמות היישרות והעוקמות ומצאתי להם במקרא סגולות לא במקרא לבד אלא

44) עין הערה מ"ג. וכן יאמר ר"י בן תבון באגרת המוסר (בנדפס דף ח') — ויהיה
 המלות ערבות וקלות על הלשון ובניניו בנינים נמצאים ואל תביא בנינים זרים וגו'.

45) ובמאזני צדק לאבו חמד אלגצלי (דף קע"ז) וז"ל: — ולולא שהאל יתעלה
 שם בלב חכמי הלשון והדקדוק והנקוד והדינין לאהבה אותם ולדבקה במ או נשאר
 החכמות האלה ערומות ויתומות בטלות ומבוטלות ונשתבש סדרם הכללי. עכ"ל.

46) כאשר יראה הקורא המאמרים מסימן ל"ה ואילך לא יגעו למליצה כלל, והצגתים פה
 לתת השער בשלימותו הלא מצער הוא.

בכל לשון. כיצד אהח"ע יש ארבעים ושנים מגולה מהם י"ז בהפקת קריאת ארץ ישמעאל עם כבל, כלומר בהסכמת. ומהם עשרים וחמש מגולות לקריאת ארץ ישראל. וכבר הפרדתי לשנים וארבעים [?] ספר מספרי הלשון ואעפ"י כן אוכיר כאן ראשי ענינים וג' עכ"ל. (ד) ספר תגי. ו"ל בהלכה "וקשר לו כתר" הוא יסוד מיסודי הראשונים כי קבלנו מדבריהם כי האותיות צרוכות וזנין ותנין — — כפי מה שמפורש בספר תאגי — ע"כ. (47) ה' ר' אלעזר הקליר. ו"ל: זנאמר למה לא אמר בעל זה הספר ספר ומחשבה ומפור ולמה שם ספר שהוא מין אחד מן מיני המחשב תחת המחשב כולו ונשיב לא עשה זה אלא להשוות בין השלושה שמות במכטא וההגא ספר ומפור וגם החכמים תדיר פועלים כיוצא בזה. ותחלת זה בספרי הנבואה שנאמר: פחד ופחת ופח (ירמיה מ"ח) בחר ג"כ מלות מכטאס דומה. וגם בדברי החכמים: בג' דברים האדם נכר בכוסו בכעסו בכימו (תנחומא סוף פ' קרח), וגם בפיוט הפייטנים אמר אלעזר: לסוככי למסיכי. להסיכו בנסיכת קדוש. (והוא בקרובות ליום ב' דמוכות בפיוט המתחיל: אלים בהשעין וגו') ונחנו תדיר נכתוב באגרותינו: שבחי שלום וחבשי ברכות וחשגי תבונות. או: "מבטחי שלום ומחטבי ברכות ומבטחי חכמות" או "חצני שלום והוצני ברכות [עין שרשים לדד"ק שורש הצן] וצני רצון" וכיוצא בזה מן המלות הדומות. עכ"ל. (ו) מפרשים לא נזכרו בשם.

פירוש ר' סעדיה נזכר: (א) מר' יעקב בר נסים בפירושו לספר יצירה (עין ההעתקות אשר נתתי בקונטרס המסורת דף ע"ה). (ב) מדונש בן תמים בפירוש המיוחס לו לספר יצירה בכ"י פאריס. (ג) מר' יעקב בן שמשון בפירושו לאבות (כ"י אוקספורד) ו"ל שם: גימטריא, דרשת חשבון האותיות קרוי גימטריקון בלשון יוני שאין [שאם] יודע לחשוב במיני אותיות עד שאין הפה יכול לדבר כדרך שהיונים עושים כמפורש בכיאר ר' סעדיה על ספר יצירה. עכ"ל. (ולא מצאתי הדברים האלה בפיר' ר' סעדיה). המחבר הזה יזכיר ג"כ פירוש ר' סעדיה על מלת בת קול. ו"ל: בת קול אינו מלאך אלא מַתְּת קול היא ויוצאת בפני עצמה כרוח המנשבת. ור' סעדיה פירש שהוא כאדם הקורא בין ההרים והמערות שבמלעים, עכ"ל. ובמגנן דומה נמצא הפירוש הזה בפיר' ר' סעדיה. ו"ל (פרק ד' הלכה א') — — וזה הדבר עוד הוא שקוראין החכמים רוח הקדש שאחרי הסתלק הנבואה היה נראה להם כאלו הוא מאספקלריא הפוכה והיו שומעין קול כאלו הוא בא מהמדבר והוא אשר תקראו האומה בת קול כלומר המתילד מן הקול. עכ"ל. (ופליאה נשגבה בעיני איך השתמש ר' יעקב בן שמשון בפירוש ר' סעדיה אשר לא היה נעתק בימו בלשון עברי.) (ד) מר' נתנאל כספי בפירושו לכוזרי (כ"י באוצרות אקספרד ופריס). (ה) מר"י מוסקטו בקול יהודה. (עין ג"כ ספרי על חולדות המדקקים הקדמונים דף י"ד).

(47) בהעברה בעלמא אעיר כי ר' סעדיה נזכר בספרי תגי לרוקח הנמצא כ"י באוצרות אקספרד.

העתקת הפירוש הזה הוא בלשון קשה עד מאד. המעתיק ישתמש במלות אשר לא נמצאו ביה ספרי הפילוסופים, כמו במלת "שפול" (הנוכר לעיל בהערה ג') והוא אשר נקרא משאר הפילוסופים כמו מר"י אבן תבון בהעתקתו מחוברות הלבבורת (שער היחוד פרק ו') ומבעל רוח חזן (פרק ו') "המצטרף".

זמן המעתיק לא נודע בכירור. ואציג פה דבריו בקוף כ"י פארמא ו"ל: גשלים פירוש ספר יצירה בעור שמים על ידי אני משה בן יוסף ג"ע בן רבינו משה הדיין בן רבינו נתן הדיין בן רבינו משה הרב ז"ל ממדינת אוליסנו אשר בספרד. והעתקתו מלשון ישמעאל ללשון הקדש כפי עניית דעתי ומעוט בינתי לכבוד גדולת קדושת מרנא ורכנא אהרן בכבור אליה נ' יו"א וחפץ בידו יצלה בן כבוד גדולת קדושת מר' ור' יצחק ראש הראשים ואבי רשים, פרנס הפרנסים, ומנוס לכל גמלים, יהי חלקו עם שבע כתות בגן עדן וגו'.

פירוש רמ"ג על משלי אשר הוכרתי לעיל (הערה ד') נזכר ג"כ מבעל עומר השכחה (דף כ"א ע"ב) בפסוק גאה וגאון וגו' (משלי ח' י"ג) ו"ל. שכן פיר' סעדיה אל פיומי ז"ל במלת "גאון" באל ערבי "אלתעגב" ר"ל מתפלא בעצמו. עכ"ל. (ונוכר זה שנית במשלי כ"ו, ב') ובעל עומר השכחה יוסיף להביא המאמר הזה ו"ל: ובמשלי הערב: המתפלא נפשו הוא משחית נפשו. עכ"ל.

ספר אמונות ודעות נזכר גם מראב"ד בספרו אמונה רמה (48) הנדפס מחדש (דף ס"ט, צ"ח) והמעתיק יקראהו ג"כ (דף צ"ח) "אמונות וסברות". ובדרך כלל יזכירו הראב"ד בספרו (דף ב') ויאמר עליו: "אמנם כאשר חקרנוהו לא מצאנו מספיק ממה שצריך לנו". ור' מנחם המאירי בהקדמת פירושו למסכת אבות יזכירו ג"כ ו"ל (דף ל"ב): — עד שהגיע הזמן לרבינו סעדיה הובא מארץ מצרים לכבל וחבר ספרים עד אין קץ בתורה שבע"פ ובתורה שכתב ובדקדוק ובקצת חכמות חזוניות ורוב ספריו ראויין לסמוך עליהם אלא שבספר האמונות כתב קצת דברים בלתי מקובלים ואין ראוי לבעל הדת להמשך אחריהם. עכ"ל. (ומי יתן והעיר על אותן הדעות איה בספרו).

והנה ר' מנחם יזכיר ג"כ במקום הנוכר ספר הפקדון לר' סעדיה. ויען הפירוש הזה יקר במציאות מאד אציג פה דבריו גם כן. ו"ל (שם דף ל"ג) — וקבלנו קבלה ברורה על ר' אהא ז"ל שהיה לו בן ולא היה לבו חפץ להיות שוקד [על דלתי התורה] כלל וחבר בעבורו ספר השאלות כדי שכל שבת ושבת כשיקראו הסדר יבאר לו בו הלכות ידועות מהתלמוד. וכן קבלנו מר' סעדיה בספר הפקדון שחברו לאחר שנתמנה דיין בעירו והעיר החיא היו בה מותרים ומפקדין ממונם זה לזה והיו חלוקים תמיד

(48) ומדי דבריו מספר אמונה רמה אעיר כי המשל מפתול החוטמים אשר נזכר שם (דף מ"ה) לקוח מספר מאוני צדק להחכם אלגזלי (דף קצ"ה) ושם מבויר יותר, עיי"ש בקי"י בראשית שנה י"א וז"ל אלה אין. וזוה"ק י"ב דף קצ"ה וז"ל

בעניני פקדנותיהם ומתקומטין והיה איתו דיין נבון לפעמים והשתדל עמו לבאר לו דיני הפקדון ככלל וכן היה הדבר ברוב חבוריהם. עכ"ל. (בעל של שלת הקבלה יזכיר ספר הפקדון על שם ר' האי. ואולי חברו שניהם חברו על הענין הזה).

איוה חערות וציונים.

שייך לרף ב'. כבר העיר החכם שד"ל נ' במחברת "אריענט", (משנת 1851 עמוד ק"ע)

כי רבינו בחיי בספרו חובות הלבבות (שער הבטחון פרק ה') יזכיר הטורים האלה: והוא המשכיל היודע אותך וג' והמה נמצאים בתפלת ר' מעדיה. והנה אודות התפלה המהחלת: תתברך אלהי אלהים וג' דברתי כבר בחולדות ר' משה בן עזרא (דף ק"ט) ובספר על הפיוטים דף קנ"ה. ופה אעיר עוד כי מצאתיה ג"כ באחד מכתבי יד באוצרות חיים ולא נרשם עליה מאומה. ובאחד מכ"י באוצרות בריטיש מוניאום בעיר לונדון מיוחסת היא לר' יהודה הלוי. על וידוי דר' מעדיה הטפתי מלתי כספרי על הפיוטים דף קנ"ה. וגם באחד מכ"י באוצרות אקספרד (סליחות נכתבו על קלף, ישן, לא נודע שנת הכתיבה) מצאתיה ג"כ והיא רק התפלה הנהוגה לאמרה בערב ר"ה מתחלת: יהי רצון שתהא השנה הזאת הבאה אלינו — קץ ותכלית לשבי עמור וג'.

דף ד' הערה ד'. יאבה הקורא למחוק המלות "וכנראה יחסו השירים וגו' כי בשגגה נתחלף לי כמעט רגע הדיוואן של ר"י הל"ר עם הדיוואן של ר' משה בן עזרא. ובאמת יזכיר החכם שד"ל (בכ"ה חלק ד' דף פ"ו) שיר על פטירת ר' אבון, וגם בתולדות ר' משה בן עזרא (דף י"ד) הזכרתי. והנה פה אעיר עוד כי השיר אשר יביא שד"ל במקום הנזכר נמצא ג"כ בדיוואן של החכם ר"א כרמולי נ' ושם נמצא ג"כ שיר אחר מתחיל

אמת על הזמן אין לי תנאות ולא אפקוד עלי ימים חטאות, וג'

ובחוכו הטורים האלה

ומי לו יעריך משכיל כעורך
מהארזים ידמה לאדמה
מעון קדש אלי כמות טלואות
וסוס עגור לכוס מדבר וקאות.

וכנראה ירמו הרד"ק על המלות האלה כשרשיו שרש קא. ור' משה בן עזרא ישתמש ג"כ בפיוטו המתחיל: החרשים שמעו ממני נוראות וג' (והוא במחזור ספר ליה"כ) במלות האלה: "לכום מדבר וקאות". ובדיוואן של החכם ר"א כרמולי נמצא עוד שיר אחר על פטירת ר' אבון מתחיל: ממאפל ליל ד'ו תקחו וג'.

דף ח'. תלמיד מנחם. ואתן פה לפני הקורא דבריהם עד חרוץ אשר בו נזכרו הטורים מר' מעדיה אשר הבאתי לעיל (דף ג') וה"ל.

חרוץ. וזכה השיבות בתתו בירקק חרוץ (תהלים ס"ח, י"ד) מאבני השהם וגם על אמרו ספיר מאבני השהם הוא כי אמרת השוהם מין אחד מהאבנים היקרים וספיר מין אחר ולכן לא יתכן לקרוא לספיר שוהם. דע כי מנחם לא שגה ויתכן דברו, כי נמצא בתורה השתים עשרה אבנים קרואים אבני שוהם ככתוב אבני שוהם ואבני מלואים לאפוד ולחושן (שמות ל"ו, כ"ו). קרא הכתוב אבני שוהם לאבני החושן והאפוד לנופך ספיר ויהלום. ולא חוכל לומר כי אבני מלואים יקום מקום ספיר

כי אבני שוהם להם קורא אבני מילואים לאמור תהינה אלה האבנים אבני מילואים .
 ואם אמרו כי אבני שוהם מין אחד וקרא שאר המינים אבני המילואים לא יתכן .
 כי כאשר נצטרך להיות נופך וספיר אבני מילואים ככה נצטרך אבני שוהם הם אבני
 מילואים . ובהיות שהם שם ונכונו לשאר השמים עשרה אבנים או המצא אבני
 מילואים נופל על כלם . ואף ר' סעדיה ז"ל גם הוא קרא לאבנים האלה ומיניהם
 שהם בשירו אשר שר : **אשא משל וגו'** . ורצה לדבר בענין גלילי שהם לחות
 התורה אשר אמרו חכמים כי אבני הלוחות אבני מרגליות היו רק לא אמרו מין כך
 וכך כי אם מרגליות שם נופל על האבנים כנאה ואשר כמוהם, ומהם למד ר' סעדיה
 ולכן קראם גלילי שוהם . ולו ידע כי לא יאמר שכל מיני האבנים שהם , לא אמר
 כזאת . ופותרת אתה יורקק "זהב לא ירוק ולא אדום" , ואמנם לא נראה זהב זה
 אשר אמרת מיום הוסד את הארץ : עכ"ל .

והא לך דברי מנחם במחברת (ערך ירק) :

ירק — הב' ואבותיה בירקק חרוץ (תחלים ס"ח, י"ד) היא אבן יקרה מאבני
 השוהם . ויתכן להיות ענינה מענין ירק, ונמצא גזרה אחת להם וגו' .
 וכבר הדפיס החכם ר' גבריאל ליסמאן נ"י בהערותיו לשפת יתר (סימן ל"ג) דברי
 דונש מהעקתי מכ"י ליידין, ולכן לא אציגם פה . גם אתן פה דברי הלמידי מנחם
 אשר נזכר במ חרוז מדונש אשר כבר הזכרתי לעיל (דף ר', ערך דונש) וז"ל .
 ומצאתי בדונש בשירו אשר נָשַׁר טעות גדול בבנין הזה באמרו "עדי נַעַל רגלי
 וּמְכַנְּסֵי שְׂרָדֵי" , ויסר הנון מפתיחתו [כלומר מנקודתה בפתח] ויתן החתיו שבא וישקל
 המלים האלה אשר בא בתוכם אה"ע כמשקל עשן ורעהו ולא הפירד ביניהם ויהיו
 בעיניו שְׂוִים , כי לא הבין הנכוחה, ותושיה ממנו נדחה, ואם יאמר כי יתכן לאמור
 במשקל נַעַל גם זאת ההשחמה גדולה מהר אשנה כי באמרו נַעַל במקום נַעַל לא
 תשקל המלה עד שומו הטעם תחת העין ואין הטעם כי אם תחת הנון והיא פתח .
 ולכן אומר כי טעה בזאה המלה . עכ"ל .

שם . כשיר את מי חרפת וגו' ומכל החיות הלא טוב וגו' ור' האי גאון ז"ל במוסר
 השכל יאמר :
 היה נא לארי זנב ותעל , וחשח , אם תהי ראש לשועל .

שייך לרף ט' . ר' יצחק בן גקמיליא . ובפירוש כ"י על האזהרות מ' שלמה בן גבירול
 אשר היה בידו ר' משה העכט מעיר תוניס (אשר מכר כמה כ"י יקרים אל אוצרות
 ספרי אקספרד ואשר כבר הזכרתי בסוף הערה א' דף ב') ראיתי בהקדמת הספר
 אלה הדברים וז"ל — אחת מהן עשה הוא (ר' שלמה בן גבירול) בעצמו
 תחלה בלא משקל מתחיל שולמית שחרחרת וגו' [השיר הזה הדפיס החכם שד"ל
 נ"י בציון] ואזהרות אחרות חברים ר' יצחק בן גיקמיליא . ואזהרות אחרות
 חברים החכם ר' יצחק בר ראוּבֵן וראיתי כלם הלכו שטה אחת קרובה זו מזו וגו' .
 ומאזהרות של ר' יצחק גיקמיליה לא נודע דבר עוד .

דף ט' . הערה ח' . ובכ"י אקספרד נמצא ג"כ כמו בכ"י פארמא .

דף י' . הערה ט' . וכבר העירותי במחברת ארבענט (משנת 1848 עמוד תתי"ב) כי ר' שמריה
 בפירושו על שה"ש (כ"י באוצרות ספרי פריס) יזכיר חשבות ר' האי ור' שריא
 על דברי ר' ישמעאל בפרקי היכלות .

דף י"א , ר' יקותיאל . אמרתי בלבי כי אולי הקנה על פטירת ר' יקותיאל חלק להודיע
 הקורא ואתן לה פה מקום .

מרתיה (1) למר יקותיאל שרדה פיר' - י' מוגאש ז"ל.

1	קול יללת הרועים לכבל נגעה	תיעק במר שנער וגם מצרים
2	עת שמעו כי הישיבה אומללה	התחברו לבכית בכי אַנְגְלִים (2)
3	ויאמרו, איה שכינה עברה,	איפה ארון הקדש רחב ידיים
4	האם אמת נגנו ארון עדות, והן	לוחות ברית נשתברו פעמים
5	התנצלו חקים חלי עֶדִים, וגם	התפשטה תורה כמות עינים.
6	יום נאסף גאון כרוב צדק אמת	צמאו גאונים, חסרו המים
7	ויקנאו בו כל צבא שחק, עדי	העלו מאור ארץ אלי שמים
8	כל מלאכי רום עת צבאו שמעו,	קמו להשתחוות עלי אפים
9	ויתמהו מרוב שכינה עלתה	עמו, ומלאכים כרום מחנים
10	ויתנו מסוה עלי פניו, וכן	יאות, לאור היה שכעתים (3)
11	ויטשו גויות בארץ, להיות	חרות שמו תוכה בלוחותים
12	עת בא אנוש לדרוש חמדיו לאמור	אוי נא לאור חושך בעת צהרים
13	הרב אשר מתים ברחו החיה.	הוציא דבש ממר, ואש ממים
14	גוע, והחמה כמותה גועה,	על זאת כמר תבכה ירושלים
15	האשון בסוף אייה שנת ת"א והוא	היום אש אפל מאור עינים (4)
16	כל איש ילחך עפה ארץ אשר	נשמן בתוכו רב טחור עינים.
17	נלקח ארון הקדש, ונחרב הרביר,	ערכו שמחות, צללו אונים
18	הנה לנזח אלהים הלכה	נפשו, ועל ליום סחבה שוֹלִים (5)
19	גם כל צבא שחק נכחו יצאו,	לישא בחיק רוחו, ובכתפים (6).

(1) הוא מלה ספרדית (Morajo) ופירושה שיר על המת.

(2) עד אַנְגְלִים יללתה (ישעיה ט"ו, ח').

(3) נזמו על מאמר חז"ל כי הקב"ה גנו האור הראשון אשר היה בו' ימי בראשית.

(4) עיין לעיל דף י"א. והמלות "ואולי... החרו", צריכות להמחק.

(5) ובסגנון דומה ר' משה בן עזרא כשיירו המתחיל נופת שפתים וגו' תודה לחכמתך ואם היא ממעיל

והדמיון הזה לקוח ממלבושים הרחכים אשר בהם יתלבשו בארצות המזרח.

(6) לישא רוחו בחיק ובכתפים.

דף י"א. ר' יונה בן גנאה. ואציג פה דבריו בספר השרשים בלשון ערבי. (ב' אקספרד) שרש שגה.

שגה. ומה שגית הכינו לי (איוב ו', כ"ד) ואם כל עדה ישראל ישגו (ויקרא ד', י"ג) משגה ישרים (משלי כ"ח, י') ומעני אכר באהבתה תשגה (משלי ה', י"ט) פי מעני לטוב ואלא לתדאר מתל לדוד שגיון (תהלים ד', א') או פי מעני לאשתגאל בחבהא ען חב גיראה, והכרא פסרה יהודה בן קריש וזעם אנא סמע לרגאל לראני יקול יש לי שגויה במעני לי חאגה ושגל. ומן הדא למעני עגדי וכל שוגה בו לא יחכם (משלי כ', א') דבר פי בחג שגיון לדוד (תהלים ד', א') על שגיונות (חבקוק ו', א') עכ"ל. (ופי' בלה"ק: שגה. ומה שגיתי וכו' ועיין אחר באהבתה וכו') מענין שמחה וערבות כמו שגיון לדוד וכו' או מענין התעסקות באהבתה מאהבת וזלחה וכן פירשהו יהודה בן קריש וספר כי שמע מאנשי הדגו (2) יאמר יש לי שגויה מענין יש לי משפט [נסיעה] ועסק ומענין הזה לפי דעתי וכל שוגה בו וכו'. והרד"ק בשורשיו (שרש

מחנה העליון סוף (ב) ז' אדר

שבועה יום ה' אדר

1 יום רביעי

3 יום אדר

9 יום חמישי

10 יום אדר

12 יום אדר

14 יום אדר

16 יום אדר

17 יום אדר

18 יום אדר

שגה) יזכיר הדבר הזה מר' יהודה בן קריש בשם אלדר הדני • וכבר העירותי במקום אחר כי בספר הערבי של ר' יהודה בן קריש הנמצא באוצרות ספרי אקספרד לא נמצא הדבר הזה • ובספרי על תולדות המוקדקים והמפרשים הקדמונים דף ק"ז וגו' הטפתי מלתי על החכם (הוא) •

דף י"ז • הערה ט"ז • והא לך גם כן שיר יקר מדפיירה (ככ"י אקספרד) ולא נזכר אם הוא ר' שלמה או ר' משולם •

רקת יפת תואר, כעין ברקת ובנאמה לב חושקים עושקת
ושתי שפתיה אדומים, מדמי לפות, כְּתִצִי אהבה חולקת
חמשוך כפה חלק דמוהם, ועלי לחיי תריקמו, והיא מוצקת :

דף י"ט • הערה כ"ח • וכן נמצא בשיר אחר אשר לא נודע מחברו כבירור:
נפשי פדות שיר מהלל מעין יקר יוצא ומנהל פאר גובע

דף כ' • הערה ל"ה • וכן יאמר ר' יהודה הלוי באחד משיריו:
אנחמה כי הנפשות חוברות אם הַגְּיָוֶת מחבור נכלאו •

ובסגנון דומה דברי עמנואל במחברותיו (מחברת י"ג):
הה לִי זמן יפודי גְּוֹדֶת, חוכמתם לבות זעשחונות, בתוכם נחור:

תקוני טעיות הדפוס •

דף ב' שורה ג'	כתבת	צ"ל רחבת
„ ד' „ „	העיר	„ האיר
„ ה' „ „	במסיבי	„ במסיבו
„ ו' „ „	(מלמטה) ומבנסי	„ ומבנסי
„ ט' „ „	„מחדש”	צריך למחוק
„ י"א „ „	הדקנים	צ"ל הדייקנים
„ „ „ „	ספרדי	„ ספרד
„ „ „ „	וגופיה	„ נגופיה

נחל קדומים

נחלת יעקב

כולל תולדות ר' שמואל הנגיד ז"ל. עם כמה בתים מספרו בן משלי. ומאמר על זכרון המשוררים בספרי חכמי ישראל יסע לאחריו. ועוד איזה ליקוטים.

כל הדברים האלה אספתי ומפחתי אליהם איזה הערות

יהודה המכונה ליב דוקעס איש פרעסבורג.

די לי כי שנים או שלשה יאמרו

כי באמונה מסמרות קבעתי.

(ר' משולם דפיירה באחד משיריו. כ"י)

מחברת שנית

הנובר

בכית האדון טעלגענער שנת תרי"ג לפ"ק.

מִיּוֹזֶקֶת לְהַגָּה

בְּיַד הַמִּשְׁתַּדְּרִים

הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים בְּיַד הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים בְּיַד הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים
בְּיַד הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים בְּיַד הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים בְּיַד הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים

הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים בְּיַד הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים בְּיַד הַמִּשְׁתַּדְּרִים הַמְּסֻבִּים
הָאָדָם בֶּן שַׁעְתוֹ •

(ספר שְׁעוּעִים מִן יוֹסֵף זְבָרָא •)

דִּיו לְאָדָם לְהִיּוֹת בֶּן הוֹמֵן

אִם יִבְעֵרוּ בְּנָיו וְאִם יִכְסְלוּ •

(ר' מִשׁוּלָם דְּפִירָה בְּאֶחָד מִשִּׁירָיו • כ"י)

חֵטֵא חֲרֻסִים

חֵטֵא חֲרֻסִים

חֵטֵא חֲרֻסִים חֵטֵא חֲרֻסִים חֵטֵא חֲרֻסִים חֵטֵא חֲרֻסִים

Vorwort.

Diesen Blättern, welche wir dem geneigten Wohlwollen der Freunde hebräischer Literatur vorlegen, dürfen für den Augenblick nur einige sehr wenige Bemerkungen zur Begleitung mitgegeben werden. Wir können uns hier nicht selbst vorgreifen. In unserem Werke über die weltliche Poesie der maurisch-spanischen Juden, wozu wir seit einer Reihe von Jahren Material von verschiedenen Seiten her gesammelt haben, mit dessen Sichtung und Ordnung wir jetzt beschäftigt sind, wird der Leser den Standpunkt kennen lernen, auf welchem wir bei Zusammenstellung dieses Werkchens uns befunden haben.

Vorläufig möge der geneigte Leser diese Blätter als Beitrag zur hebräischen Literaturgeschichte betrachten, als einen Versuch die älteste und dunkelste Periode derselben aufzuhellen, so wie auch als den Anfang einer aus handschriftlichen Quellen chronologisch geordneten Chrestomathie, deren Nutzen für die literaturgeschichtliche Forschung anderer Sprachen die Zeit längst erprobt hat, und deren Bedürfniss für die hebräische Literaturgeschichte so oft und so schmerzlich gefühlt wurde.

Die beigelegten Noten und eingestreuten Notizen, die hoffentlich keiner Entschuldigung an und für sich bedürfen werden, können vielleicht manchem Literator nicht ganz werthlos sein. Wenn manche einzelne Notiz nicht immer von grossem Belange ist, so darf man doch eine wohlgeordnete Reihe derselben als den Körper betrachten, in welchem der innerste Geist der Literatur wohnt. Viele Rosenblätter müssen vernichtet werden, um einige Tropfen Rosenöl zu gewinnen.

Wir halten es nicht für unpassend, den Leser hier mit den allgemeinen Umrissen unseres erwähnten, zu erscheinenden Werkes bekannt zu machen.

Folgende Hauptpunkte werden den Inhalt desselben bilden:

I. Aeusseres.

Metrik — Reim — Tegniss (תגנים) — Strophenbau

II. Inneres.

Erotisch — lyrisch — descriptiv — epigrammatisch — allgemein — reflectiv.

III. Sprachliches.

Bilder — Verhältniss zur biblischen Sprache.

IV. Manieren.

Selbstlob der Dichter — Einleitung zu den Lobgedichten (Machlas).

V. Geschichtliches.

Verhältniss der jüdischen Dichter zu den arabischen — Verhältniss der jüdischen Dichter zu einander — Plagiat und Nachbildung — Urtheile über Poesie — Kritik und Theorie derselben.

Rechts und links wird im Vorbeigehen Manches berührt sein, welches bis jetzt wenig oder gar nicht betrachtet wurde. Hebräische Beilagen, gezogen aus dem Schatz der Oxforder und anderer Bibliotheken, werden, begleitet mit deutscher Uebersetzung, dem Buche beigegeben sein.

Die hebräische Literatur in der maurisch-spanischen Periode hat die nächste Verwandtschaft mit der arabischen Literatur selbst. Die jüdischen Dichter wetteiferten mit den arabischen, und das Talent der ersten wusste die Schwierigkeiten, welche die Armuth des nur noch vorhandenen hebräischen Sprachschatzes dem Sprachkünstler darbietet, glücklich zu überwinden. Alcharisi's Worte ¹⁾ sind sehr beachtenswerth und verdienen angeführt zu werden. „Es dient als Beweis — so lauten seine Worte — dass unsere Sprache wundervoll ist und, dass ihr prophetische Kraft inwohnt, denn sie ist eng und sie erweitert sich uns, sie ist kurz und zu allem genügend.“

In diesem Augenblicke, wo das Interesse für arabische Literatur bedeutend gesteigert ist, da die Pforten derselben durch den Grossmeister europäischer Orientalisten weit geöffnet sind, ²⁾ glauben wir uns der Hoffnung hingeben zu dürfen, dass unser zu erscheinendes Werk vielleicht auch das Interesse der Orientalisten überhaupt in Anspruch

1) In Pforte I. seines Tachkemoni:

וזה לך האות, כי לשוננו לשון נפלאות, ודבריה דברי נבואות, כי היא צרה ותרחב לנו, וקצרה ותספיק לכלנו.

2) Es ist überflüssig zu erwähnen, dass hier die Rede ist von Hammer-Purgstall's Geschichte der arabischen Literatur.

nehmen werde. Manche Partie desselben dürfte auch für die allgemeine Literaturgeschichte nicht ohne Werth sein, da alle Literaturen, wie die Menschheit selbst, durch das Band des Geistes ewig unzertrennlich zusammenhängen.

Es mag hier noch bemerkt werden, dass die Handschriften, welche wir (S. 37 Note 13., S. 38 Note 16. 17) erwähnt haben, im Besitze des Herrn William Henry Black, ehemaligen Assistant Keeper of the Public Records, sich befinden. Wir benutzen diese Gelegenheit, demselben unsern besten Dank abzustatten für die freundliche Art, mit welcher er uns seine Handschriften zur Benutzung überliess.

London, 10. Juli 1853.

Leopold Dukes.

ר' שמואל הלוי הנגיד בן נגדילה.¹

חורה ומשרה מחנים נפגעו ילחמו עליו ויתקנאו
זאת תעלה רביד בצוארו וזאת תשים בפיו מעשים נפלאו -
(ר' יהודה הלוי באחד משיריו - כ"י)

ר' שמואל הלוי בר יוסף הידוע בן נגדילה מקהל קורטובה, היה גבר הוקם על לא רק בעשרו כי רב, גם בחכמתו כי גדלה. והיה בין בני דורו עליון. וטורי ר' יהודה הלוי בשיר אל נגיד אחר בדורו, ואשר הצגתי בראש המאמר הזה יכללו באמת ג"כ כל שבחי ר' שמואל הנגיד. הוא היה פאר החכמים והנגידים בדורו וגם הדורות הבאות אחריו בו יתהללו. הוא היה חכם גדול בחכמות התוריות² מדקדק, ומשורר, והגביר בלשונות שונות. וחבר ספרים רבים על ענינים שונים. ושמו הלך למרחקים בעודו בחיים ונזכר מכל הקדמונים לשם ולתהלה. וכבר דברתי ממנו בספרי על תולדות המדקדקים והמפרשים הקדמונים. ואתן לפניך דברי בעל יסוד עולם ח"ל: ומתלמידי ר' חנוך היה ר' שמואל הלוי הנגיד בן יוסף הידוע בן נגדילה מקהל קורטובה איש משכיל עד מאד ובקי בלשון ישמעאל וכתבתם³ ודברי חרותם. והא לך גם כן דברי ר' סעדיה ן' דנאן במאמרו

1) בקבלה לראב"ד הנדפס נמצא גיקטילה אכן בכ"י בכית המודש דק"ק לונדון נמצא נגדילה, והוא הנכון. וכן נמצא ביסוד עולם (כ"י באוצרות אקספרד ובקיר לונדון) וגם בפירוש הערבי על שה"ש מר' יוסף (כ"י אקספרד) נמצא נגדילה. וגם ר' סעדיה בן דנאן יזכירו בשם הזה.

הנה דברי הקבלה לראב"ד היו לעינים לכל כותבי הקורות, ובפרט על תולדות הנגיד. ולפני ב' שנים הפיץ החכם המפואר ר' זלמן מונק נ"י בספרו היקר על תולדות ר' יונה בן גנאח, גם כן דברים יקרים על תולדות הנגיד, אשר הביא ברכה אל ביתו מספרי הישמעאלים. ובו הפיץ גם כן איזה שירים אשר חכרו משוררי ישמעאל נגד הנגיד, להכאיש את ריחו בעיני העמים. ויען נעתקו דבריו ג"כ ללשון אשכנז (במחברת אריענט משנת 1851 עמוד שצ"ח וגו') לכן לא אאריך פה.

2) על המלה הזאת עיין לעיל (דף ד' הערה ה'). ואוסיף עוד פה כי כבר השתמש במלה הזאת ר' יהודה בן תבון בהעתקתו מחובות הלככות. כמו (שער חשבון הנפש פרק ד') "והלטישה היא הנהגתה בחכמות ובמוסרים השכליים והתוריים. וגו'". וכן (שער עבודת אלהים פרק ד') "וזאת צורת ההערה התוריה ומדרגות אנשי החכמה בספרי התורה וגו'". וגם בהעתקת מלות הגיון נמצא (שער ז') "נקראם היקשי הדינים התוריים וגו'". וגם ר' מנחם המאירי בפירושו לאבות ישתמש בו כמה פעמים.

3) כלומר כתיבת אותיות ערביות עצמן. ואינו צריך להגיה "ובכתבתם". ובארצות בני קדם כתב יפה יקר מאד בעיני האנשים. וגם ר"י בן תבון באגרת המוסר (דף ד')

על סדר הדורות (כ"י בעיר אקספרד ונדפס כעת מידידי החכם ר' הרש
עד על מאן נ"י בספרו הנקרא בשם חמדה גנוזה • ולא יצא לאור עד
עתה) וז"ל: ומגדולי תלמידיו [של ר' חנוך הספרדי אשר נפטר דתשע"ה]
היה ר' שמואל הנגיד אבן נגדילה שהיה חכם גדול בפילוסופיא
ומשורר ופייטן גדול ויודע בנימוסי הישמעאלים ולשונם ועניניהם הרבה מאד,
והוא חבר ספרים רבים (בתלמוד 4) ובדקדוק 5) ובשיר • והוא עשה פיוט אחד
למלך חבוס ז' בתים מן ז' לשונות כל בית בלשון אחר • והוא ז"ל לראש
ולנגיד בגראנטה ובכל עריה שנת דתש"פו • ונפטר דתת"טו • והיו ימי
גדולתו כ"ח שנים, עכ"ל • ר' משה הריאטי בספרו מקדש מעט (דף צ"ז)
לא יזכיר מר' שמואל רק שמו •

ר' שמואל היה יועץ למלך חבוס והיו לו שונאים רבים בין שרי
המלוכה בעלי אמונת מחמד וקנאו בו כעבור שהיה יהודי וחברו שירים נגדו
לחרפו ולגדפו וכתבו שמונה עליו לעורר שנאת המון עם נגדו, אבל לא הצליחו
בוה • הנגיד מת בגדולתו והשאיר עשרו ונשיאתו לבנו ר' יוסף אחריו •
אכן הוא לא הצליח כאביו, וכגורת גראנטה בשנת תתכ"ו נהרג הוא וכל
עדת ישראל בעיר הזאת • ואחד מטורי ר' יהודה הלוי הנפלא בפיו:

גם סוחרים שולי מעילי הזמן גם הם בשולי הזמן כשלו

כולל כמעט קורות כל האנשים, אשר עלו לגדולה בארצות המזרח וירדו אחרי
כן פלאים • כי בארצות האלה, אשר שם רוח המושל לכד במקום חקים
ומשפטים ישרים, הנפילה תהי חיש קל •

יצוה לבנו כי ילמוד לכתוב כחב מהודר • ועיין ג"כ מה שכתבתי בתולדות המדקדקים
והמפרשים הקדמונים דף מ"ה הערה ב' • ובמבחר פנינים (שער ההכרה) נמצא "כתב
האדם מורה על דעתו" •

4) ר' מנחם מאירי בהקדמתו לפירושו על מסכת אבות הנקרא בית אבות יזכיר ממנו
ספר הלכותא גבראתא • ואציג דבריו פה ז"ל:

וכך היה באחרית ימיו [של ר' שמואל בן חפני] הנגיד ר' שמואל הלוי היה
מקורטובה ורחב מצד גזירות למאליקא, ומצד הפלגת מליצותיו נתגלגל הדבר ועשה
קרוב למלכות בגראנטה • וגם חבר ספר בכל התלמוד קראו הלכותא גבראתא
והוא ראוי לסמוך עליו כרוב דבריו • ועלה ענן כבודו בשנת ד' אלפים והת"טו עכ"ל •
ורק מאמרו מבוא התלמוד (הנדפס בכל דפוסי הש"ס במסכת ברכות) הגיע אלינו •
והנה בהעברה בעלמא אעיר פה כי החכם ר' שניאור זאקש נ"י בספרו הפליט (דף
מ"ג) גזר אומר על דרך השערה כי אותיות דר' עקיבה חובר בארץ אדום (כלומר
במדינה אשר איננה תחת ממשלת הישמעאלים) ואחרי השערותו זאת יתמה כי ר' שמואל
הנגיד יזכירו במבוא התלמוד • ובאמת השערותו זאת אין לה יסוד • כי כבר נזכר
אותיות דר' עקיבה מר' שלמון בן ירוחם הקראי אשר היה בן דורו של ר'
סעדיה גאון ז"ל •

5) ופה אעיר כי איזה פירושים ממנו נזכרו בפירוש משלי לר' יוסף בן נחמיאש (כ"י
אקספרד) • ולא היה לי פנאי לערוך מערכה מול מערכה עם הפירושים אשר הובאו
מקדמונים על שמו •

והנה כבר הגדתי כי ר' שמואל הנגיד חבר ספרים רבים על ענינים שונים, אבל המטרה אשר הצבתי לי פה, הוא לדבר רק על קורות השיר והמליצה בימים הקדמונים, שרם ורח אור המשוררים הנכבדים אשר ר' יהודה אלחריצוי בשם "אבות השיר" יקראם. ולכן לא אטיף פה מלתי רק על ספרי הנגיד הנוגעים למליצה ושיר. למען יהיה לקורא מקום לראות בעיניו איך עלה השיר בארצות ספרד מעלה מעלה ויתבונן חין ערך משוררי דור ודור לפי מעלתם. וזה ראשית חכמת כל חוקר וגם תכלית כל דורשי החכמות למיניהם.

ר' שמואל הנגיד חבר שירים רבים לענינים שונים אשר נאכדו במשך הזמנים. ורק שורים מעטים נשארו מהם. ר' משה בן עזרא בספרו הערבי (אשר הזכרתי כבר כמה פעמים) יזכיר איזה שורים משירי הנגיד. ואם גם לא נודע על מה אדניהם הטבעו, אמרתי בלבי כי טוב יהיה לתת להם פה מקום. ואלה הם:

ארכב על במתי ימותי אלי חיי עולם ואלך אלי עדן עלי תופת.

וכנראה ענין השור הזה הוא ענין מאמר החכם במשלי חכמים (כספר דרך טובים, סימן ל"ב). וז"ל: "דרכי עדן קשים ודרכי תופת קלים". וכן במאזני צדק לאבו חמד אלגזלי (דף ע"א) "הוקף גן עדן במיאוסים והוקף גהינם בתענוגים". וכונת המשורר לומר כי דרך גהינם, כלומר צרות רבות ורעות, ילך אל גן עדן.

ועוד לו השור הזה:

אחנן ויקשה, ואוהב וישנא, ואען אמת בו, ושקר יענה בו.

ובסגנון דומה שור אחד מר' יצחק גיקטילה. עיין לעיל דף ט', ערך החכם הזה.

והנה מסדר הדיוואן של ר' יהודה הלוי (כ"י אקספרד) יזכירו גם כן בזה הלשון: ועוד חבר שירים יקרים כספור אודותיו וקורותיו ומלחמותיו אשר נעשו לו כאשר יראה הרואה את ספריו ושירו הנ"ל, עכ"ל. ואולי השורים האלה אשר יזכיר ר' משה בן עזרא בספרו הערבי הנ"ל לקוחים משיר הזה. ואלה הם:

כבר אבד בנו עבאם ורעיו	ומיודעיו לאל הלל וקדש
והרוון אשר היה בסודו	יחובש חיש כמו קצה ויודש
ואיה פל תלונותם ורשעם	ושלטונם, יהי שם אל מקודש.

(כן עבאם הנזכר פה היה אחר משרי הישמעאלים אשר כתב שטנה עליו ור' שמואל חזה נקם בו, כי ירד מגדולתו ונאבד.)

ר' משה בן עזרא יזכיר בספרו הערבי ג"כ שיר הנגיד אשר השיב לר' יוסף בן חסדאי, והשורים אשר נשארו ממנו הפיצותי לעיל (דף ט"ו). ר' יהודה בן תבון יזכיר באגרת המוסר התחלת שירו על העט, והעירותי עליו כבר לעיל (דף י"ח הערה כ"ג). שירו אל מלך חבוס אשר יזכיר ר' סעדיה בן דנאן נאבד לגמרי. שיר אחר המיוחס לו הפיץ החכם

ר' אליקים כרמולי במחברת אריענט (משנת 1850 עמוד תפ"ט) אכן רחוק מלבי להאמין כי הנגיד חברו ואם גם נזכר שמו עליו בכ"י.
והנה מלבד שירים על ענינים שונים חבר ג"כ שלשה חבורים במליצה. שנים מהם נאכדו לעצבון כל דורש קורות המליצה ורק השלישי נשאר לנו, והוא בחרו. ומה נוכל לומר על דרך השערה כי גם השנים האחרים היו בחרו. שני הספרים אשר נאכדו במשך הזמנים היו נקראים בשם:

בן תהלים

ובן קהלת

ושניהם יזכר ר' משה בן עזרא בספרו הערכי והמסדר הדיוואן של ר' יהודה הלוי יזכיר גם כן בן קהלת. ולא נמצא זכרם בספרים עוד. והספר השלישי אשר נשאר למורשה לנו נקרא בשם:

בן משלי.

"הנשמה צורת השכל והחכמה יופיה והמוסר עדיה"
(פניני המליצות. כ"י אקספרד) (6)

המחבר התבונן בעין פקוחה תהלוכות תבל ומעשי אנשים הקטנים עם הגדולים. וכתב על ספר אשר ראה בעינו. ויעץ לאנשים אשר יעשו למצוא חן בעיני אלהים ואדם. וזרע בספרו זרע חכמה ומוסר ויראת ד'. בתי הספר מסיקים מן אל זן דברים יקרים, אשר בהם הטיפה נפש אנוש ככלה ביום חתונתה. הספר הזה הוא עטרת תפארת לראש המחבר ולראש כל קורא אשר ירצה להשים דבריו על לבבו.

ר' משה בן עזרא יזכיר גם הספר הזה בספרו הערכי. ואחריו ר' יהודה בן תבון באגרת המוסר והוא צוה לבנו להגות בו תמיד. ויביא בתיים רבים ממנו. גם המסדר הדיוואן של ר' יהודה הלוי יזכירו. גם באחד מכ"י באוצרות אקספרד, הכולל איוה מכתבים אשר הריצו איוה חכמים (שהיו קרוב לשנת ש') זה לזה, נמצא באחד המכתבים האלה בזה הלשון — "והנה לפני כבוד תורתו שיר נמרץ יוצא מדרכי הרב נ' יחייא ונכנס בדרכי הנגיד ר' שמואל בספר בן משלי. עכ"ל.

(6) עיין לעיל הערה ל"ח, דף כ"א, ובמוסרי הפילוסופים (שער ב' פרק י"ט) הנוסחא: "המוסר צורת השכל וג'". ובתחכמוני (כ"י אקספרד שער מ"ד) "הנפש כצלם והחכמה יפיו, או כעץ והחכמה פריו". וכן במשלי חמשים תלמידים (והוא תחכמוני שער מ"ד) כ"י לונדון באוצרות כריטיש מוזיאום.

(7) זמזי דברי מהספר הזה אעיר הקורא על הטורים האלה מאחד משירי ר' שלמה דפיררה אשר כנראה ירמוז על הספר הזה:

אולם משולם בן שלמה הגביר ידו, מדינות נוגנים כובשת

הגביר בח לשון השיר בחין ערכו וסוד משלי בן תבון פורושה.

והנה המסדר הדיוואן של ר' יהודה הלוי (כ"י אקספרד) ואמר בזה הלשון: ור' שמואל הנגיד ולה"ה אשר חבר חבורים בדקדוק, ובשירים על מוסרים מהודרים, והדורים יושר, קרא שמם בן משלי ובן קהלת להיות מספר השירים אשר כס כמספר אותיות בן משלי ובן קהלת. עכ"ל. ועל צד ההשערה נוכל לשפוט בצדק כי השם בן קהלת יורה כי נכללו בספר הזה חקירות והערות על דברים הנוגעים למין האנושי בכלל. וכאמת איש כמו ר' שמואל הנגיד אשר היה בתור המעלה בחצר המלכות, וכשר טאד לכתוב דברים פילוסופיים על תהלוכות תבל ונתיבה על דרך ספר קהלת. כי הוא הכיר כלי ספק אמתת הכית היקר הזה, אשר יביא ר' אברם בן חסדאי בהעתקתו ממאזני צדק לאבו חמד אלגולי (בנדפס דף ר"ו).
ארץ ארוגה ביד ציצים רקומה כמו נחש אשר משבצות זהב לבושהו
תרמה לנחש אשר מות בפיהו, והוא חלק כחמאה כעת יד איש ימשהו.

ספרו בן תהלים, היה לפי דעתי קובץ שירים ופיוטים בקדש יסודתם סובבים הולכים בעקבות ספר תהלים, (כאשר עשו כדורות הבאות אחריו ר' אברהם היכיני בספרו הוד מלכות⁸) ור' משה חיים לוצאטו.⁹)
והנה בן משלי אשר נשאר לנו, יורה לנו באצבע, כי המחבר אסף בו מאמרים מוסריים כמו מאמרי ספר משלי. והחכם שד"ל היה הראשון אשר הפיץ ממנו דוגמאות במחברת ציון חלק א'. ואחריו נתתי גם אני במקומות שונות דוגמאות ממנו¹⁰) וגם עתה אביא איזה בתים ממנו, אשר העתקתי מהעתקות של החכם ר' זלמן שטערן. ואספח להעתקותי איזה הערות.
והנה כאשר יראה הקורא מהערותי נמצא ענין שיריו לפעמים כספרי מוסר הקדמונים כמו מבחר פנינים (אשר השתמשו בו חכמים רבים בלי הזכיר שמו)¹¹) וספר מוסרי הפילוסופים (אשר כמה דברים עולים בקנה אחד עם הספר הקודם). והנגיד לקח מיטב הרעיונים והלבישם כמעטה שיריו.

(8) הספר היה הוא יקר במציאות מאד. ולפי ידיעתי לא נמצא רק בעיר לונדון באוצרות בריטיש מוזיאום. ואדבר עליו במקום אחר.

(9) מזמורי החכם הזה לא נדפסו מעולם. עיין כרם חזק ח"ב דף ס"ו. ודוגמא קטנה נתתי מהם במחברת אריענט (משנת 1845 עמוד קס"ד).

(10) בספרי המכונה ראבינישע בלומענלעזע (דף ג"ה) ובספרי הקטן המכונה "צור ראבינישען שפרוכונדע", זעיר שם זעיר שם. גם במחברת אריענט (משנת 1845 עמוד תנ"ב). והכתמים האלה נתתי פה שנית. ועוד שם (משנת 1846 עמוד תשצ"ו). ולא הדפסתים פה שנית יען אגרת המוסר (אשר ממנו היו תוצאותם) נדפס כעת. והנה כל הספר הנשאר לנו כולל כמו מאה בתים. ואם צדקו דברי מעתיק הדיוואן של ר' יהודה הלוי אשר הבאתי לעיל הקיף הספר הזה תל"ב בתים (כמספר בן משלי). ורק רביעית מהמספר ההוא נשאר לנו.

(11) על הספר הזה אדבר במקום אחר. ופה אעיר כי רבינו יונה בפירושו על אבות (כ"י לונדון) יזכיר מאמר ממבחר פנינים ולא נמצא בספר שלפנינו. וז"ל בפירושו (פרק ה', במשנה: קשה לכעוס ונוח לרצות וגו'): ועל זה אמרו חכמי המוסר במבחר פנינים "אל תהי מתוק פן יבלעוך", ובעל עקידה (פ' ל"ג. דף דס"ה דפוס פרעסבורג) יזכיר המאמר ג"כ "ודרך כלל אמרו: אל תהי וגו'". ובשלימות

ר' יהודה אלחריזי (בתחכמוני שער ג') יחרוץ משפטו על שירי ר' שמואל הנגיד בכלל בזה הלשון:

והיו שיריו נגידים וראשים, ועניניו חוקים וחדשים, אך רוב שיריו עמוקים וקשים, וצריכים לפירושים. עכ"ל.

ודבריו נכונים מאד ויתנו עדיהם כי ר"י אלחריזי גבר לא לבד בשיר גם בכח בחינתו עבר ראשונה. ויש מקום לתמוה כי לא הוכיר שם איזה ספר מהנגיד בפרט. והא לך הבתים:

אהבת הכמיל ושנאת חכם לב העלו בוחנים בפלם ומשקל

מצאו קף שנוא חכם למול קף אהבת הכמיל נקלה כמוץ קל.

[נמצא במוסרי הפילוסופים (שער ב' פרק כ"א) במגנון דומה. ובשנוי מעט נזכר ג"כ מאבו חמד אלגולי בספרו הפלת הפילוסופים. ובעל עקידה (במבוא שערים לספרו) יזכירוהו על שמו. ובמבחר פנינים (שער החברים) נמצא כזה "כל דבר הוא כלום ואהבת השוטה אינה כלום." ונמצא ג"כ במשלי חכמים הנדפס בדרך שובים סימן קמ"ו קמ"ח.]

אחר דבריך ואו תישיר את כל אמריך ולא תחטא

כי כן יאחר בן קשתות, רב מורה, ולא יחטיא אל חטא.

אינק מרורה משדי אפעה ולחור בני פתן אהי מובל

לשכון, ולא אעבור ברגלי על כילי, ולא אלחם בפת נבל.

ועל דרך הכתוב: אל תלחם לחם רע עין. משלי כ"ג, ו' [12]

אל תתמה מן שפל משכיל יעשה לו שם לא יכרת

כי מניצוץ אש יוקרה [כרם שורק] מגרגרת.

[המלות אשר במסגרת הגיה החכם שד"ל נ'.]

נמצא המאמר הזה בכנ המלך והנזיר (שער ל') ובמחברת עמנואל (שער י"ט). והנה בכנ המלך והנזיר כזה: השמר שלא תהי לח ותתעצר, ולא יבש ותתאצר? , ולא מתוק ותמצץ, ולא מר ותמאס ותקעץ (על המשל הזה ארחיב לדבר עוד במקום אחר). גם הרשב"ץ בספרו מגן אבות (פירושו על אבות) במשנה: הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם וג' יזכיר הספר הזה וז"ל: ומשלו בספר מבחר פנינים משל יפה על הקנאה ועל החמדה, כי הקנאי והחומד פגע בהם השטן וג', (וכנראה נתחלף לרשב"ץ ספר משלי שועלים אשר בו נמצא המשל מוקנאי וחמדן).

[12] וכן יאמר ר' משה בן עזרא בספרו התרשיש

לו כהתה עיני תאוב אל פת לחם ותם כחי ונס לחי

לא אשפכה לפני אנוש נוכל את דם יקר פני ומי לחי:

פי' אלו כהתה עיני ונס לחי מחמת רעב (כמו ולא נס לחו. דברים ל"ד), והוא לחלוותה, לא הייתי שופך דם להלבינם לשאול מאיש נוכל. מי לחי הוא הדם, כשאדם מלכין את פני חבירו שופך הדם מלחיו (בלשון חז"ל אויל סומקא ואתי חיורא).

ובמוסרי הפילוסופים (שער ב' פרק כ"א) מי שיוקיר פניו מן השאילה ישמור לחותו.

אם ישפיע אל לך טובה הודה לו, ועשה בה טובה
אם לא תטיב בה, תלך לה ובלכתה לא תהי שבה: (13)
אם נדברו החכמים על פליאה ולא תדע שתוק ואמור "זה לא ידעתיהו"
אך אם תצוה עלי דבר, עשהו, ולא תשב ותאמר לאיש אחר ויעשהו:
אשל אשר כורת בגרון יצמח וחכורת חרבות
תחיה, ולא תחיה חכורת לשון ינגע הלכבות.
וכן יאמר הפייטן ר' אברהם בר שמואל: ולא לכדני מוקש כלשוני.
אשר חפץ קנות עושר, מחפש בעד עושר, ועצל נח ושוקט
קנה עצל קנה לב מבהמות חסידה תעבור ימים ללקט.
והוא על דרך: לך על נמלה עצל (משלי ר', ו'). .

אשר אין לו רכוש יחליק אמריו למען כי לשון רכה נדיבות
ומוסר, בין בני מוסר חלקים בבית אבות ומולדות קרובות: (14)
אשר יאמר כך כי איש אמת את, ולא כן איש אמת מאיש חמסים
למחר יענה כך רע ויקדח כך פתאום קדוח אש המסים
כבער אל קרב יוצא בראשית אשר יראה, והוא ראשון לַנְסִים:
ומלות "ולא כן" פתרונו פה כמו לא הבדיל.
אתור מצוא עונג ולא אשיג עונג בלי מכאוב ומאין חיל
כי אם בהודות אל אלהים על טובה וברעה, ובהוחיל.

על דרך מאמר חז"ל: חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה.
בבית מלך, בני, שר אל תפאר ואל תרים במושב שר, שפלים
הישכיל, מי אשר יתן פרוסה לשועלים, בתוך סוכת שְחָלִים.

(13) ובספר המשלים לר' יוסף בן אברהם גיקטיליא (הנמצא באוצרות אקספרד וכעיד
לונדון ביד חכם אחד אשר לא מבני ישראל) נמצא משל נאה על הצדקה ולא אמנע
טוב להעמידו לפני הקורא. וז"ל (סימן צ"ח):

למה הצדקה דומה? ליניקה.
כי כאשר כהיות התינוק יונק מן השדים הוא מושך החלב לשדים והחלב הולך ומתרבה
וכשהוא נגמל התינוק מן היניקה החלב נפסק מן השדים, כך כהיות האדם נוהג צדקה
לעני נוהגין לו ברכה מן השמים לאותו הנותן, ועל זה נאמר יש מפזר ונוסף עוד
(משלי י"א) ואומר נתון נתון לו ולא ירע לכבד וכו' כי בגלל הדבר הזה יברכך
ר' אלהיך (דברים ט"ו י'). ואם פסק אדם מלתת צדקה ומתנות לעניים מונעין הברכה
מלמעלה, וע"ז נאמר וחושך מיושר אך למחסור (משלי שם) עכ"ל. המאמר הזה נזכר ג"כ
מר' יוסף בן נחמייאש בפירושו למשלי (כ"י אקספרד). וכבר הבאתי גרגר אחד
ממשלי ר' יוסף גקטיליה במחברתי הקטנה המכונה: צור ראבבנישען שפרוכונדע
דף ד'. עיין ג"כ הערה ט"ז. י"ז.

(14) והחכם שד"ל ני' יבאר זה הכית אשר קשה להבינו על דרך זה. וז"ל:
מי שאין לו רכוש ועושר על הרוב יחליק אמריו מפני שלשון רכה והנדיבות והמוסר
הם חלוקים בין בני אדם לבתי אבות ומשפחות קרובות כלומר הלשון הרכה יש לה
קרובה רכה עם הנדיבות והמוסר. והטעם כשהעני מדבר בלשון רכה הוא מביא בלב
העשיר נדיבות ומוסר. ואולי במקום "בין בני מוסר" צ"ל "בין בני תבל" עכ"ל.

והוא מאמר יפה בדרך ארץ • והדמיון אשר לקח המאמר טוב מאד • וזה יעיר
ג"כ כי המחבר יושב בסוד שרים ואנשי המעלה בחצר המלכות [

בדבר רך תדבר אל שלושה, ואם ענו לך עזות וקשה
אלי מלך בך ישלוט, ואל איש אשר חלה חלי כבוד, ואִשָּׁה:

ומאמר דומה קצתו בענין המאמר הזה נמצא בכ"ן המלך והנזיר (סוף
שער י"ז): ג' דנין אותן לכף זמות בשעת כעסן: החולה והמתענה והנוסע [

בהיות אלהים עמך כל עץ יער יהי עושה לך פירות

ובאין אלהים עמך גפנך הנעבד יוציא לך פירות:

והבית הזה הפיצותי כבר במחברתי המכונה: צור ראבינישען שפרוכונדע

(דף ל"ב) (15) והוא ע"ד אמרי אנשי: הכל תלוי במזל • והמאמר הזה
נזכר (כאשר העיר החכם ר' זלמן שטערן נ"י), בספר הזוהר (פ' בראשית •

פ' נשא) • ומצאתיו ג"כ בשערי אורה (פרק ג'), ובספר ארבעה קנינים
אשר חבר ר' יהודה בר שלמה קנפנטון (16), ונזכר גם כן מר' נתנאל

כספי בפירושו על הכוזרי (כ"י באוצרות אקספרד ופרים) ובמכלל יופי
לר' שמואל צרצה (כ"י אקספרד ובעיר לונדון 17), ובכ"י אחד מספרי

אקספרד (הכולל ליקוטים יקרים) נזכר המאמר הזה בשם פסיקתא דר'
כהנא • אכן לא מצאתי זה בפסיקתא האמתית (ג"כ כ"י בעיר אקספרד) •

ונזכר ג"כ בספר מליצה למשכיל הנקרא ג"כ משלי אפר (אשר עליו
הטפתי מלתי במחברת "אריענט" משנת 1844 עמוד י"א) •

ביום רעה תהי מכיר בפנים גבורת איש, ומורך הלכות
ואין קשת ביד כל איש דרוכה ולא כל איש יהי חוגר חרבות:

וכלומר ביום רעה יבא לפעמים מורך הלכות בלב דורכי קשת וחוגרי חרבות,
וחרבם וקשתם לא יועיל להם [

בקנין הון ורב שכל תהי ראש על כל חי ויחד יכרעון לך
למען על כסיל תשור בהונך ותשור על מתי שכל בשכלך •

[נמצא במוסרי הפילוסופים שער ג' פרק ט"ו] •
בשני, ועדי זהב, ובפוך, תקשטנה נעימות הנקבות

וקישוטי נעימות הזכרים באורך אף, ומתן, ואהבות •

[מדת הנדיבות הללו כל המשוררים שבעתים ובפרט בארצות המזרח • וכן ישים
ר"י אלחריזי (בתחכמוני שער י"ט) כפי אחד המשוררים הטור הזה:

וכל מדה ואם תהיה חמודה הלא מהנדבה היא גנובה] (18)
גדולים מעשי משכיל ומדבריו וחקות חק
ומשכילים עלי ארץ ככוכבים עלי שחק

(15) והשיר הקטן מתחיל: בעת לא יעזור וגו' אשר נתתי במחברתי הנזכרת (דף ל"ב)
נמצא בכ"ן המלך והנזיר שער י"ז •

(16) החכם הזה היה תלמיד ר' יום טוב אשכילי וחסד ספרו בשנת צ' לאלף הששי בעיר
דוניין • (הספר הזה נמצא ביד חכם אחר אשר לא מכני ישראל הוא) •

(17) ביד החכם אשר לא מכני ישראל אשר הזכרתי בהערה הקודמות • עיין ג"כ הערה י"ג •
(18) ובמוסרי הפילוסופים (שער ב' פרק כ"א): "אין לך מהתך אלא מה שתוציא
בחיך" (כלומר מה שהאדם הוציא בחייו הוא היה לו להנאתו, ומה שישאיר אחריו

(החרו האחרון נמצא כמבחר פנינים שער החכמה).

גומל חסדים יש וחסדו יהולל אם לא עָזַח במפעלו לאישים ולא מָלַל בהם, ואם גלה לאישים אזי ימחה חסדו, ומי ימחה חסדים כמתהלל:

(וכן אמר חכם קדמון: אל תשחיתו מתנותיכם בהזכיר אותם ובהתפאר עליהם. ונזכר בפירוש מאירי על משלי י', ו') בלי שם המקור אשר מומנו שאבו. והוא לקוח ממשלי ערב. הבית הזה מהנגיד מצאתי ג"כ בכ"י אחר בבית החכם ר' אליקים כרמוליי).

דברים יש בלב ימים מכומים ובאחרית, לשון ימים יחנם והימים מצווים מאלוה — והם אָצִים ועושים מה יצגם —.

(על הבית הזה יש לדבר כהנה וכהנה, אכן אין פה המקום.)

דברים יש כמעין לצמחים בתלאובות, מחיות הַלְכָבִים ויש מלין עמוקות כקברות אשר עברו צלעות אל קָרְבָּים:

(על דרך הכתוב: ויש בושה כמדקרות חרב • משלי י"ב, ו"ח).

הוא ליורשיו ואין לו הנאה ממנו). והמאמר הזה נמצא ג"כ במשלי חכמים (הנדפס בדרך טובים • סימן קל"ג) ושם יחסר מלה "בחייד" וחסר עיקר הענין. והנה ענין המאמר הזה הוא על דרך כלל, כי הכסף אשר הוציא האדם אין שום בריה יכול אח"כ להוציאו ממנו. וכסגנון הזה כמבחר פנינים (שער המלך) "הרע שבממונו אשר לא יוצאו ממנו". אכן על דרך פרט על נתינת צדקה, נמצא מעשה יפה מיוסד על אדני המוסר בעומר השכחה (דף י"ד ע"ב) אשר אתן לפני הקורא • וז"ל:

הגידו ז"ל שהיה נגיד בטולטילא נגיד חסיד ידוע כבעל צדקה ומחזיק ידו בעלי תורה וכנה כמה מדרשים והיה קרוב למלך והלשינוהו שרי המלך לקנאתם אותו שהיה עשיר מופלג עד שקראו המלך וצוה לו שיכתוב לו כל ממונו מקרקעי ואגב כן מטלטלי הן מעות בפנקס והיה לו פנקס כתוב בו כל מה שהתגרב ונתן מהצדקות והציל אותו ונתנו למלך ואמר למלך הנני קיימתי דבריך ומצוותיך אזוני המלך וכל מה שהוא הנה הוא כתוב בפנקס. כשידע המלך מה שיש בפנקס תמה עליו המיה בכעס ואמר לו המלך הנגלה מממונך כפלי כפלים מזה חוץ מהנסתר והשיבו הנגיד היהודי אין שלי וברשותי אלא מה שהוא כתוב בפנקס זה וחשאר אינה שלי כי השאר אין לי רשות להצילו מידך אם תרצה ליטלו או מחר אמות ויטלו זולתי אמנם הכתוב בפנקסי אין לשום בריה כח ליטלו הן בחיים הן כמות, ונצל בדברים אלו • עכ"ל.

והנה ר' עזריה פיגר ז"ל בספרו הנודע כינה לעתים (עת משפט דרוש ה') ירמו על המעשה הזה באמרו וז"ל — וכמו שזכר בעל חובות הלבבות מהמלך ששאל לעשיר כמה ממונו וג' — [ולא ידעתי כעת איך מקומו]. והנה המשל הזה, אשר יעיר על הבדל בין חעושר המדומה ובין העושר האמתי, יש לו דמיון בענינו עם משל אחר, אשר יעיר על הבדל בין הזמן אשר נשתמש בה לצורך אמתו ובין הזמן אשר נשתמש בה נמשל ככהמות רק לצורך הגוף. והמשל הזה נמצא בכך המלך והנוזיר (שער כ') וז"ל — ואמר לו [בן המלך אל הנוזיר] הנני משיביעך — — שתודיעני כמה ימי שני חייך — — אמר הנוזיר הנני מודיעך נאמנה כי מספר ימי שני חיי שתים עשרה שנה. ויתמה מאד לקולו — — ויאמר בן המלך איך יתכן שתהיה בן י"ב שנה ואני רואה כך אותות שיבה וזקנה. אמר הנוזיר אולם מן המולד דע כי עברו כמה שנים אך אתה שאלתני על החיים ואין חיים אלא בידעת הכרא ובאמונה ולא השגת דרך האמונה אלא משתים עשרה שנה והנה קודם זה הייתי כמה ואיני מונה אותן הימים מימי חיי כי החיים הם מות וג'. והמשל הזה נזכר במאירי על משלי סוף פרשה ד'.

היישירו מלכים עם מעוקל והם עצמם פתחולו בעלים
 ואיך יישר ביער צל מעוות בלי עצים אשר עוו צללים:
 (מוסרי הפילוסופים שער ב' פרק ט"ו. והבית הזה ניכר בשם הנגיד
 מר' אברהם בן חסדאי בהעתקתו ממאוני צדק דף קצ"א).
 והנה כאשר יראה הקורא בעינו, שירי הנגיד בכך משלי המה בלי
 תגנים (עיין על המלה הזאת לעיל דף כ"ב הערה מ"ג). וכנראה היה
 ר' משה בן עזרא הראשון אשר השתמש בו, ובעקבותיו דרכו המשורר אבו
 אלחסן בן אלעזר (אשר ראיתי ממנו קובץ קטן משיריו בבית החכם ר'
 אליקים כרמוליני, ואשר אדבר עליו במקום אחר) ור"י אלחריזי
 בספרו הענק (אשר נתתי ממנו דוגמאות בגנזי אקספרד, ובמחברת
 אריענט משנת 1850 עמוד תקכ"ב).

ובטרם אכלה לדבר על הנגיד לא אבחר להגיד אל הקורא כי בכ"י
 אקספרד נמצאו איזה שירים לכבוד ה' שמואל ולא נודע לי אם הוא הנגיד.
 ואעביר הטורים האלה הנוגעים לו לפני הקורא.

בשיר אחר מתחיל: אהה לי מזמן מניד ידידים וגו' בו הטורים האלה:
 לפירודך ידיד נפשי שמואל אני נכהל ורעיוני חרדים
 למען יום נדוד נשאר לכבי ויהי עם לבכך לאחדים
 בלי נודך אני עבד לימים וכנודך אני עבד עבדים — .
 בשיר אחר מתחיל: מי זאת כשחר עולה ונשקפה וגו' נמצאו הטורים האלה:
 לראות שמואל הרואה אני עולה להיות כיתו סובכה ומקיפה וגו'
 לבי אל שמואל שעלה בארצו כעלות שמואל ברמה ובמצפה וגו'.
 ובשיר אחר מתחיל: תחלת החכמה וראשית הערמה וגו' נמצאו
 הטורים האלה:

שמואל המורה	פתאים, הפורה
תבונות, הורה	חניתו כמורים (19)
אשר בו נכבדות	נכונות מועדות
ולו עשר ידות	על כל המורים (20)
וכשמואל היה	כדת ופלילה (21)
ואנשי תושיה	למולו נמהרים וגו'.

שיר אחר המתחיל: זמני מה לך וגו' ומיוחס לר' שלמה בן גבירול
 נדפס בגנזי אקספרד דף כ"א.

(19) מלשון ויורו המורים למלך (ד"ה ב', ל"ה).

(20) מלשון ולא שמעתי בקול מורי (משלי ה', י"ג).

(21) עיין לעיל דף י"ח הערה י"ט. כ"א.

זכרון המשוררים בספרי חכמי ישראל.

כל הקדמונים הביאו בספריהם שירים ממשוררים. לא לבד המדקדקים ובעלי לשון גם הפילוסופים ומפרשי חנ"ך עשו כן. ולא לבד פיוטים אשר בקדש יסודתם הביאו, גם שירי חול ומכתמים שמו בכליהם. ומגמת פניהם היה, או להביא ראיה על ענין בלשון, או על דבר פילוסופי. ובעלי הלשון והמדקדקים ישאו ויתנו על דברי המשוררים אם שמשו כמלה או כמשקל או כנקוד מלה אשר לא כדת²². וכן הדרך כל חכמי ערב לספח במחברותם משלים יקרים ושירים נעימים ממשורריהם. ובעקבותם הלכו כל חכמי ישראל. והנה בכמה מקומות הפיזותי שירים רבים המובאים בספרים שונים ומכמה מהם גליתי מקורם. ואמרתי בלבי כי טוב יהיה להעביר עתה על פני הקורא איזה מחברים אשר נחנו מקום לשירים ממשוררים קדמונים²³. ואלה הם כפי אשר השיגה ידי עד עתה.

²² עיין מכלול לרד"ק (דפוס וויניציא ש"ה, דף נ"ה ע"ב, ד"ק דף רי"ו) וז"ל: וכן נהגו בעלי השיר לקרוא יעלה — וזה דעת ר' יעקב בן אלעזר והפש על הראשונים בעלי השיר שאמרו יעלה בפלס נערה. והנשיא הרופא ר' יצחק בן כנבנשת חזק דברי הראשונים וגו'. וכן שם (דף נ"ט ע"ב) "והפייט שאמר: סכות לעצותיו העין בציוי תפשו עליו ואמרו כי הישר לעצותיו וגו'".

והנה פיוטי הקדמונים היו חשובים בעיני החכמים הבאים אחריהם וחברו פירושים על כמה פיוטים. הרשב"ץ חבר פירוש על פיוט: אשר אָשֵׁשׁ וגו' ונרפס בחופש מטמונים דף פ"ו. ופירוש ג"כ (כאשר יאמר בעצמו בסוף תשובותיו) הפיוט מתחיל: יום יצאה כלת עדנים וגו'. והדפסתי הבית הראשון ממחזור אלגזיר במחברת "אריענט", (משנת 1848 עמוד רכ"ז). ור' פריפוט דוראן חבר פירוש לפיוט הרא"כ במתחיל: אחד לברו באין סמוך על מקראו וגו'. והפיוט הזה כבר הדפסתיו במחברת אריענט (משנת 1846 עמוד תפ"ד), והפירוש הזה נמצא באוצרות די רוססר כעיר פארמא. וכמצח הפירוש הזה כתובים כדברים האלה:

הבאור חברו החכם הגדול מאישטרי פרופיית דוראן הלוי לבקשת שני כרובי זהב האצילים מגדולי הארץ וממיוחסיה בני בן כנבנשת ולהפיק רצונם. והחכם נ"י השיב להם תשובתו הרמתה וזה דברו:

שאלתוני אחי זה כמה, באור על פיוט הא"ע ז"ל ממנהגכם לאמרו במנחת הצום הנבחר בברצלונה, ואחר עד עתה מתשובתי להורחכם לא להתרשלות ועעלה ושכחת אהבתכם חלילה לי האמנם בטחתי כי הזמן מספיק וארכו הימים עד היום ההוא תשירו תשירו אותו בשמחה. ועתה בהזדמן זה הנשיא ההולך שם הצגתיו אל כבודכם והא לכם ביאורו.

²³ ואציג פה על סדר א"כ שמות המשוררים אשר הובאו שירים משיריהם:

אברהם בדרשי. סימן מ"ב.

רא"בע. ט"ז. כ'. כ"ו. ל"ד. ל"ז. מ'.

אנכירם. מ"ב.

א' רבינו כחיי בעל חובות הלכבות יזכר בספרו (שער הכניעה פרק ז' (ואחריו בעל ספר החרדים בהקדמתו) השור הזה :
 חטאי לו ירחון שכני אוי ברחו וארחו מגבולי —

והוא נמצא בפיוט לכני ספרד המתחיל: אלהים אל תדונני כמעלי וג' מיוחס באיזה כ"י לר"ש בן גבירול 24. (וכן נמצא באחד מכ"י אקספרד המאמר הזה "לוי יבאישו החטאים לא נתחברו הברואים"). והטורים אשר יזכר (שער הבטחון פרק ה') "ואף המשכיל היודע אותך וגו'" לקוחים מתפלת ר' סעדיה. וכבר העירוני עליו לעיל דף כ"ו.

ב' ר' משה בן עזרא. יזכר בספרו הערבי, אשר הזכרתי כמה פעמים, כמה וכמה שורים ממשוררים שונים, ורבים מהם הכאתי כבר לעיל במחברת ראשונה (דף ט' וגומ') ויזכר ג"כ שורים רבים משיריו ורבים מהם מצאתי אח"כ בדיוואן שלו בכית החכם ר' אליקים כרמולי נ"י. ויזכר ג"כ איזה שורים מרשב"ג אשר עליהם אדבר במחברתי על החכם הזה אשר יצא לאור, ברצות ד' את דרכי, בימים לא כבירים. והטור ומה אאריך שיחי וגו' הזכרתי כבר לעיל במחברת ראשונה דף כ"א הערה מ"א.

ג' ר' אברהם בן עזרא. יזכר בספרו צחות כמה שירים מרשב"ג, ובתוכם הפיוט מתחיל: שוגה בחיק ילדות אשר הדפסתיו כבר בתולדות ר' משה בן עזרא דף צ"ו. גם יזכר איזה שירים אשר חכרם הוא עצמו. כמו גדוד הסיר אוני וגו' אשר הדפס החכם שד"ל נ"י בכרם חמד (חלק ד' דף קל"ח) ואנכי מצאתיו ג"כ בכ"י אחד בעיר אקספרד. שירו המתחיל: גבר אשר דת וחוק חרת וגו' הדפס ג"כ החכם שד"ל נ"י בספר הליכות קדם אשר הוציא החכם גבריאל פאלאק נ"י בעיר א"ד. ובספר בן גרני

יהודה הלוי. ה'. ח'. י"ב. י"ד. י"ז. י"ט. כ"ב. כ"ג. כ"ד. כ"ה. כ"ז.

ל"ג. ל"ה. ל"ו. ל"ז. ל"ח. ל"ט.

יהודה שמואל עבאס. מ"ג.

יוסף קמחי. י"ט. ל'. ל"א.

יוסף בן יחייא. מ"ב.

יצחק בעל משלי ערב. כ'.

יצחק בן גיאת. ז'. כ"ט. ל"ג.

יצחק בן לוי בן מר שאול. עיין הערה כ"ד.

לוי. ל"ה.

לוי בן אברהם. ל"ב.

משה בן נחמן. מ"ב.

משה בן עזרא. ט'. כ"ג. כ"ט. מ"א. מ"ב.

משה בן ששת. ט"ו.

משולם דפיירה. מ"ו.

עמנואל. י"ט. מ"ג. מ"ה.

שלמה בן גבירול. א'. ב'. ג'. ד'. ה'. ט'. י'. י"א. י"ב. י"ג. י"ד. י"ה. י"ו. י"ז. י"ח. י"ט. כ"ה. ל"ג. ל"ו. ל"ט. מ"ב.

24) ואעיר פה כי בכ"י אחד קובץ פיוטים מקדמונים ושום על הפיוט הזה: בקשה לר' יצחק בר לוי בן מר שאול אליסני ז"ל.

(הוציאו ג"כ החכם הנזכר בעיר א"ד) נמצא פירוש עליו. ונמצא ג"כ באחד מכ"י וויען כאשר יגיד החכם ר' יעקב גאלדענטהאל כרשימתו. בפירושו לבראשית (מ"ו, מ"ג) יזכיר הטור: יוכבד אמי וגו' ונמצא בפיוט המתחיל: צעקה יוכבד וגו' (25) והדפסתיו במחברת אריענט (משנת 1843 עמוד תשט"ו). בפירושו לתהלים (ט"ו) מזכיר טור אחד מפיוט ר' שלמה בן גבירול המתחיל: שמעה אדון עולם וגו' והחכם שד"ל הדפיסו ג"כ בכרם חמד (ת"ד דף ל"ד). ומצאתיו ג"כ במחזור וויטרו כ"י אקספרד. ובאיזה כ"י באוצרות לונדון. ובכ"י אחד באוצרות וויען. ד' ר' אברהם בר דאוד. בספרו האמונה הרמה הנדפס מחדש בעיר פ"פ יזכיר כמה טורים יקרים ממשוררים קדמונים בלי הזכיר שמם (עיון דף ס"ו. ס"ט). והטורים אשר יזכיר (דף ס"ח) המה מר' יצחק בן גיאת והפיוט אשר בו נמצאו הטורים האלה מתחיל: וארץ אכף לאלוה ואתחנן וגו' והטור הראשון הוא יותר מתוקן שם, וזה תמונתו:
 אַל יִגְהִי חֲכָמוֹת גְּבוּהוֹ, גִּיר, וּמְקוּרֵיהֶם נִבְרוּ וְלֹא לָהֶוּ וְגו'.

ה' ר' שלמה פרחון. בשרשו (שורש קלשון) יביא המלות "לשוני קלשוני" (26). וכאשר העירותי כבר, המה משיר תלונה לר' שלמה בן גבירול אשר הדפסתי במחברת "אריענט" (משנת 1843 עמוד ת"ח). בשורש גיד יזכיר הבית היקר הזה מר' יהודה הלוי:
 אִישׁוֹת מְבֵלֵי יוֹן כְּבוֹדוֹ, וְהֵן חֵרֶם כְּכֹל חֵרְמֵי אֲדָמָה
 וִיקְלוּ בַעַת יִהְיוּ מְלָאִים כְּמוֹ תְּקֵל גְּיָקָה בְּנִשְׁמָה —
 והבית הזה נמצא בדיוואן כ"י אקספרד. וכבר הפיכותי הבית הזה (בלי שם המחבר) במחברת "אריענט" (1843 עמוד תתכ"ב). (27)
 ובשורש טבע יזכיר התחלת פיוט "הלנפלים תקומה וגו'". והקנה הזאת נמצאת במחזור ספרד לט' באב.

ו' ר' יוסף קמחי, אבי הרד"ק. בפירושו על משלי יזכיר טור זה "ויוסף על אחיו הוציא דבה". וכבר דברתי עליו במחברת "אריענט" (משנת 1850 עמוד שנ"ז).

(25) עיון ג"כ עקידה (שער ק"ה). הוא יביא ג"כ התחלת הפיוט הזה וידבר ככלל על הפיוטים אשר סובבים הולכים על פטירת משה רבינו.

(26) וכמה משוררים השתמשו אחריו במלות האלה. כמו ר' יהודה הלוי אשר יאמר באחד משיריו:

וְאוֹלָם כִּי לְשׁוֹנֵי קְלִשׁוֹנֵי

זָדִים מִשְׁאוֹן אִפִּי גְדוּפִים —

וְכֵן יֹאמֵר ג"כ ר"י אלחריו בתחכמוני (שער י"ח)

וּבְקֶרֶב בֵּין שְׂבָחֵי הַם שְׁלָחֵי וּשְׂמַתִּי אֶת לְשׁוֹנֵי קְלִשׁוֹנֵי —

וכן ישתמש המשורר הזה באגרת לשון הוהב (כ"י אקספרד) ומלי בלי, ולשוני קלשוני.

(27) וכמופ דבריו יאמר בעל הפרחון "כל זה מחכמה וְיָנִית" והמלות האלה יש להם המשך עם דבריו הקודמים לא עם השיר הזה בפרט.

ז' רמ"בם • יזכיר טור זה "מעלה מאב לבן נוסעת" • והטור הזה
 הוא משיר ר' משה בן עזרא והפיצותיו כבר במחברתי המכונה "צור
 ראבכינישען שפרוכונדע" דף ס"ו + 28)
 (וכן ישתמש ר' יוסף בן כספי במלות האלה וה"ל "כי חשבתיו הייתי
 מעלה מאב לבן נוסעת" - (עיון הקדמה האשכנזית של עמודי כסף
 דף ג'). וכן ר' משה הריאטי בספרו מקדש מעט (דף ק"ד ע"ב):
 "והיה [ר' יוחנן] דור שנים עשר ברכנות מאב לבן נוסעת" •
 ח' ר' יוסף בן עקיני • תלמיד החשוב של הרמ"בם, מביא בספרו
 רפואת הנפשות (אשר הזכרתי כבר לעיל דף א' הערה א') הטור הזה
 מר' יהודה הלוי:

אם לכך ילאה נשוא סודך • הלא לב בלחך ילאה לנשאו יותר -
 והטור הזה נזכר מבעל עומר השכחה, וממנו לקחתיו •

ט' ר' יוסף בר יהודה אלברג לוני מביא בספרו הערבי על הנהגת
 האדם (כ"י באוצרות אקספרד) הבית הזה כלי שם המחר:

בעת תקצוף היה זוכר אלוה • אשר כחך ורוחך בידו
 ושובה מחרון אפך ודע כי • גבה לכב אדון ערץ ינידו •
 והוא יזכיר ג"כ בספרו הזה איזה טורים משיר רשב"ג על הדקדוק (הנדפס
 בהקדמת הפרחון) • וכבר העירותי על זה בגנזי אקספרד דף נ"ו •
 ויזכיר ג"כ ב' טורים מר' יהודה הלוי • עיון ג"כ גנזי אקספרד דף ס' •
 ואיזה טורים מתרשיש של ר' משה בן עזרא • עיון ג"כ גנזי
 אקספרד דף נ"ז •

י' ר' יוסף בפירושו הערבי לשה"ש (ג"כ כ"י באוצרות אקספרד) יביא
 הטורים האלה מר' שלמה בן גבירול:

ושני הצבי חיים וקרים • והמה כחרווי דר ברורים
 ואתמה משלמה המרמה • בחכמתו פנינים לעדרים
 כאלו אברה כהם עצתו • ועזב את לבנו לבקרים: (29)

(הטור הב' יזכיר ר' משה בן עזרא בספרו הערבי אשר נשאתי על שפתי
 כמה פעמים • וכבר הזכרתי במחברתי אריענט (משנת 1850 עמוד הנ"ח בהערה)
 ונעלם ממני בעת הזאת כי בעל הפרחון (ערך פגן, ע"ש!) יזכיר ב' טורים,
 תפלתי שם ברשת הטעות להגיה מלה אחת אשר אין צורך לזה • וגם ר' תנחום
 ירושלמי בפירושו לשה"ש בלשון ערבי (כ"י אקספרד) יזכיר ב' טורים) •
 י"א רד"ק יזכיר כשרשו (ערך סבא) בית אחד מהפייט (בעל השור?)
 והוא מהתרשיש של ר' משה בן עזרא • ועל החרווי אשר יזכיר בשורש
 קא דברתי כבר לעיל דף כ"ו • ובמכלול (שער דקדוק השמות, פעול):

(28) וכדרך העברה אעיר כי המכתב מהרמב"ם אשר נמצא בדרך טובים נמצא ג"כ בכ"י
 אחד באוצרות בריטיש מוניאום בעיר לונדון ושמה נישם עליו "שערי המוסר אל

השלום השר איש רומי", ולא נודע בכירור מי הוא •
 (29) החכם הזה הוא כלי ספק אחד עם השנים הקודמים, והפרדתיים להקל על הקורא •

וכן אמר בעל השיר: איכה איזוכי קיר כים ננערו. והוא משיר ר' שלמה בן גבירול על פטירת ר' יקותיאל מתחיל: כימי יקותיאל אשר נגמרו אשר הזכרתי כבר לעיל (דף י') ערך ר' יקותיאל. ובמכלול (דף כ"ו ע"א, דפוס וויניציא שנת ש"ה) יזכיר: וכן אמר בעל הפיוטים: גש ופגע באבן שתיה וגו' והוא מפיוט המתחיל: איש תם יושב אהלי תושיה וגו' הנדפס באיזה מחזורי ספרד, והוא מרשב"ג. גם יזכיר שם (דף ז' ע"ב) "וחכם גדול בשמוש הלשון אמר: הקיצוני ורעיוני ואישוני נרדמים וגו' והוא מפיוט ר' משה בן עזרא המתחיל: מפני פחד ד' וגו' ואשר הדפסתי אותו כבר בתולדות ר"מ בן עזרא דף ע"ד. (עיין ג"כ הערה א').

י"ב) ר"מ"ב בן. וזכיר בתשובותיו החרו מר' יהודה הלוי: תכן נשמות עם האור הראשון וגו' והוא מפיוט המתחיל ברכי אצולה וגו'. ויזכירהו ג"כ בדרשתו (נדפס בפראג שנת קרנן תרום ככבוד. וחדש מקרוב הדפסה ג"כ החכם ר' אהרן יעלינגק נ"י בעיר לייפציג). והחרו הזה נזכר ג"כ מרבינו בחיי בכד הקמח (ערך נר חנוכה) ומרשב"ב במגן אבות ומר' יוסף גיקטיליא בספרו השגות. ובדרשתו הנזכרת יזכיר הרמב"ן ג"כ: ולא כדברי ר' יהודה הלוי שאמר בסדר קדושה של ויה"כ:

ידברו, ואכן ברשותך, יעשו, ואכן ברצונך

בואת יאמרו שומעי מליהם כי פיך המדבר אליהם.

(והוא בפיוט אלהים אל מי אמשילך הנמצא בכל מחזורי ספרד). ובסוף ספרו שער הגמול יזכיר הרמב"ן איזה חרוים מר' שלמה בן גבירול. והמה לקוחים מכתר מלכות.

י"ג) ר' אברהם בן חסדאי. בהעתקתו של מאזני צדק יביא כמה בתים נחמדים ממשוררים לא גודע שמם. ואחן לאיזה מהם פה מקום. דף פ"ה. לא יערב נופת בפי ישיש כמו ימתק מעט ירק לחיך בן שחרות כי אין מלאכת איש כיד טבעו, ואין הפוך לעינים כעין השחרות.

(שחרות הראשון הוא לשון ילדות כמו הילדות והשחרות (קהלת י"א י') והב' הוא לשון שחור. ופירושו טוב יותר אם ריסי העינים יהיו שחורים כטבע מאשר אם רק שחורים הם על ידי צביעה. וענין זה המאמר במבחר פנינים (שער החנף): מי שמקשט במה שאיננה בטבעו רוצה להכריח הטבע והטבע יכריחוהו, כמי שצובע השיבה מגלה אותו הגדול). דף ר"ח.

בני ימים הנידוני, ואנוד, ולא אשכון בכית מלון, ואגור

ברוג העציבוני, ענוני היועיל בו מגורי לב ואגור.

(אגור הראשון הוא לשון דירה, כמו מי יגור באהלך (תהלים ט"ו, א') ואגור הב', הוא לשון מורא כמו לולי כעם אויב אגור (דברים ל"ב, כ"ז). דף רי"א.

טמן זמן פח ליד מעגל נקי כף, זכו יפול, ורע מעלל יעלה בראש אמיר אמר להשיב עלי נפשו, ויחל דבר פיהו, ויאמר להרע, ולא ימיר:

(כלומר הצרות ירבו במספרם על הטובות. ואם הומן תרצה לעשות טובה לאיש ישר, תכשל רצונה, אכן הרעות תכואנה תמיד.)³⁰
והטור אשר יזכיר שם (דף קל"א):

וכל מאכל בפי בריא כנופת והנופת בפי חולה רתמים.
לקוח משיר ר"י הלוי מתחיל: ידענוך נדוד וגו' והדפסתו בגנוני
אקספרד (דף מ"ג).

י"ד) ר' יהודה בן תבון יזכיר באגרת המוסר איזה שורים משיר
ר' יהודה הלוי בלי הזכיר שמו. והזכרתיו כבר לעיל דף י"ב.

ט"ו) ר' יצחק בן אלעזר. יזכיר בספרו הרקמה (אשר עליו הטפתי
מלתי במחברת "אריענט" משנת 1846 עמוד ט"ו) התחלת השיר: אולי
דמעות בחרו נדחו וגו'. וכבר הפיצותיו בגנוני אקספרד דף ל"ו.
גם יזכיר הטור היקר הזה מר' משה בן ששת:
ומן הרים למשוואות פעמיו עדי רחץ בדם לכי פעמיו.

ט"ז) ר' אברהם כדרשי (אבי ר' ידעיה בעל כחינת עולם).
יזכיר בספרו היקר חותם תכנית (אשר ממנו הוצאתי איזה דוגמאות בספרי
על תולדות המדקקים והמפרשים חקדמונים דף קצ"א) הטור הזה בשם הפייט
בלי הזכיר שמו:

בָּרִים כְּתַרְשִׁישִׁים בְּלִי שְׂמֵצָה

וד' הקרה לפני מקרה שהור ומצאתי הפיוט אשר בו הטור הזה בקובץ פיוטים
ושירים בבית החכם ר' אליקים כרמולי נ"י. והפיוט הזה מתחיל: אָל אֵל
בני אלים ינהרו ויקוו וגו' והוא מהרא"כ ע.

י"ו) רבינו יונה. בפירושו על משלי (כ"י אקספרד) וגם בפירושו על
מסכת אבות (כ"י בעיר לונדון באוצרות ברישש מוזיאום) יזכיר הטור הזה:
יונה פותה הולכת במדבר ורואה את הבר
ואינה רואה המכמר —

והוא התחלת שיר אחד מר"י הלוי אשר מצאתיו במחזור אחד כ"י באוצרות
אקספרד. (רבינו יונה נפטר שנת כ"ד לאלף הששי ומצבת קבורתו
נמצא באבני זכרון דף י"א).

י"ח) בפירושו שה"ש מחכם צרפתי אחד לא נודע שמו ניזכר הטור הזה:
כמו המשורר
על הדרך ושער ראשך אברך יוצר אור וכורא חושך:

³⁰ ובסגנון דומה יאמר ר' משה בן עזרא באחד משיריו בדיואן כ"י בבית החכם ר' אליקים
כרמולי:

ותבל תעשה תבל-בדון ואם תטיב מעט תרבה שגיאות —
(תבל הב' הוא כלשון תבל עשו (ויקרא כ', י"ב) כלומר בלכול והתערבות). וכן יאמר
ר' יהודה הלוי באחד משיריו (אשר נתתי כבר במחברת אריענט משנת 1861 עמוד שפ"ב).
ודע כי הומן ישיב חסדיו כמוספים, וקרעותיו תמידים.

י"ט) ר' שם טוב פלקיירה יוכיר בספרו המבקש (דף ו') הכית היקר
היה מר' יהודה הלוי בלי הזכיר שמו:

אם הזמן יהיה עלי ראשך לצל גור פן יהי מחר לרגלך השת
בלו באברה היתה כנה לבן נשר והוא אברה על בן קשת: י
ונמצא בדיוואן של ר"י הלוי כ"י אקספרד. והכית הזה נמצא ג"כ בכ"י
אחד באוצרות ספרי הקיסר יר"ה כעיר וויען. ושם התחלת הבית הזה: אם
הזמן ירכיבך על ראש כרוב וגו'.

(ובספר צרי היגון (המוחם לר"ש טוב פלקיירה ואינו ממנו)
נוכרים שירים רבים. וכאשר העירותי כבר במחברת "אריענט" (משנת 1844
עמוד תקמ"ב) כל הטורים האלה לקוחים ממחברות עמנואל. ורק הבית
הזה הוא משקל הקדש לר"י קמחי:

אל תדאג אם עשרך אבד, אם שכלך נשמר והודך
כי איך תהי דואג עלי תער בעוד חרב בידך:

כ') רבינו בחיי יוכיר בספרו כד הקמח הטור הזה:
רוחק רחוק משמי השמים וקרוב קרוב משארי.
והוא מפיזט הראב"ע מתחיל אשתחווה אפים ארצה וגו' נדפס במחזורי ספרד.

כ"א) ר' מנחם המאירי בפירושו היקר על משלי יוכיר איוה בתים
והמה לקוחים מספר משלי ערב (אשר נתתי דוגמאות ממנו במחברת
"אריענט" (משנת 1850 עמוד תקכ"ד וגו') ובגנזי אקספרד דף מ"ח) ולא
יוכיר שם הספר: הטורים האלה אשר יוכיר (שם ז', כ"ג):

תכל נמשלה לזונה ידועה לוכשת בגדי כלה צנועה
הפיך בעיניה, והשק במתניה התוף בידיה, והחבלים צמידיה
תשיר, ושירותיה פתיחות תשמח ושמותיה תוגות ואנחות.

נמצאים במשלי ערב (שער א') (ובסגנון דומה יאמר ר' משה בן עזרא
בשירו המתחיל: תכל תני לבך וגו' אשר הדפסתי אותו כבר בתולדות
ר' משה בן עזרא:

טרם תרימי ארמנותם תחצבי תוכם קבריך וציוניך
התוף עלי כפך והכנור עלי ירך והחבל עלי מתניך —)
והטור אשר יוכיר (שם י"ד, א'):

אל תקח אשה לעושר או ליופי כי הכל ילך וישאר הדופי.
נמצא במשלי ערב שער מ"ה, והוא התחלת השער. ונוכר גם כן במשל
חכמים הנדפס בדרך טובים (דף כ', סימן ל"ה). ובגנזי אקספרד
דף ס"ה) העירותי כבר כי הטורים האלה אשר יוכיר (בפירושו י"א, ט"ו) המה
לקוחים ג"כ ממשלי ערב:

אמור כל אשר יקוץ בחייו, ורגליו מועדות לנשות ולדחות,
כָּבַח אל בית מתי הַשֵּׁם, אשר שם תהי שקט ותשכח? אנחות

אשר נשיו כאישיו אוהבות גר וטובי לב בעוכרי הארחות
ארונים הם, ולכם כעבדים ולעבוד לו, שניהם שפחות. (31)

כ"ב) ר' יוסף גיקטיליא יזכר בספרו גנת אגוז (דף ל' ע"ב) הפיוט
מר' יהודה הלוי מתחיל: אלהים אל מי אמשילך וגו' הנדפס בכל
מחזורי ספרד. עיין על החכם הזה דברי החכם אהרן יעלינעק ני' בספרו
המכונה "בייטרעגע צור געשיכטע דער קבלה" (חלק ב' דף נ"ז). ומונה שם
ספרי החכם הזה.

כ"ג) ר' ישראל בפירושו על איוב (כ"י אקספרד) יזכר הטור הזה
בשם ר' יהודה הלוי:

ברחקי ממך מותי בחייו ואם אדבק בך חיי במותי.
והוא מפיוט המתחיל: ד' נגדך כל תאותי וגו' ונדפס בכל מחזורי ספרד.
והרווחנו פה לשמוע מי הוא המחבר של הפיוט היקר הזה. ובלי שם המחבר
יזכר הטור הזה:

אתמה עלי עשיו אשר לא פרחו ממעיני ידיו אשר נבעו.
והוא נמצא בשיר ר' משה בן עזרא מתחיל: נטפי דמעות וגו' ונדפס
בספר דברי חכמים דף פ"ג, ע"ש. וגם ר' משה בן עזרא יזכר הטור
הזה בספרו הערבי.

כ"ד) ר' דוד בן בילא במאמרו דרך לעשות חרוזים (הנמצא
בעיר פארמא) יזכר כמה טורים ממשוררים בלי הזכיר שם המחברים.
ובתוכם יביא גם הטור הזה:

יום נד והבי צבי כרח מסכיבי ובי מאס וגו'?

ונדפס כבר בגנזי אקספרד דף כ"ז, והוא מר"י הלוי.
כ"ה) ר' יוסף הַיְוֵנִי. בספרו הנקרא מנורת המאור (אשר כבר
נתתי דוגמאות רבות ממנו במחברת "אַרְיֶעֶנְט", (משנת 1849 גם 1850) יזכר
הטור הזה מר' יהודה הלוי מתחיל: גַּבְרַא זְמַן וגו' והדפסתו במחברת
"אַרְיֶעֶנְט", (משנת 1850 עמוד שם"ג).

כ"ו) ר' יוסף הספרדי בספרו אהל יוסף יזכר טור אחד מפיוט
הרא"ב מתחיל: בשם אל חי הגיון לשונינו וגו' והדפסתו בסוף
ספר שפת יתר לרא"ב אשר הוציא החכם ר' גבריאל ליפמאן ני'.

כ"ז) ר' תנחום ירושלמי יזכר בספרו הערבי הנקרא אל מרשיד
(כ"י אקספרד) הטור הזה מר"י הלוי:

וגם כי שמשכם כסה מאורי ועם שמש היאיר אור מנורה.
והשיר אשר ממנו לוקח הטור הזה נדפס בכתולת בת יהודה דף נ"ט.

(31) ומלבד הטורים האלה אשר הפיצתי פה נמצאים עוד איזה דברים בפירוש המאורי
לקוחים ממשלי ערב, ואפי"ן אותם במקום אחר. והנה על ר' מנחם המאורי
הצבתי איזה ציונים בהקדמת ספרי הקטן קובץ על יד. ופה אוסיף עוד להעיר כי
בהקדמת ספרו ברת אבות יגיד המחבר כי חברו "שנת ה' אלפים וס' שהיא שנת נ"א
ללידתנו, ונודע לפי זה כי נולד שנת ט' לאלף הששי.

ובפירושו יזכיר ג"כ איזה טורים משירי ר"י הלוי והדפסמים במחברת "אריענט",
(משנת 1850 עמוד תרי"ז). והטורים: בשדי תבונות קצרו וגו' נמצאו
ג"כ באחד מכ"י פארמא.

כ"ח) ר' נסים ממרשיליא • בפירושו על התורה (אשר נתתי איזה
גרגרים ממנו במחברת "אריענט", משנת 1849 עמוד תתכ"ז) יזכיר הטור הזה:
ומה אשאלה אות ובי מופתים די דבק אדמה ונשמת שרי •

כ"ט) ר' יוסף בן חיים בספרו היקר בעל הכנפים (כ"י באוצרות
מינכען ופרים וגם ביד החכם שד"ל נ"י) יזכיר איזה טורים מפיוטי
ר' יצחק בן גיאת הלא המה התחלת פיוט; לידך בני עולם מצפים בעד אכלם

ונמצא בשפתי רננות ובאיזה מחזורים כ"י • גם יזכיר שם החרוז הזה:
צִיָּרָה מְנַמֶּת פְּנִיה וּנְגֵבָה —

ונמצא ג"כ במחזור הזה בפיוט המתחיל: יונה שוכבת בינות שפתיים
וגו' • גם יזכיר החרוז מר' משה בן עזרא: אבל יושר מפעלותיו
ילוהו וגו' והוא בפיוט המתחיל: מפני פחד ד' וגו' והדפסתו בתולדות
ר' משה בן עזרא דף ע"ד • גם יזכיר החרוז מר"י הלוי "התקדשו
למחרת" מפיוט המתחיל: משתחיים להדרת קדש וגו' •

ל"ו) ר' יוסף כספי בספרו הנחמד שרשרות כסף (אשר גם ממנו נתתי
דוגמאות במחברת "אריענט", משנת 1847 עמוד תפ"א)³² יזכיר הבית הזה:

במעלות הבט למעלה ממך תכיר בחסרוןך ותוסיף תומך
ובמעלות עושר למטה ממך תודה כי תרנן לנותן לחמך •

והוא משקל הקדש לר' יוסף קמחי (אשר גם ממנו נתתי דוגמאות
רבות, בציון ובמחברת "אריענט", משנת 1846 עמוד תשכ"ז) והבית הזה
ג"כ מהרש"בץ ומבעל עומר השכחה • וענין הבית נמצא ג"כ במוסרי
הפילוסופים (שער ב' פרק י"א): כשתחכם אל תחשוב כפי מה שהוא
למטה ממך מן הכסילים, אבל זכור מי הוא למעלה ממך •

ל"א) שמואל צרצה בספרו מקור חיים יזכיר כמה חרוזים מכתר
מלכות • ויזכיר גם הבית הזה והוא משקל הקדש לר' יוסף קמחי
(מבחר פנינים שער הגאווה)

אתמה על כל אדם משכיל איכה אין אל לבו נותן

איך יתגאה אדם עבר זה פעמים מעבר השתן •

ובמגנון דומה במבקש לרש"ט פלקיירה (דף י') וזכור ג"כ בחובות
הלבבות (שער הכניעה פרק ה')

ל"ב) ר' יצחק די לטיש יזכיר כמה טורים בספרו שערי ציון (כ"י
אקספרד) ועל הרוב לקוחים המה מכתבי הנפש והלחשים לר' לוי בן
אברהם אשר גם ממנו נתתי דוגמאות במחברת "אריענט", (משנת 1850
עמוד תקנ"ב) •

32) וגם שם משנת 1848 עמוד רל"א • רנ"ה • תרע"ה •

ל"ג) ר' שמעון בן צמח דוראן. יזכיר בספריו כמה טורים. בתשובותיו (סימן צ"ב) יזכיר השור ממחזור ר' יצחק בן גיאת: *היה זכור וזכור* מלאכה מרובה ויום קצר ואשליך אותו בית היוצר. וכבר העירותי כי נמצא בפיוט מתחיל: אחפש ימותי למצוא נוהו וגו' והוא בשפתי רגנות. ובספרו מגן אבות יזכיר כמה טורים ממשוררים שונים. וכבר הדפסתי איוה מהם בגנוזי אקספרד (דף ל"א. ל"ג). והפיוט "סות יענים" אשר יזכיר בספרו (דף פ"ד) מצאתי ג"כ בקובץ שירים ופיוטים בבית החכם ר' אליקים כרמולי וגם בקובץ פיוטים באוצרות חיים. והפיוט הזה מתחיל (ולא נודע שם המחבר)

סורו יענים אלי ותנים אתם עפרי
 בילל ושימון נטו לצללי כי הם הררי וגו' —
 והקורא יראה כי מלת "סות" הוא שעות סופר או שעות הדפוס. ובמגן אבות דף כ"ג יזכיר ג"כ פיוט מר' יהודה הלוי מתחיל: המונים המונים וגו' ונדפס במחזור אלגזויר. וכבר הדפסתי התחלת השיר במחברת אריענט (משנת 1848 דף תל"ט).

ל"ד) ר' משה גרבוני בפירושו לחי בן יקטן, יזכיר איוה טורים מהרא"ע: לך שתה עסיסים וגו'. ונמצאו בפיוט המתחיל: קוראי מגלה ירננו וגו' הנדפס באיוה מחזורי ספרד.

ל"ה) ר' פריפוט דוראן. יזכיר במאמרו: על סוד הש"ק (הנמצא באוצרות חיים) "הפיוט הנבחר מר' יהודה הלוי" יה אנה אמצאך וגו' והדפסתיו כבר בספריו על הפיוטים דף קע"ב. (עין ג"כ הערה כ"ב).

ל"ו) ר' זרחיה היוני בספרו ספר הישר (הנדפס מחדש בעיר פ"פ עם העתקה אשכנזית) יזכיר השור הזה בלי שם המחבר: נחלוף ולא נבין כרוכבי ים אשר יחשבו חונים והם יסעו.

והשיר אשר ממנו לקח השור הזה הוא מר"י הלוי מתחיל: לא העננים הם וגו' ונדפס בגנוזי אקספרד (דף י"ט). וכנראה היה השור הזה לנגד עיני הרא"ב בספרו האמונה הרמה (דף נ"א) אשר יאמר כדברים האלה: וכמו שרוכב הים ברצו בו קרוב אל ההרים הרמים והגבעות הנשאות נראו אליו כאלו הם מעופפים אל הפך צד מרצו כן הרשעים כאשר ישערו רוע הצלחתם ורוע עינם ידמו שהאל יתב' כבר רחק מהם ואיננו כן אבל הם אשר רחקו ממנו, עכ"ל. ר' זרחיה יזכיר ג"כ השור הזה בהקדמת ספרו בלי שם המחבר:

איכה ישוכון הפתאים מחטא אם לא יהי מהם לנפשם גוער.
 ל"ז) ר' שמואל קמחי בפירושו לפרקי שירה (כ"י אקספרד ונמצא ג"כ באוצרות מינכען) אשר הזכרתיו כבר במחברת אריענט (משנת 1849 עמוד רל"ו) יביא השירים:

רוץ הגלילים בעזו הרב ירחק גבול עת ופעם יקרב

אלה למורח ואלה למערב —

ונמצא במחזור וויטרי (כ"י אקספרד) בפיוט המתחיל: מחנות עליונים,
כלם כאחד קדושה עונים. ור"ת אברם וכלי ספק הוא הרא"בע. ונמצא ג"כ
באוצרות לונדון באיזה כ"י.

ל"ח) ר' יוסף בן שם טוב בפירושו "לאגרת אל תהי כאבותיך"
(הנדפס לפני איזה שנים בארץ אשכנז במחברת קובץ יוחסים) ישתמש במלות
האלה: וככל מי שאומר: השכל והדת שני מאורות וג' (וכן ר' יוסף
בן כולאט בספרו כלל קצר הנדפס בימים קדמונים בעיר קוסטנטיניה
וראיתיו באקספרד ואדבר עליו במקום אחר אי"ה ישא המלות האלה על
שפתיו). והנה אין ספק כי הוא מאמר מאיזה חכם קדמון. אכן אעיר פה
כי הוא גם התחלת פיוט אחד ומחברו לוי (לא נודע בכירור מי הוא). ואציג
פה הטור הראשון:

השכל והדת שני מאורות נפש איש משיבות עיני מאורות וג'.
והפיוט הזה נמצא באחד מכ"י באוצרות חיים. ונדפס ג"כ במחזור אלגזויר
לרגלים. והטור הראשון לבד נדפס ג"כ במחזור קרפנטרש לרגלים.

ל"ט) ר' יצחק עראמה יזכיר בספרו עקידת יצחק (שער ע"ו)
הבית הזה:

הלא רקם תמונת אלהים בתחתית ונפח כי נשמה
והנה כוננה אברהם לשרה ובודוני נתתיה לאמה.
וכבר הפיזותי הבית הזה בספרי על הפיוטים דף צ"ה.

מ"ו) ר' יצחק אברבנאל יזכיר בספרו נחלת אבות (פרק ג'), שאלה
הרביעית) ה"ל: וכמאמר הפייטן:
ואיכה מעלה רמה אבקש ומחר תהיה רמה אחותי.

והוא מפיוט ר' יהודה הלוי מתחיל: ד' נגדך כל תאותי הנמצא בכל
מחזורי ספרד לשחרית יוה"כ.

מ"א) ר' שלמה בן יחייא במאמרו שקל הקדש (הנדפס בסוף ספרו
לשון למודים ונדפס ג"כ בסוף ספר מגלת ספר, קרימונא שנת
שכ"ו. ונדפס קודם לזה ג"כ בסוף מהלך לר"מ קמחי דפוס ארטונה
ישן מאד) יזכיר כמה וכמה שירים ובתוכם הפיוט מרא"בע מתחיל: אל אשר
מעשיו עצומים וגו' והדפסתיו כבר בספרי על הפיוטים דף קע"ד. ומצאתיו
ג"כ באחד הכ"י באוצרות אקספרד.

מ"ב) ר' שמואל די אוזידא יזכיר בספרו היקר מדרש שמואל
הטור: תמידיהם חטאות וצדקתם שגיאות וגו' והובא במדרש
שמואל (דפוס ויניציא של"ט, דף י"ב) ויפרש אותו בזה הלשון: ופירוש
דבריו כי במקום עשיית תמידין ומוספין עושין חטאות ובמקום עשות צדקה
עושין שגיאות עכ"ל. ונמצא בפיוט מ' משה בן עזרא המתחיל: שמעו
מפי נוראות וגו' ונדפס בכל מחזורי ספרד.

מ"ג) ר' יעקב בן ישון. יזכיר בספרו הנכבד עומר השכחה (והוא
פירוש על משלי ונלוו בסוף כמה וכמה ליקוטים יקרים ושירים מקדמונים)

כמה טורים ממשוררים נודעים ובלתי נודעים • וכתוכם יזכיר הטור מר' משה בן עזרא :

מה נאמר ונגפים אנחנו ועל פנינו צעיפים מהביש לעושינו .
 והוא נמצא בפיוטו המתחיל : חרדים לבית תפלתם וגו' . וכבר הדפסתי
 הב' טורים הראשונים מהפיוט הזה במחברת "אריענט" (משנת 1849 עמוד
 רנ"ג) ונמצא ג"כ במחזור קרפנטרש בשחרית יו"כ . וגם יביא מהמשורר
 הזה החרו : שוא יבקר החוקר סוד מהאנוש נעלם וגו' והוא מפיוטו
 המתחיל : בלב בר וגו' אשר הדפסתי כבר בתולדות ר' משה בן עזרא
 (דף פ"ד) ונמצא ג"כ במחזור קרפנטרש במוסף יו"כ . גם יזכיר טור
 זה מר' יהודה הלוי :

ושכל איש כיום צרה מנוס .

גם יזכיר ממנו הבית היקר הזה :

עבדי זמן עבדים הם עבד ד' לכד חפשי
 אכן בבקש כל אנוש חלקו חלקי ד' אמרה נפשי .⁽³³⁾
 גם יזכיר הטורים האלה מהרמ"בן :

אחת היה לי נחמה עת אובל לקברות

אחזה בצדק פניך אוכה לווהר המאורות —

ויזכיר ג"כ איזה טורים משיר ר' אברהם בדרשי הנקרא חרב המתהפכת
 (והשיר הזה נמצא ביד החכם שד"ל גי' ומי יתן ויוציאהו לאור) . וגם הטור
 הזה יזכיר ממנו :

בספקי אהרוג חמדת סעיפי יהי מן או כצל וחציה —

ובשם ר' משה (לא נתברר אם הוא בן עזרא) יזכיר הטור הזה :

יקר רוח העל וסור מעם ימעל

ואין לו בין רק על דברים נפמדים —

גם יעלה על שפתיו התחלת שיר "מהגאון ר' משולם" : "יהגו מזמתי
 ולא נגמרו" והוא מר' משולם דפיירה "המשורר המעולה" וזה שמו
 אשר יכנהו ר' ישראל נגארה בספרו "מימי ישראל" . והשיר
 הזה הוא נדפס כעת בספר "דברי חכמים" (דף ע"ה) ⁽³⁴⁾ ומצאתיו ג"כ
 במורה נבוכים כ"י באוצרות כרישית מוויאום בעיר לונדון .

וממחבר לא נודע שמו יזכיר הטורים האלה והמה בחרו אל תגנים
 (עיין על זה לעיל דף כ"ב הערה מ"ג) :

פגוש ארי נוהם ודוב שכול ולא פגוש כסיל —

רדת שאול טוב מעלות עמו עלי עש או כסיל .

⁽³³⁾ וגם ר' זרחיה היוני בספרו ספר הישר (אשר הזכרתי סימן ל"ו) יזכיר הטור הראשון
 מהבית הזה .

⁽³⁴⁾ וכשירי הזה נמצא הטור (דף ע"ז בסוף)
 הם יודעים אל יוצרם שעור אבל מלין ליראת כופרים עצור
 ובעיני כל חוקר יפלא כי ר' ידעיה בדרשי בכתב התנצלות אל הרש"בא יזכיר הטור
 הזה בשם המשורר אנכירים . וכבר העיר על זה החכם ר' שניאור זקס בספרו
 הפליט דף מ"ה .

ויביא ג"כ הטורים היקרים האלה :
 חדל לך פן דברך חסלהך
 דבר ישר לאדם מר יהי צר
 ודעת לאדם ליץ תאלף
 כמו האור יעורר לעטלה —

מ"ד) ר' גדליה בן יחייא יוכיר בספרו הנודע שלשלת הקבלה
 התחלת השיר קרחה להרחיב כנשרים שרים וגו' אשר חבר ר' יוסף
 בן יחייא על פטירת הרש"א ז"ל. והשיר הזה נדפס בסוף אגרת אל
 תהי כאבותיך, דפוס ישן.

מ"ה) ר' יוסף קנדיא. יביא בהקדמת ספרו נובלות חכמה הב'
 טרים האלה ממחברת י"ט מעמנואל :

שאלוני : ומה זה טוב בשירים ? השיבותים : אשר הוא רך בשניו
 ומה הוא המגונה בהם ? עניתים אשר ימות בטרם מות אדוניו : (35)
 ושם (רף ס"א) יוכיר עוד איזה טורים ממנו (מחברת י"ז) "אמרו ומה אשה
 בעולת בעל וגו'" (36)

מ"ו) ר' עזריה פיגו בספרו בינה לעתים יזכיר (עת משפט דרוש ה')
 הטור "ויהי כל מלאכי מרכבה". והוא מפיוט "עת שערי רצון
 להפתח" מיהודה שמואל עבאם, הנדפס בכל מחזורי ספרד ליוה"כ.
 גם יוכיר שם הטור מהרא"ב : "רעדה אחותני אוי לי כי מריתי".

מ"ז) מנשה בן ישראל בהקדמת ספרו נשמת חיים יזכיר ז"ל : והמשורר
 אמר "איך סוד יסוד הכל עין רעיון כחה תבין ולא בנת יסודך" (וכמדומה לי
 נזכר הטור הזה גם מחכם אחר ולא ידעתי כעת להגיד אנה מוצאו).

מ"ח) ר' אהרן אבן חיים בהקדמת ספרו קרבן אהרן יזכיר : ושמע
 דברי המליץ בהלצותיו הנחמדות אומר בשם הנפש ואף כי שמו אותי בכור וגו'
 (והוא בבחינת עולם. וחכמים רבים יקראו ר' ידעיה בדרשי בסתם המליץ.)
 מ"ט) ר' גרשום חפץ בהקדמת ספרו יד חרוזים יזכיר איזה חרוזים
 מעמנואל. (37)

(כאשר יראה הקורא לא אספתי פה רק דברי משוררי ספרד ופרובינציא.
 וגם חכמי צרפת הקדמונים כמו רש"י ר' יוסף קרא ובעלי התוספות על התורה
 ואחרים זולתם הביאו דברים מפייטנים ולא היה לאל ידי כעת לאספם יחד.)

(35) כלומר אשר יעמוד טעמו בו אחרי ימים רבים. ויגיד עליו רעו, הטור הב', כי ענינו
 כך הוא. וידידי החכם ר' הרש עדעלמאן נ"ר רצה להגיה "רב", תחת "רד".

(36) והטורים האלה סובבים הולכים על החומר הראשון הפושט צורה ומקבל צורה.

(37) והנה אעיר פה כי בזה נמצאו כמה מאמרים אשר נראה עין בעין כי דברי הפייטנים
 הקדמונים בארץ ספרד היו לנגד עיניו. וכבר העיר החכם ר' אהרן יעלינעק נ"ר על
 זה בספרו המכונה "בייטורנע צור געשיכטע דער קבלה", (חלק א' דף כ"ט) כי בעל
 הזוהר השתמש בדברי ר' שלמה בן גבירול. ואני אוסיף עוד כי דבריו (פ' יתרו
 בפסוק לא יהיה לך) "כמה פנים אית ליה להקב"ה וגו'", לקוחים מדברי ר' יהודה הלוי
 "כמה פנים לפנים הנוראים", והמה בפיוטו המתחיל : "אלהים אל מי אמשילך"
 הנדפס בכל מחזורי ספרד.

והנה כאשר העירותי כבר בראש המאמר הזה יביאו חכמי ערב ג"כ בכל ספריהם הן בפילוסופיא הן בקורות הימים טורים ממשוררים. וכן יזכיר אבו בכר אבן טפיל בספרו הגהגת המת בודד פרק ד' (כ"י אקספרד): ועל כן אמר המשורר: "זכרון הגבר ימותיו השניים" (וענין השיר הזה הוא לפי דעתי, הימים אשר עברו כבר אם האדם יעלה אותם על זכרוננו יחיה פעם שנית כאותם הימים).

וחכמי ישראל הביאו ג"כ ראיות על עניני הלשון בתנ"ך ממשוררי ערב ויביאו דומה לדומה. וכמו כן דברי ר' משה בן עזרא בספרו ערוגת הכושם³⁸ (כ"י אקספרד) מדי דברו מהוראות מלות נפש וז"ל: ומן ההעברה³⁹ דלפה נפשי מתוגה (תהלים קי"ט) והיא מלה מורכבת מכל דבר נגר. וכן עשה משורר הערב כאמרו

"דלפו עלי צורי החרבות נפשנו"

והנשימה: נפשו גחלים תלהט (איוב מ"א, י"ג) ר"ל נשימתו וממנו ומה קצי כי אאריך נפשי (איוב ו', י"א) ר"ל כי ארבה אנחתי. כי באו מים עד נפש (תהלים ס"ט, ב') ההעברה כתוקף הצרה. ומליצי הערב אמרו

"הגיע נפש עד גרון" — עכ"ל.

"הגיע נפש עד גרון" — עכ"ל.

"הגיע נפש עד גרון" — עכ"ל.

"הגיע נפש עד גרון" — עכ"ל.

מיטב השיר כזבו *

אריסטו ראש החכמים בארץ יוון אשר ישב על כסא מלכותו בזמן הערביים אמר מדי דברו מהמליצה ושיר "מיטב השיר כזבו". והמאמר הזה היה לעינים לחכמי ישראל ולמשורריהם ההולכים בעקבות משוררי ערב. והנה אמת נכון הדבר, כי בכטן המאמר הזה כמעט כל חכמת השיר ככלל. בשגם פרטי הדברים המסתעפים מהמאמר הזה רבים מאד וכל משורר ומשורר יראם בעיניו כדת מה לעשות. וכפי חכמתו אשר נאצל עליו מן השמים כן יעשה.

ולא אכחד מהקורא כי אין מגמתי פה לצלול במים אדירים ולחקור על כל פרטי הדברים אשר יולדו מן המאמר הזה. פה יש רק את נפשי לאסוף דברי חכמים אשר השתמשו בו או אשר נגעו בקצהו. — ובספרי, ברצות ד' את דרכי, אנסה את כחי להעמיק ולהרחיב על הענין הזה ואעריך מערכה מול מערכה דברי חכמים רבים וכן שלמים למיניהם.

38) אשר היה ג"כ ביד ר' משם הריאטי וזכירו בספרו מקדש מעט (דף צ"ט הערה ב').

39) כלומר דרך העברה. והוא יקרא כפי הרמ"כ שם מושאל. והנה ר' משה בן עזרא ישחמש במלות דרך העברה ההפך מן דרך אמת (כלומר פתרון המלה כמשמעה). עיון ערוגת הכושם אשר הרפסתי בציון (חלק ב' דף קל"ז). וכן ישחמש המעתיק פסר אמונות ודעות במלות דרך העברה. עיון ספרי תולדות המוקדקים הקדמונים דף ע"א. ור' אברהם בר הייא הספרדי בספרו הגיון הנפש (כ"י אקספרד ורק העמוד הראשון נמצא שם) יקראו דרך הרחבה. ורבינו תם בהכרעותיו על מנחם (ערך בשנים). אשר נתתי כבר במחברת "אריענט" משנת

1850 עמוד שע"ח) יקראו "דוגמא" והפכו יקרא "משם" יחזקאל דף ס"ב

והנה ר' שם טוב פלקיירה ירמז על הענין הזה במלות מעשות וכן
יאמר בהקדמת ספרו המבקש: ואז תרתו הבונה זאת ומה היא — ואם הוא שיר ומה יתרון לשירו —
וזה ניבו מלא כזב ויורה — בחסרון מעלתו איש ישירו וג' — ומה
ואם חברי מליצה היא אשר בה יפותה כל חסר לב בשקרו — ומה
ור' ידעיה בדרשו בספרו הפרדס (עיין לעיל דף כ"א סימן ב') ידבר ג"כ
מכזב המשורר.

ובין החכמים אשר הוכירו המאמר הזה כהויותו כלי שגוי לשון ר' עמנואל
(בעל המחברות) יעבור ראשונה. ואלה דבריו (מחברת ח') — — — ויתמה
השר על יופי השירה — — — רחוק מן האמת ונסת מנתיבו, לקיים מאמר
החכם "מיטב השיר כזבו" ואשר חויבנו אנחנו וכל המשוררים, להפליג
בשבח ובגנות בשירים, אין להרחיק לגמרי האמת, עד שנאמר מן המת
חי וכן החי מת, אמנם חייב המשורר לשום כל איש במעלתו,
ול הפליג קצת על האמת במליצתו — עכ"ל. וכן יאמר (מחברת כ"א)
— — כי בן דרך המשוררים ככל האמונות, ולהפליג בשבח או בגנות, ולכן
אמר החכם אשר נתן האל חכמה בלבו, "מיטב השיר כזבו". ובקנה
אחד עולים דבריו בפירושו לשה"ש (כ"י פאריס ואקספרד), ואצו דבריו
בשלימות כי יקרים המה גם מצד אחר. וזה לשונו:

— — כי מיני השיר שלושה. המין הראשון, הם דברים נעשים במשקל
ונקראים בלא נגון (40). והמין השני, הם דברים נאמרים כנגון אעפ"י שאין

(40) כאשר העירותי כבר לעיל (דף ר' ערך דונש) היה דונש הראשון אשר השתמש במלות
"שירים נשקלים". ואחריו בא ר' יצחק בן גיאת והשתמש גם הוא במלות
"שקל השיר", הלא הוא בפיוטו הנמצא בשפתי רננת המתחיל: תמימי אורח
חיל אורן גוי

יחשוב צור השק שירות נחקרו וכאו כמאונני שיר ושקליהם —
ואחריו היה הלשון שיר שקול מורגל בפי כל החכמים. והוא"כ יקרא ר' שלמה
בן גכירול בסתם "בעל השירים השקולים".
אזוה חכמים קדמונים השתמשו במלות "מחובר וכפירד" להורות ההבדל בין מליצה
שקולה ובלתי שקולה. וכן יאמר ר' יהודה הלוי באחד משיריו:
רקמי מחובר שיר ומפרדו בשש אשר תוך רעיון תטיני —

וכן יאמר בעל משלי ערב בסוף ספרו וז"ל: ואחרי ההללות וככלות התפלות שני תוכחות
האחת במלואת השירים והשני במפורדי הדברים מעולפת ספיים וגוי. וגם
ר' יהודה בן תבון מהעתיקו מחוכות הלככות (שער השכון הנפש פרק ג') ישתמש
במלות האלה, וז"ל — — — ואם בא לשבחתי ולהודות לו על טוב שגמלו או חסד
שעשה עמו בחתו בפירוד או בחכור או בכמב או בעל פה לא יניה מצוחתו ומליצתו
נדרך העברה ומשל — וגוי. בלשון "מלא השירים" השתמשו רק מנע מזער
מן החכמים כמו בעל משלי ערב (שער י"ז) וז"ל "וכן אמרו הקדמונים כי הנוחן
מהגו לממלאי השירים ומחברי החרוזים כי הוא מכבד אבותיו ומכסה עונותיו"
עכ"ל. וגם ר' יוסף קמחי ז"ל בפירושו על משלי (כ"י אקספרד) ואשר ממנו נחתי
דוגמאות במחברת אריענט משנת 1850 עמוד של"א וגוי) ישתמש כמה פעמים בלשון
"וכן אמר ממלא השיר". ובמקום הנ"ל העירותי כי על הרוב ירמז בדבריו אלה
על ספרו שקל דקדש אשר ממנו יתן דוגמאות. גם ר' יהודה אלתריון (חכמוני
שער א') ישתמש בו וכן יאמר "ולמלאות אמרים, מכלי פז יקיים" וגוי.

לחלקיהם משקל שווה ואין להם חרוז והיו שני מיני אלו דברים כפשוטם או משל. ושני מינים האלה אינם נקראים שיר על דרך האמת. והמין השלישי, הם דברים נאמרים על דרך גוזמא והפלגה ודמיון וחקיי וערך לשבח דבר אחד או לגנות לעורר הלבכות ולהפך המדות ולחזק הענין ההוא ולאמתו כרוב דברים ומפורים ותארים רבים ובמשלים לא שיהיה לפשוטי הדברים ההם מציאות והמין הזה הוא הנקרא שיר האמת וכל אשר יפליג האדם למשל נמנעות והפלגות הוא יותר טוב ומשובח על שאמר החכם "מי שב השיר כזבו" ולא יתעסק בה שום חכם כי אם לרפאות חולי הלבכות להפך המדות הרעות ולשמח הנעצבים ולחזק לבב החלשים ולעורר הנרדמות כי השבע נמשך אחרי השיר המופלג והנגון הערב והוא כסמים החדים הממיתים הבריאים והמכריאים החולים ומחלימים אותם מן החולאים הנושנים. עכ"ל.

ר' שלמה דפיירה באחד משיריו לועג על בוזי השיר ויאמר כזה:
משאת זמיר תכבד ולא יוכלו שאת ונטל בדיל קל על שכמ נטלו
אולי לחפת האמת ולאהבת צדק מלאכת הזמיר כחלו וי
כי באמונה פעלם, ומשוררים כזב בניב כרור וצה מללו.

ור' שלמה דפיירה בשגם היה משורר עצום כמעט רגע עבר רוח אחרת עליו וכתב שירים לחרף מערכות השיר. וכתב שירה אל דון וידאל בן אלרבי ורצה כי גם הוא ימשוך ידו ממלאכת השיר, ובתוך השיר יאמר:
אמת קנה ומעשהו אמונה והכזב טכחו או מכרו
ובחנתי בשיר דרכו וערכו אשר האנוש יצדק בשקרו
עוזו רהבו וכל טיבו כזבו, והתהלל במתת שוא יקרו.

ור' וידאל ישיב לו אמרים ובתוך דבריו המורים האלה:
מודך אדרוש חמת שירה אשר נקראת משקרת ושוא חוקקת
זה פעמים נתנה על ידך לכה ולמשיסה והיא שותקת — וגו'
את זקן ביתה הלשבית הוד שמה טעם ועצה רוחך מעמקת.

וכן יאמר ר' שלמה בונפיד באחד משיריו אשר ערך בו חקי השיר:
ואל ישיאך פתי באמרו נעימות שיר אבל הבל הבליו
נעימות שיר אבל דובר שקרים ואיך יכון אנוש כמעיל מעליו
אמת השיר איש עגנון וקנן קנאו מעלות לובשי מעליו וגו'

וגם בשיר אחר אשר כתב אל איש אחד (מלותיו על לשוני) "אשר הרחיב פיו ולשונו לחרף מערכות השיר וכי הוא מושל בכל חמדת הקשלים ולא יחשבם ולא יחפוץ בהם כי מיטב כרמם כזב ושווד והשיר הכל יפצה פיהו כי כמה נחשב הוא" יצא לערוך כבוד השיר ובתוך דבריו אמר:
ובין בלא זמר כצי אדיר בלי תורן, ראה כי לב האנוש הרהבנו.

(ועל השירים האלה מהמשוררים הנזכרים, אשר פה לא יכולתי לחת מהם רק טורים מעטים כפי צורך השעה, אניף ידי במקום אחר וארחיב לדבר עליהם.)

(11) מלשון, וגם נפשם בחלה בי (זכרי' י"א, ח').

וגם ר' משולם דפיירה אחר מהמשוררים החשובים בדור הזה, רמז
 ג"כ באיזה מקומות משיריו על הענין הזה. וכן יאמר בשיר קטן:
 שאלוני: חכם לבב ומי זה
 וישר אל מתי הדור ככבוד
 ולכו האמת און וחקה
 השיבותים: אני הוא
 וכן יאמר בשיר אחר מדי דברו בשיר:

זאת המלאכה תאהב כחש והוא השוא אשר בשיר ובלשוננו. —
 וכן יאמר ג"כ בעל כלל קצר, ו"ל: — — — ויש שהושם בו השקר ככוונה
 הוא ההיקש השירי והוא ללמודים שהם מדרך החדה והמשל ובאלה
 אמרו "מיטב השיר כזבו", כי הוא בא על ישרו מתעלם הנסתר בנגלה —
 עכ"ל. ואלה דבריו במקום אחר אשר יקרים המה לחוקר, ו"ל: — — — וענין
 הכולל אותו [המשורר] כי הוא ברובו ללמוד המסתתר ואינו עולה מטעם פשוט
 אך פשוט כדמות קליפה לו ועצם הלמוד הוא התוך ולו ג' דרכים: האחד
 הוא המסודר ממנו לצורך הנגון ונעימות הקול. השני הוא המסודר לצורך
 נעימות ההלצה וצחות הלשון. הג' הוא המסודר לצורך הדמיון והחקי
 בחדות ומשלים ועליך המלאכה לגמור ולחזור על פרט אלה הלמודים. ואני
 אעלה לך קצת והם מהחלוקה הג': המושל משלים משלות שועלים, כלי לה
 ודימנה (42), המלך והנזיר, ישופיץ (43) חרוונים של עמנו אל, עכ"ל.
 המשוררים הללו בשער בת רבים הנגידים למען קחת בצע כסף, ורחקו כמה
 פעמים מנתיב האמת. ור' האי גאון ז"ל במוסר השכל יאמר: — — —
 ואם תאהב ענות שיר בנדיבים דעה כי אז תהי עונה טובים — — —
 והמשוררים לא שמו לבם על זה, והמה חשבו למעלה יתירה לעצמם כי יוכלו
 להגביה במליצותם שפלים ולהשפיל גדולים. וכן יאמר ר' משה בן עזרא
 בתרשיש (שער י'): — — —

שך ירים את גאות שפלה ובושור פיהו, יהי נוסך
 גם וכניע את שוא מושל ולבוש שפל עליו נוסך
 השמר לך מנהו, כי צוף נופת עם רוש, פיהו נוסך

(42) הספר הזה הכולל משלים נזכר לפי ידיעתי ראשונה מ' האי גאון ז"ל בתשובתו
 וכבר נתתה במחברתי המכונה "ראבבינישע כלומענלעזע" (דף ז'). ומאכן רשך
 בפירושו לספר הלצה מאריסטו (בנדפס דף קנ"ג. ק"ץ) ובמקום הראשון יזכירו בזה
 הלשון: — — — והספור הארוך לפעמים היה ידוע הכוב אל המדבר והשומע כמו הענין
 כסיפורים המונחים בספר כלילה ודימנה, עכ"ל. וגם ר' קלונימוס בהקדמתו לספר
 אגרת בעלי חיים יזכירו. ובעל ספר הישר (ג' ורחיה הינו) יזכיר גם כן דבר ממנו
 בספרו. ר' אברהם ביבאגי בספרו דרך אמונה ישאנה ג"כ על שפתיו. וכבר נתתי
 ג"כ מאמרו בספרי כלומענלעזע (דף רס"ד). ובמחברת "אריענט" (משנת 1848 עמוד
 תקכ"ג) הבאתי משל מחידושי צרפת והוא פירוש על התורה כעין בעלי תוספות
 (הנמצא בכ"י פאריס). ואחרי כן מצאתי המשל הזה בכלילה ודימנה (העתקה
 אשכנזית דף רמ"ו) ובאמת נמצא המשל הזה כבר בילקוט על התורה בפסוק "כי כד
 לב פרעה" — — —

(43) והוא משלי איוופיטי הנדפס בכין סירא קטן דפוס א"ד עם שאר דברים. ולא
 נודע מחברו. — — —

(ג'וֹסֵךְ הַרְאֵשׁוֹן הוּא מַלְשׁוֹן וְאֵנִי נִמְכַתִּי מַלְכִי (תְּהִלִּים ב', ו') • וְהִשְׁנִי לְשׁוֹן קִשׁוֹת הַנֶּסֶךְ (בְּמִדְבָּר ד', ז') עֲנִינוּ מִכְמָה • וְהִגַּ' מַלְשׁוֹן מִסְכַּח יִינֵה (מִשְׁלֵי ט', ב') • וְכֵן יֹאמַר גַּ"כ ר"י אֶלְחָרְגִי (בְּתַחֲכֻמוֹנֵי שַׁעַר כ"ו) • וְהַנְּכַבֵּד אֲבִיאוּ הַיּוֹךְ שְׁאוּלָה וְהַשְׁפֵּל אֲרִימוּ עַד עֲנִינִי —

וְעַמְנוּאֵל (מַחְבֵּרֵת ט') הֵלֶךְ בְּעַקְבוֹתָיו גַּם הוּא :

אָרִים עַל עֵב אִישׁ כְּלַבֵּי	אוֹרִיד לְשַׁחַת אִישׁ חֲרָמִי
נִמְשַׁלְתִּי לְעֵרוּגַת בּוֹשֵׁם	מִיַּד נְדִיב אוֹחִיל גִּשְׁמִי
אִם הָעֵנָן הוּא יִשְׁקֵנִי	אוֹדֵה חֲסֵדוֹ בְּלִשׁוֹן בְּשִׁמּוֹי •

גַּם ר' יִשְׂרָאֵל אֵלֶּבֶקוּהָ בִּסְפָרוֹ מְנֻרַת הַמְּאֹרֶת (כ"י אֶקְסֶפֶרֶד) יִצְאָ לְהַלְחֵם נֶגֶד הַמְּשׁוֹרְרִים אֲשֶׁר יִשְׁבְּחוּ יוֹתֵר מֵדָאִי • וְאִצִּיג גַּ"כ דְּבָרָיו פֶּה בְּשִׁלְמוֹת כִּי גַם הִמָּה יִקְרִים לְחֹקֵק • וְתָל (דָּת שִׁכ"ח, ע"א) : — הַחֶלֶק הִג' • יִשׁ בּוֹ חוֹעֵלֶת מִצַּד אַחֵר וְהִזִּיק מִצַּד אַחֵר • וְהוּא הַמְּשַׁבַּח לְחִבְרֵי בִּשְׁבִיל טוֹבָה שַׁעֲשָׂה עִמּוֹ וְאִפְשָׁר שִׁיבֵא לִידֵי גְנוֹת בִּשְׁבִיל אוֹתוֹ הַשְּׁבַח כְּמוֹ שִׁכְתַּבְתָּ לְמַעֲלָה וּמִתּוֹךְ שְׁבַחַו בֵּא לִידֵי גְנוֹתוֹ • וּמְכַלֵּל הַחֶלֶק הַזֶּה הֵם בְּעֵלֵי הַשִּׁיר וְהַמְּלִיצֵה שֶׁדֶרְכָן לְשַׁבַּח מִקְצַת בְּנֵי אָדָם בְּשַׁבַּח שְׁאִין בָּם וּמְפַלְגִין בְּשַׁבְּחוֹ עַד שֶׁמִּתְקַנְאִין בְּהֵן בְּנֵי אָדָם וְאוֹמְרִים רְאוּ לִמִּי הוּא מְשַׁבַּח לְפָלוֹנִי שַׁעֲשָׂה כֵךְ וְכֵן וְנִמְצָא בְּשַׁבְּחוֹ שֶׁהוּא מְשַׁבַּח אוֹתוֹ כְּמַלְיוֹצְתוֹ שֶׁהוּא מוֹכִיר גְנוֹתוֹ • וְגַ"כ בְּעֵלֵי הַמְּלִיצֵה מִחֲרַפּוֹן לְמִקְצַת בְּנֵי אָדָם כְּמַלְיוֹצְתָם וּמְפַלְגִין בְּגְנוֹתָן וְאִין לֶךְ לְשׁוֹן הַרְעֵ יוֹתֵר מִזֶּה • וּמֵהֵן שַׁעֲשׂוֹן מְלִיצוֹת וְנִגְנוֹן כְּדִבְרֵי חֶשֶׁק וְבַעֲגָבִים וּמְפַלְגִין בְּשַׁבַּח הַנְּשִׁים הַיּוֹפֹת וְהַכּוֹחִים וּמִתּוֹךְ כֵךְ כֵּאֵין מִקְצַת בְּנֵי אָדָם לְמַחְשַׁבּוֹת וְהַרְהוּרִים רַעִים וְאִפְשָׁר לִידֵי זְנוֹת אֵן לִידֵי גְנוֹת גְלוֹי עֲרִיּוֹת וְאוֹתָן שֶׁמְשַׁבְּחִין בְּשִׁירִים הוֹלְלִים וְהַסּוֹכְאִים וְהִיָּן עֲצֻמוֹ וּמַהֲלִילִין הַבְּטַלְגִין וְשׁוֹתֵי הַיָּין וְיוֹשְׁבֵי קֶרְנוֹת וְנִמְצָאוּ מִחֻוּקִים הַרְשָׁעִים • כָּל הַשִּׁירוֹת הָאֵלֶּוּ וְכִיּוֹצָא כֵהֵן כֻּלָּם רַעִים וְאִין בֵּהֶם תּוֹעֵלֶת כִּי אִם הַיּוֹק גְּדוֹל • אֲכֵן הַשִּׁיר שְׁכָלוֹ תּוֹעֵלֶת וְאִין כִּי אַחֵר מְכַל הַדְּבָרִים שֶׁאִמְרָתוֹ הוּא כְּגוֹן הַקְּרוֹבוֹת שֶׁאוֹמְרִים כְּכַתִּי כְּנִסְיוֹת וְהַתְּחַנּוֹת וְהַפְּיֻמוֹנִים שֶׁהֵן מִתְחַנְּנִין לְפָנֵי הַקִּבְ"ה וּמְסַפְּרִין בְּשַׁבְּחוֹ וְגַם הַמְּלִיחוֹת שֶׁאוֹמְרִים בְּאִשְׁמוֹרַת בְּלִיל עֶשְׂרֵת יָמֵי תְּשׁוּבָה וְבוֹיִם הַכְּפֻרִים • וְגַ"כ קְרוֹבוֹת הַחֲתָנִים לְפִי שֶׁמְשַׁבְּחִין אוֹתוֹ כֵהֵן וְאֵעִפ"י שִׁישׁ בְּהֵן קִצַּת דְּבָרֵי חֶשֶׁק אֵינֶוּ כֵכֵךְ כְּלוֹם כִּי אֵינֶוּ אֵלָּא לְחַבֵּב אֶת הַכֹּלָה עַל בַּעֲלָה • וְקִנּוֹת וְהַסְּפָדִים שַׁעֲשׂוֹן עַל הַמֵּתִים יִשׁ כֵהֵן גְּמִילוּת חֲסִדִים עִם הַמֵּתִים וְעַם הַחַיִּים וּבְלִבֵּד שֶׁלֹּא יִפְלִיג בְּשַׁבְּחֵן כִּדִּי שֶׁלֹּא יְבוֹאֵר לִידֵי גְנוֹתָן וְגַם הַפִּיּוּשִׁים שֶׁל תְּעִנּוֹת שֶׁהֵן בְּעֵינֵן הַפְּלָה, כָּל הַשִּׁירִים הָאֵלֶּוּ וְכִיּוֹצָא כֵהֵן כוֹלֵם תּוֹעֵלֶת וְאִין בֵּהֶם הַיּוֹק כָּלֵל לְפִי שֶׁהֵם שַׁבַּח לְחֶק"בָּה וּמִקְצַתָן מְשַׁכְּרִין אֶת הַלֵּב מִפְּנֵי שֶׁכֵהֵן וּזְכוּחוֹת וְהַשּׁוֹמֵעַ אוֹתָן יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה • עַכ"ל • וְהַסְּכַת וְשִׁטְעַ גַּ"כ דְּבָרֵי ר' יִשְׂרָאֵל נִגְרָא כִּהִקְדַּמְתָּ סְפָרוֹ מִיַּמֵּי יִשְׂרָאֵל ה"ל :

כִּיָּה שְׁמוֹ אֲבַטָח וְלֹא אִפְחַד פֶּן יִהְיֶה כִּיךְ זֶה נְכוּהָ בְּעֵינֵי כָּל חֶסֶם חוֹוָה וְלֹא יִכְנַס כְּנִבּוּל אֲשֶׁר נִבְלוּ רֵאשׁוֹנִים לְסַפְּרִים חֲצוֹנִים וְדִבְרֵי נִרְגָּנִים אֲשֶׁר הִנֵּה לָהֶם כְּדִבְרֵי חֶשֶׁק • וְהַתְּנַצְלוֹתָם כִּיָּה אֲשֶׁר הוּא לְהֵרָאוֹת הָעַמִּים וְהַשְּׂרִים אֶת יוֹפֵי מְלִיצְתָם כְּאֵגוֹת שֶׁל דוֹפֵי וְהִנֵּה בְּאִמְתָּ לֹא צָדְקוֹ כְּשִׁיחָם וְלֹא דְבָרוֹ בְּשִׁמְחָם כִּי

נתלה בנושא פרטי מענה לשונם ואונם • ואמנם יופי המלוך וכחו איש אשר אין מעצור לרוחו להראות שיחו בכל נושא שיהיה הולך נכחו ולא פנה אל רהבים ושירי עגבים לפלח בחץ כל ריק ופיחו פחו כמים עכ"ל •
והנה כאשר יראה הקורא בחכמתו, דברי החכם הזה גם המה טובים הולכים על הענין הזה ואם גם לא באר דבריו באר היטב להראות הקורא מצפוני לכו •

ה ש מ ט ה •

שייך לך מ"ו אחר סי' כ'

ר' אבא מרי במכתבו (מנחת קנאות דף ע"ח • מכתב ל"ג) יזכר — מה שכתב הפייטן: "הדבור כמוס עובר והמכתב סכלות" (ולא נודע על מה אדני הטור הוה הטבעו כי לא כל דבור כמוס ולא כל מכתב סכלות) •

הערות וציונים •

דף ל"ב, גם מוחבים שולי גוג' • עין לעיל דף כ"ח, הערה ה' •

שם, הערה ד' • והא לך הטורים משלמון בן ירוחם:

דבר אחר יאמרו שונים	קטון וגדול האהונים
בשמים זה וזה שוכנים	וזה באותיות ה' עקיבה משנים —

מהמאמר הזה של שלמון בן ירוחם (אשר נקרא בפי בעל דוד מרדכי בשם מלחמות ד') הפיץ יידי החכם ר' רפאל קירכהיים נ"י איזה פרקים (מהעתקתי אשר העתקתי בעיר ליידיען) במחברת "אריענט", (משנת 1846 עמוד כ"ג • קס"ג • רי"א) •

דף ל"ה, הערה ח' • ואחן פה שער הספר:

ספר הוד מלכות • אשר טפחתי ורכיתי צעיר אני אברהם היכיני • לשם האל יתברך יאמן • פה קושטנדינה תחת אדונינו המלך שולטאן מחמד • שנת תהי יוד לעזתי • נדפס באותיות המחוקק איש ירא אלהים חכם חרשים כהר' שלמה נ"ע ד' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר על יד בנו אברהם פראנקו יצ"ו • (הספר הזה כולל ל"ו דפים בתמונה קווארטא • והספר הזה נזכר מבעל שם הגדולים אכן לא מבעל שפתי ישנים •

דף ל"ט, הערה • וידידי החכם ר' אליעזר ראזענטהאל נ"י בעיר הנובר העירני כי המעשה הזה אשר יזכר בעל עומר השכחה נמצא ג"כ בספר מעיל צדקה, וז"ל בכתבו: ובספר מעיל צדקה (והוא חיבור מדבר בצדקה מכל אשר בתנ"ך ותלמוד ומדרשים וכו') מבעל המחבר ספר שבט מוסר, אזמיר, תנ"ל) מביא בזה ע"ז ע"ג סי' תמ"ט בשם ספר המוסר (ואינו ס' המוסר מר"י כלץ, מנטובה ש"ר): שר אחד שאלו המלך כמה ממון יש לך ואמר בחיי ראש המלך אין לי אלא אלף וכך זהובים וכעס המלך ואמר באמת אתה חייב מיתה שנשבעת לשקר בחיי המלך שהרי מפורסם שיש לך יותר מחמשת אלפים כפולות של זהב, והשיב לו זה אינו שלי שאעזוב לאחרים חילי ומה שהוא שלי באמת אינו אלא אלף וכך זהובים שנחתה לצדקה, והודה לו המלך • עכ"ל •

דף מ"ו, היישרו מלכים וגו'. מלת "בעלים" סוף טור א' הוא טעות הדפוס וצ"ל "פעלים" ומלת "בלי" בחרוז הב' (אשר נדפס גם ככה במאוני צדק) נ"ל כי צ"ל או "כני" או "כנין".

דף מ"ב, סימן א'. ובדרך העברה אעיר פה כי דברי ר' יצחק דמון עכר אשר שם בפי המתבודד ואשר הפיץ החכם ר' אהרן יעלינעק נ' בספרו המכונה: בייאטרעגע צור געשיכטע דער קבלה (מחברת ב' דף מ"ה) לקוחים המה מספר חובות הלככות (שערי יחוד המעשה פרק ה') אשר כבר רמזתי אליהם בספרי המכונה: צור ראבבנישען שפופוקונדע דף ע"ג.

דף מ"ג, סימן ה'. גם בשורש "או", יזכיר בעל הפרחון טור אחד מר"י הלוי.

שם, סימן ו'. וביא, ועוד טור זה בפירושו הנ"ל ממשורר לא נודע בשמו:
"לבי יהגה לענות כי שבע לסכול הלאות".

וכבר נתתי המאמר הזה במחברת "אריענט" (משנת 1850 עמוד שע"ו) ומלת "לענות" פה מלשון לענה ורוש. והמחבר תפש על המשורר בזה.

דף מ"ד, סימן ח'. וגם הרש"בץ יביא בספרו מגן אבות (פירוש על מסכת אבות) במשנה "מאד מאד היו שפל רוח", גרגר אחד מרפואת הנפשות ואציגהו לפניך פה, וז"ל. ומה שאמר "מאד מאד" הוא לומר שאפילו משה רבינו שנאמר עליו גם האיש משה גדול מאד (שמות י"א, ג') נאמר עליו והאיש משה ענו מאד (במדבר י"ב, ג'). זה דקדק ר' יוסף בן עקנין ז"ל בספר רפואת הנפשות, עכ"ל.

דף מ"ה, סימן י"ג. צביעת שער. מאמר נאה נמצא במוסרי הפילוסופים (שער ב' פרק י"ט) וז"ל: ואמרו על קריסטוגים [קריטיאש ?] כשהיה צובע שערו ושאלוהו על זה ואמר איני רוצה שירקשו ממני טעם זקנים, עכ"ל. ומשורר לא נודע בשמו הלכיש הרעיון הזה במחלצות השיר. וכה אמר:

עֵינֶיךָ צִבְעֵתִי וְלֹא מִמָּאִסִּי
זוֹקֵן, וְלֹא לְתוֹרַת נְעוּרִים, דָּאָן
אֵכֵן בַּחֲרֵי מַעַת אִם יִשְׁאֵלוּ
טַעַם זִקְנִים בִּי וְלֹא יִמְצְאוּ — .

וכבר נתתי השיר הקטן הזה במחברת "אריענט" (משנת 1850 עמוד תח"ו) ונעלם ממני אז המקור אשר ממנו שאב המשורר.

דף מ"ז, סימן כ"א. (ר' מנחם המאירי) ואעיר פה על המקומות אשר לקח דברים ממשלי ערב בלי הזכיר שמו. וזק פעם אחד הזכירו בשם ספר המוסר, אשר הוא שמו באמת ולא הזכיר שם המחבר.

י"ג, כ"ג. רב אוכל ניר ראשים. ובספר המוסר פירשו שהוא הערה על רוב המאכל ושהוא סבת החוליים. וניר ראשים כי הוא ריוח הרופאים, וקראם ראשים כאמרם ג"כ: שים וכוליך בראש מוונך
יעמידוך שלום יושיכך על כנך — עכ"ל.

וז"ל משלי ערב (שער כ"ח) אשר נרשם בראש השער החרוז הזה:

אל תחאה הרבות אכול ברע עין, אל תהי בזוללי בשר וסובאי יין,
אכול להעמיד חיותך, ולא להכביד גויתך, ולמלאות מחסורך, ולא להשמין בשרך.
האוכל יותר מדיו, לא ישבע כל ימי חייו. מאמר החכם: אוכל אולי אחיה, ומאמר הכסיל: אחיה אולי אוכל. הכטן כטף הצעיר תן לו הרבה יבקש מוסף לכלות,
הרגילהו על הדת ותשבע נפשו שבוע, ככתוב צדיק אוכל לשובע נפשו (משלי י"ג, כ"ה)
וכן כתוב בספרי הרופאים הקדומים כי ראש החלואים מביא הנגעים הממיתים
הרבות אכול, וכן נאמר רב אוכל ניר ראשים. (והנה כנראה רמז ר' מנחם המאירי
על המאמר הזה אם גם לא יביא דבריו מלה כמלה).

שם י"ד, א'. ואמר אחד, כת מעשים על ילדת מתיחסים וגו' לקוח ממשלי ערב
שער ה'.

שם ל"א, י'. ומה שהאירכו חכמי המוסר בתועלת הכא מסכתה [אשת חיל] והוא אמרו ו"ל אל תבזה נשי החיל מהנשים וג' לקוח ממשלי ערב שער מ"ג. ונזכר ג"כ בלי הזכיר שם הספר כמנורת המאור לר' ישראל אלנקוה. עיין מה שהעירותי עליו למטה. ובהעברה בעלמא אעיר הקורא כי דברי ר' מנחם המאירי בפירושו למסכת מגלה (דף ל' ע"ב. דפוס פראג) "ובספרי המוסר לחכמים ו"ל נאמר ממדות החכם: צהלתו בפניו ובלבו אבלו וג'", לקוחים מספר חובות הלבבות, שערו הפירושות פרק ד'. בשנוי מעט.

דף נ"א, סימן מ'. (ר"י אברבנאל) ובנחלת אבות (פרק ה') יזכיר גם הפיוט מהראב"ע "בן אדמה יזכור כמולדתו" הנדפס בכל מחזורי ספרו. ושם בפרק ג' יזכיר: וכמאמר המליץ הברדשי בספרו מעלת האדם ו"ל: האלהים בשמים וזה לבדו על הארץ עכ"ל. והוא ספר בחינת עולם הנודע ביפיו וחין ערכו. ויזכירו ג"כ שם פרק ד'.

דף נ"ה, הערה מ'. במלת "שקל" כלומר משקל השיר השתמש ר' שלמה בונפיד בטור הזה: מי בקדושים בחבל יבין משלי ושקלי.

ונמצא בשיר תלונתו על סרקוסטה אשר הוציא כעת, ידידי החכם ר' הרשע עדעלמאן נ"י בספרו הקטן המכונה "דברי חפץ" וכולל ליקוטים יקרים.

שם. דרך העברה. עיין מה שהעירותי על זה לעיל דף נ"ד הערה ל"ט.

דף ג"ו, בעל כלל קצר. הספר הזה יקר במציאות מאד ולא דאיתו דק באוצרות ר"ד אופענהיים (1109. 4to) ואציג לפניך פה שער הספר הזה כמתכונתו ותבניתו. כלל קצר, מכל הרשום בכתב מקיף על השעה סוגי למודים משוערים כאים במגדל אחד כעליות שלוש העליונות הן לשלושה הלמודים בקדש פנימה למוד המקרא ושנים למודי הפירוש האחד מודיע איכות מעשה והשני מודיע איכות ידועה במוחלט והעליות האמצעיות הן ללמודים החצונים שלושה העולים והם המורה והמדני והמתבודד והעליות השפילות הן ללמודים היורדים וגם הם שלושה המשורר ההמוני הנוהר והת ציור אלה אל הקרבים לשמוע הוא מכוון החבור הקצר. ובטחוני בחסד עליון יסיכים על ידי וישלם כל חפצי כמאמר הכתוב ובטח על ד' ויתן לך משאלות לבך.

בקוסטנדינה רבתי בשנת עשתי עשר לאדונינו המלך האדיר שולטאן שוליימאן ירום ותנשא מלכותו. ע"י צעיר המחוקקים גרשם בן הר' משה זרע ישראל נתן איש שונצין.

(והוא בתמונת קווארטא וכולל כ' דפים. ובכ' הרשימות מאוצרות רד"א תוכן השער כתוב רק בקצור והקורא לא יוכל למצוא פשר דבר).

דף נ"ח. ר' ישראל אלנקוה. ואעיר פה ג"כ כי יזכיר שם דברי אשה חכמה לבתה ביום שנכנסה לחופה אשר הפיצותי כבר במחברתי המכונה: צור ראבובינישען שפרוכקונדע דף ה' בשם ספר המוסר מר' יהודה כלץ. ובסוף ספרו העמיד מסכת דרך ארץ ומעשי רבי גם אור עולם. וממנו לקח הדברים האלה ר' אליהו די וויראם בעל ראשית חכמה ככתבו וכלשונו. (ומדרש לעולם אשר הזכרתי כי נמצא בכ"י אקספרד הוא רק אסיפת מאמרי התלמוד המתחילים במלת "לעולם" והוא אור עולם הנדפס בראשית חכמה). ואחן לפניך ג"כ דברי המעתיק הספר מנורת המאור לר' ישראל. אני משה החון כתבתי זה הספר הנקרא מנורת המאור, להחכם הנכון ר' יוסף חיון אשכול הכופר צרור המור — — — וסיימתיו יום ששי לשבוע שני ליום ניסן שנת ה' אלפים ומאתים ואחד לפרט היצירה. וסימנך ר"א נחתי היום. — ובראש הספר שיר מהמחבר ור"ת שלו הם "אני ישראל המחבר ביכתי יוסף נחון עדן בן אלנקוה" — וכנראה היה ר' אפרים בר ישראל אלנקוה, אשר נמצא ממנו בסוף ספר ריבן שמועה לרשב"ץ (ליוורנו שנת לדעת) שיר בשבת המחבר, בן המחבר הזה.

עוד איזה הערות וציונים למחברת ראשונה ושנית .

דף ד', הערה ח' . כמו שקרה למלל [צ"ל : למ"לל . וידידי החכם ר' הרש עדעלמאן נ"ל העיר בעדק כי צ"ל הלל .

דף ט' . ר' שמואל בן חפני . בחפוי נעלם ממני בהשקפה ראשונה כי נזכרו רק איזה טורים מספר השערים ושם המזכיר אותם הוא יצחק בן החסיד . ואעתיק הדברים כהוייתן :

שערים דר' שמואל בן חפני כ"ץ . בסדר ברכות אומר בברכת ירושלים בא"י בונה ירושלים , פי' ביה ברכות . ופליגי בא"י אלהי דוד בונה ירושלים ולא פליגי מי שאמר אלהי דוד בונה ירושלים אין צ"ל את צמח דוד . ומי שמסיים בונה ירושלים צ"ל את צמח דוד . עכ"ל . ואני יצחק בן החסיד זצ"ל מביא ראייה ממה שלא יסר ר' אלעזר הקליר שום חרוז באת צמח בויאהב אולם לפורים וגו' . ועיין תולדות ר"א הקליר להרב שו"ר הערה כ"ח ול"ג . שם, שורה ר' . ובסגנון הזה טור מר"י הלוי (נדפס בגנוי אקספרד דף כ' בסוף השיר) איך יחיה עם ממך יפרדו או איך ימותו עם כך פגעו —

דף י"ג, הערה י' . קבות , והרב המאור הגאון הגדול כמהו' נתן הכהן נ"ל המסונה דוקטור אדלער נ"ל יושב על כסא הרבנות בק"ק לונדון העיריני כי עלה על זכרונו, כראותו ההערה אשר העירוני על מלת ככות, כי החכם ר' גדעון ברעכער נ"ל בפירושו לכוזרי (מאמר ב' סימן נ"ו) הציב הנוסחא "בהעלם הבכות" ונתקשה בכיאוורו, ובאמת צ"ל "בהעלם הבכות" . והאמת יעמוד לימינו . ומצאתי הנוסחא הזאת ג"כ בכוזרי כ"י הנמצא באוצרות ספרי לונדון . ובדפוס משנת רס"ו .

דף י"ד, שורה י"ב . לא אחשוב שור וחומה נשוא ? שירה . צריך למחוק סימן השאלה אחרי מלת "נשוא" . וענין הטור הוא, המשוור יאמר כי לא יחשוב דבר גדול לעשות שיר . ובדרך מליציי יקרא זאת "שור וחומה" . ומלת "שור" נופל על לשון "שירה" .

דף ט"ו, הערה י"ב . השיר מר"ש בונפיד אשר הזכרתי נדפס כעת בספר דברי חפץ אשר הוציא ידידי ר"ה עדעלמאן נ"ל .

דף י"ו, הערה ט"ו . עיין ג"כ לעיל דף י"ב בשיר הקטן המתחיל : עת אראה וגו' . דף י"ח, הערה כ"ה . שיר קטן מר"י הלוי על הקולמוס הדפוס ג"כ יודי בספר דברי חפץ . ובהעברה בעלמא אעיר הקורא כי בתחכמוני בשער מחלקות החרב והעט בשיר המתחיל : אנחנו ליקר וגו' נמצא טעות הדפוס וצ"ל :

אנחנו ליקר עמוד ותמיד בעטנו נפאר המלוכה —

וכנדפס נמצא "והמיד" . וזה אין לו שחר .

דף י"ט, הערה כ"ח . וכן יאמר עמנואל (מחברת י"ג בשיר המתחיל : תלאות הזמן וגו') והייתי פדות נפשו וכפרו —

דף י"ט, הערה ל"א . ועוד השתמש ר"י אחריו בדמיון הזה בשירו בתחכמוני כ"י ראו כילי אשר ידו בתולה לכל שואל, ולכילות בעולה .

דף כ', הערה ר"ג . ומלות "שארית הנשמה" אשר השתמש בהן ר"י הלוי בשירו המתחיל : לא העננים הם וגו' (הנדפס בגנוי אקספרד דף י"ט) מתאימות אל לשון "פליטת הנשמה" .

דף כ"א . ספר הסדרים סימן ב' . ושם (שער המדוכה ממלאכת הדבר) נמצא ג"כ המאמר הזה :

"שנים יחכן לירא מפניהם מפני כובם, ההגיוני והמשורר" .

דף כ"ח . בכי אגלים . ובדמיון הזה ישתמש ג"כ ר"מ בן עזרא בשירו (הנדפס בגנוי אקספרד דף י"ח) :

שלום לך רע אשר תמיד עלי נודו הכי אככה בכי אגלים —

דף ל"א, הערה ג'. וכן ישבח ר' יעקב גבישון את בנו בזה הלשון: "גם היה סופר מהיר בכתיבת ישראלים גם הישמעאלים כי כהב ז"ל ספרים רבים בכתיבת הישמעאלים ברפואה כי מלאכתו היתה הרפואה וגו' (עומר השכחה דף קכ"ו ע"ב).
דף מ"ו, הערה ל'. כנראה היה הטור אשר הזכרתי מר"י הלוי לנגד עיני ר"י אלהרריו בהחכמוני (שער נ') בשירו המתחיל: אדון עולם גמלתנו וגו' כי בו נמצא הטור היקר הזה:

עזרתני והיו לך זַבְחִי כמוספים ורחמיך תמידים —

דף נ"ו. גם לדברי בעל אגרת בעלי חיים (שער ה' פרק ז') אתן פה מקום. וז"ל:
"אמנם מה שזכרת מבעלי המליצות והאגרות הנה באמת יאות לכם שתתפארו ברעים הלא גם אשר יישירו אל הדרך הרע יותר מזולתם לדקות תבונתם ועומק מחשבתם וטוב בחינתם וצחות לשונם ושפע מליצותם בספריהם ויחבוב אחד מהם אל אחיו ואוהבו דברים מצויים מסובכים במלות סדורים וחרוזים ומואמרים מתוקים ומליצות צחות יחליק לשונו לגנוב דעתו כמה שיצטרך ממנו "עד שיגיע לו מכוקשו ויזקק ממונו בערמות ומתק דברים ויפוי אמרים "כובים ושקרים — עכ"ל.

ובהקדמת ספר שירי החליפות מר' שבתאי מריני (הנמצא כ"י באוצרות ספרי הקיסר יר"ה בעיר וויען) נמצא ג"כ בית אחד אשר סובב הולך ג"כ על עיני "כזב השיר .. ואציגהו ג"כ פה לפני הקורא. וממנו ישפוט על חכונת הספר הזה בכללו:

גלוי ונודע הוא אשר כל חבל
המושלים כזב וריק וממו
וכשוכבים הווים חלומות הבל
על כל אשר ראו בטרם נמו
כן פורטים על פי נגינה נבל
אחר מספר דבר אמת יחכמו
לכתוב במרמה מעשים יצדקו
מים גנובים הם וכן ימתקו —

אהבה לפרשה שמעו. (1)

סורו עינים ותנים אלי אתם עפרי (2)

בילל ישימון נטו לצללי כי הם חדרי
ביון נדודים ובכלי גולה
בואו ונודו לנפש חולה
בקשה רצונה ולא יכולה
אם אומרה אשכנה אהלי קלו הררי
אם אומרה ארדפה משאלי כבדו נשרי (3)
פשו קרובים וספו אחים
ונשאר אובדים נדחים
נותרו כשושן סכבום חוחים
[יום בן 4] אשר נפלו מגדלי
נקלה ככודי ועתה עלי

בנפול גבירי אשכנזי י' חדודיה

צחקו צעירי ז' חדודיה

אשכנזי יבא אשכנזי יבא

זכור יזכור שמי

חודודיה חודודיה

(1) השיר הזה כבר הזכרתי לעיל דף ג' סימן ל"ג.

(2) מלשון כשני עפרים (שה"ש).

(3) בדרך מליצי יאמר המשורר כי נשתנו עליו סדרי הטבע. כי בדרך הטבע ההרים כבדים ולא ימושו ממעמדם והנשרים קלו לעוף. והמשורר יחאונן כי אצלו ההרים קלים ולא

יוכל לכנות עליו אהלו, והנשרים כבדים ולא יוכל לעוף עמהם.

(4) המלות האלה הוספתי מסברא למלאות המשקל.

קולי לדודים אשר בגדו
חור בטובי ולי נעמדו
ראו באידי ולא עמדו

בסחוב עלי כמותי עו שולי (5)
ובעת הכירם זמן מעלי

ויהי כבודי לרגלם מולח
יום חץ תלאות כבדי פלח

ויקוד אש יגונים בקרבי שלה
לא טעמו לענת מאכלי
לא שחקו בעבור גוולי (6)

לשווא בניתם וטחתם טפל
התתם צרי לחולי יכפל
כוכבי נפשי לקחום אופל

כי העזה הומן מעגלי
ובעת צמאי ואש בכסלי

חשכו מאורי
יבשו מקורי
מה לעשות ואלהים גזר
לו יקטלני אהי בו נעזר

בשמו לכד אבטחה לא על זר
אשב בחשך איחל אולי
לשוב כבודי והורי אלי

ופה אשים קנצי למלין . ויש תחת ידו עוד הערות על כמה ענינים . אכן שויתי
לנגד עיני דברי אחר החכמים הקדמונים (אשר יזכור בעל חובות הלככות בסוף
שער אהבת ד') ו"ל
"והזהר מן הרבוי והפלגה מבלי מדיגה כי רוב השמן בנר היא הסכה
לכבות אורו" —

וממנו לקח ר' אלחריצון דבריו (שער כ"ד בתהכמוני) :
— — — — —
ורוב שמן יכבה הפתילה .

(5) על הרמיון הזה עיין לעיל דף כ"ח הערה ה' .
(6) מלשון חור וגוול (כראשית ט"ו ט') וירמוז על כדית בין הבתרים הנוכר שם . עיין מלות
"לא שחקו" נעלם ממנו .

מפתח

- תולדות ר' שמואל הנגיד דף ל"א
- התקנות מספרו בן משלי דף ל"ד
- זכרון המשוררים בספרי חכמי ישראל דף מ"א
- מיטב השיר כוכו דף נ"ד
- הערות וציגונים דף נ"ט

הערות על שמואל הנגיד דף ל"א
הערות על משלי דף ל"ד
הערות על חכמי ישראל דף מ"א
הערות על השיר כוכו דף נ"ד
הערות על ציגונים דף נ"ט